

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE SELÇUKLULARI ZAMANINDA DERBENTLERİN ROLÜ:
-AKÇADERBENT ÖRNEĞİ-
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Hazırlayan
Müfide AY SÜLEYMANOĞLU**

**Danışman
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ**

**Temmuz- 2019
KIRIKKALE**

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE SELÇUKLULARI ZAMANINDA DERBENTLERİN ROLÜ:
-AKÇADERBENT ÖRNEĞİ-
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Hazırlayan
Müfide AY SÜLEYMANOĞLU**

**Danışman
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ**

**Temmuz - 2019
KIRIKKALE**

KABUL – ONAY

Doc.Dr.H. İbrahim Gökbörü danışmanlığında Müfide Ay Süleymanoğlu tarafından hazırlanan “Türkiye Selçukluları Zamanında Derbentlerin Rolü: Akçaderbent Örneği” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

12/ 07 / 2019

Doç.Dr.Süleyman ÖZBEK (Başkan)

Doç.Dr.Halil İbrahim GÖKBÖRÜ

Doç.Dr.Rafet METİN

Yukardaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2019

Prof.Dr.İsmail AYDOĞAN
Enstitü Müdür

KiŖis

el Kabul Sayfası

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye Selçukluları Zamanında Derbentlerin Rolü: Akçaderbent Örneğı” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

12 / 07 / 2019

Müfide Ay Süleymanoğlu

ÖNSÖZ

Tarih, geçmişteki olaylara ait bilgilerin keşfedilmesi toplanıp bir araya getirilmesi ve sunulmasıyla oluşan bir bilimdir. Yaşanmış hadiselerle dair tüm malumatın, dönemin kendi şartları içinde değerlendirilmesi ve tarafsız bir şekilde sunulması da tarih ilminin esaslarındadır. Türk ve Anadolu tarihi bağlamında Türkiye tarihinin önemli bir aşamasını oluşturan Selçuklular, bu coğrafyada hayat bulmuş medeniyetler içinde özel bir yere sahiptir. Türk tarihi Selçuklularla birlikte yeni ve farklı bir tarihî döneme girmiştir. Zira Türkler, Anadolu'yu Selçuklular sayesinde ve bu dönemde bir yurt benimsediler. Bu yeni dönem, kendisinden sonra gelecek olan bütün tarihi etkileyecek bir dönemdir.

Nitekim 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu coğrafyasının kapısı Türklere açılmış ve bu topraklarda Türk ve İslâm tarihi açısından çok önemli roller üstlenecek olan Türkiye Selçukluları Devleti ve bu devlete bağlı Beylikler kurulmuştur. Türkiye Selçukluları kuruluşundan hemen sonra hızla fetihlere girişerek öncelikle Anadolu coğrafyasında hâkimiyeti ve birliği tesis etmiştir. Hemen eş zamanlı olarak sürdürülen imar ve kültür faaliyetleri de tesirleri bugüne kadar devam eden önemli medeniyet hamleleridir.

Selçuklu tarihine dair literatürü ele aldığımızda, münhasıran Selçuklular dönemindeki *derbent* teşkilatı ile ilgili yazılmış müstakil bir esere rastlamadığımızı söyleyebiliriz. Bu tespitten sonra bu konu üzerinde çalışmaya karar verdik. Bu çalışma ile ulaşacağımız bilgileri derli toplu olarak bir arada sunmanın bu konuya dair yapılması muhtemel çalışmalara sağlayacağı mütevazı katkı açısından bakıldığında da isabetli bir karar verdiğimizizi söyleyebiliriz.

Türkiye Selçukluları zamanında derbentlerin icra ettiği rolü eldeki mevcut kaynaklar ışığında incelemeye çalıştık. Çalıştığımız dönem itibarıyla bilhassa derbent teşkilatı konusunda kaynakların yetersizliği nedeni ile bazı hususlarda ulaştığımız bilgilerin yeterli olmadığını belirtmemiz gerekir. Bununla beraber çalışma konusu olarak tercih ettiğimiz Akçaderbent örneği üzerinden, Türkiye Selçuklularında derbent teşkilatı ve güvenlik anlayışı açısından önemli bilgilere ulaştığımızı söyleyebiliriz.

Bu konunun hazırlanmasında öneride bulunan ve çalışmam sırasında bana yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Sayın Doç. Dr. Halil İbrahim Gökbörü'ye teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu araştırmada beni teşvik eden, çalışmamın her aşamasında desteğini esirgemeyen ve her zaman yanımda olan aileme; Mehmet Nurullah Süleymanoğlu'na ve yardımlarını esirgemeyen tüm gönül dostlarıma teşekkür ederim.

Müfide Ay Süleymanoğlu

ÖZET

Ay Süleymanoğlu, Müfide, “Türkiye Selçukluları Zamanında Derbentlerin Rolü: Akçaderbent Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2019.

Anadolu, jeopolitik konumu ve sahip olduğu kaynaklardan ötürü tarih boyunca bölgeyle temasa geçen hemen her devletin sahip olmak istediği bir coğrafyadır. Bu da bölgenin sürekli olarak farklı güçlerin işgali altında kalmasına sebep olmuş; yine aynı sebeplerden ötürü tesis edilen hâkimiyetin genellikle kısa ömürlü olmasına yol açmıştır. İşte derbentlerin önemi de burada öne çıkmaktadır. Güvenlik açısından stratejik mevkilerde tesis edilen derbentler toprak bütünlüğünün korunması, işgallerin önlenmesi ve kurulan hâkimiyetin sürdürülebilirliği açısından önemli vazifeler icra etmiş teşkilatlardır. Spesifik bir örnek olması itibarıyla Akçaderbent üzerinden yaptığımız bu çalışma ile derbentlerin genel anlamda Türk ve daha özel çerçevede Selçuklu Türkleri açısından tarihî rolünün incelenmesiyle birlikte, daha geniş çalışma ve değerlendirmelere zemin oluşturması açısından, ulaşılan sonuçların derli toplu olarak bir arada sunulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümünde Selçuklularda güvenlik anlayış kavramı üzerinde durulmuş, iç güvenliğin sağlanması adına izlenen politikalara ve görev dağılımlarına yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ana konuyu oluşturan derbentler üzerinde durularak derbent sisteminin gelişimine, niteliklerine, türlerine ve bölgeler özelindeki dağılımlarına yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Akçaderbent örneği üzerinde durularak bölgenin coğrafi konumuna, bu derbentin tarihî rolüne ve önemine yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Derbent, Türkiye Selçukluları, Akçaderbent, Güvenlik.

ABSTRACT

Ay Süleymanoğlu, Müfide, “The Role Of Derbents In The Period Of Seljuks Of Turkey: Akçaderbent Example”, Master Thesis, Kırıkkale, 2019.

Anatolia, with its geopolitical position and resources, has been the land that every state wants to have. This caused the region to remain under constant occupation, and the principalities who established dominance did not exist in these lands for a long time. Derbents, on the other hand, are buildings which are used for the protection of the territorial integrity and prevention of the occupation and which are of great importance for the sustainability of the country. In order to understand the contribution of the derbents to the integrity of the country and the importance of Turkish history, a study was carried out in the name of the Seljuks of Turkey, which has an important place in Turkish societies. The research was further speculated and aimed to make general evaluations on the Akçaderbent sample. In this context, the first part of the study focused on the concept of security understanding in Seljuks, the policies followed in order to ensure internal security and the distribution of duties.

In the second part of the study, the development of the derbent system, characteristics, types and distribution of the regions by focusing on the Derbent which constitutes the main topic.

In the third and final part of the study, the study was completed by focusing on the Akçaderbent sample and taking into consideration the geographical position and historical importance of the region.

Keywords: Derbent, Turkey Seljuks, Akçaderbent, Security.

KISALTMALAR

Age.	:	Adı Geçen Eser
Agm.	:	Adı Geçen Makale
Agt.	:	Adı Geçen Tez
AÜ	:	Ankara Üniversitesi
Bk.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Haz.	:	Hazırlayan
TD.	:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
TDAV.	:	Türk Dünya Araştırma Vakfı
TDV.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA.	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
TDTD.	:	Türk Dünyası Tarih Dergisi
Üniv.	:	Üniversite
vb.	:	ve benzerleri
vd.	:	ve devamı
YT.	:	Yeni Türkiye

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR	v
İÇİNDEKİLER	vi
KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR	viii
A. KAYNAKLAR	viii
B. ARAŞTIRMALAR	x
GİRİŞ	1
SELÇUKLU DEVLETİN KURULUŞU VE TARİHSEL SÜRECİ	5

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA GÖÇ VE GÜVENLİK ANLAYIŞI

1.1. Türklerin Anadolu'ya Göçü ve İskân Meselesi	13
1.1.1. Yerleşik Hayata Geçişin Önemi.....	14
1.1.2. Türkmenlerin İskânında Güvenlik Anlayışı.....	15
1.2. Selçuklularda İç Güvenlikten Sorumlu İdari ve Askeri Görevliler.....	20
1.2.1. Kadı.....	21
1.2.2. Amîd.....	23
1.2.3. İğdiş / İğdişbaşı	24
1.2.4. Reis.....	25
1.2.5. Şahne	26
1.2.6. Kûtvâl.....	27
1.2.7. Mirliwa.....	28
1.2.8. Çavuş / Serhenk	28
1.2.9. Subaşı	29
1.2.10. Pasbanân.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU ASKERİ SİSTEMİNDE DERBENTLER

2.1. Derbent Teşkilatı ve Kuruluşu	31
2.2. Derbent Teşkilatının Nitelikleri ve Bir Yerin Derbent Olmasının Hususi Şartları.....	34
2.3. Derbent Türleri.....	37
2.3.1. Derbent Mahiyetindeki Kaleler.....	38
2.3.2. Han ve Kervansarayların Derbent Olarak Kullanılması	39
2.3.3. Köprü Yerlerinde Bulunan Derbentler	42
2.3.4. Büyük Vakıf Derbentleri.....	43
2.3.5. Derbentlerde Görevli Kişiler ve Görevleri.....	43
2.4. İç Bölgelerdeki Derbent Örnekleri.....	47
2.4.1. Sultanhanı Derbenti.....	47
2.4.2. Çavuş ve Bulduk Derbenti	48
2.4.3. Hortuhanı Derbenti	48
2.4.4. Lâdik Derbenti	49
2.4.5. Kadınhanı Derbenti	50
2.4.6. Alacahan Derbenti.....	51
2.4.7. Arkıdhanı Derbenti	52
2.5. Toros Bölgesindeki Derbentler	53
2.5.1. Göksu Derbenti	53
2.5.2. Yunus Derbenti	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AKÇADERBENT VE TOPOGRAFYASI

3.1. Akçaderbent'in Konum Açısından Önemi	55
3.2. Akçaderbent Yöresinin Tarihçesi ve Rolü	60
3.3. Akçaderbentle İlgili Tarihi Olaylar	62
3.3.1. Halep Seferi (1218).....	62
3.3.2. Derbentler Yılı Savaşı.....	64
3.3.3. Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi	66
3.3.4. Sülemiş İsyanı	69
SONUÇ	74
KAYNAKÇA.....	77
EKLER.....	92

KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

A. KAYNAKLAR

Tarih disiplinine dair çalışmalarda döneme ait kaynaklar çok önemlidir. Türkiye’de tarih sahnesine çıkan Selçuklular hakkında, inşa ettikleri tarih, kültür ve medeniyete dair pek çok çalışma yapılmış ve yine pek çok vesika üzerinden gidiler ciddi bir literatür ortaya çıkarılmıştır.

Tarihsel değeri olan her hangi bir dönemin siyasî, askerî, iktisadî ve kültürel tecrübelerini incelemek için başvurduğumuz o döneme ait kaynaklar doğal olarak tarih disiplininin en objektif ve gerçeğe ulaşmada en sağlam kabul ettiği kaynaklar olarak büyük önem taşımaktadır. Bu öneme binaen çalışmamız boyunca ulaşabildiğimiz ve istifade ettiğimiz kaynakları tanıtmanın yerinde olacağını düşünüyoruz. Tez konumuzla alakalı olarak istifade ettiğimiz seyahatnâme, vekayinâme araştırma ve makale türündeki bilimsel çalışmalardan şu şekilde bahsedebiliriz:

İbn Bibi’nin kaleme aldığı *el-Evâmirü’l-Alâ’iye fi’l-Umuri’l-Alâ’iye*¹ adlı eser yararlandığımız en önemli kaynaklardan birisidir. İbn Bibi adıyla bilinen Nasîreddin Hüseyin b. Muhammed b. Ali er-Ca’ferî el-Rugadî XIII. asır müverrihlerindendir. 1231 yılında Konya’ya gelen ve ölümüne kadar Türkiye Selçukluları’na hizmet eden İbn Bibi’nin yazmış olduğu *el-Evâmirü’l Alâ’iye fi’l-Umuri’l-Alâ’iye* adlı eser, 1192-1281 yılları arasında meydana gelen olayları kapsamaktadır.İbn Bîbî bu eserinde Anadolu Selçuklu devletinin, XII. yüzyıl sonlarından İlhanlı devlet adamı ve tarihçisi Cüveynî’ye takdim ettiği 1282 tarihine kadar olan bir asırlık tarihî safahâtı anlatır. Biz tezimizde *el-Evâmirü’l Alâ’iye fi’l-Umuri’l-Alâ’iye*’nin Mürsel Öztürk tarafından yapılmış olan Türkçe çeviriden istifade ettik.

Selçuklu tarihinin yerli kaynakları arasında yer alan diğer bir eser *Anonim Selçuknâme*² isimli, Anadolu Selçuklu tarihi bakımından oldukça önemi bir eserdir. Selçuklu şehzâdelerinden biri adına 1363 yılındakaleme alınmış ve müellifi belli

¹İbn Bîbî Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî, *el-Evâmirü’l- Alâ’iyye fi’l-Umuri’l-Alâ’iyye*, T.T.K yay., Ankara, 1956.

²Anonim, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III (Selçuknâme)*, çev. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara, 1952.

olmayan bir eserdir. Genellikle Selçuklu tarihine dair bilgiler eserin en temel özelliği, Türkiye Selçukluları hakkında başka kaynaklarda bulunmayan pek çok malumata yer vermesidir. *Anonim Selçuknâme* olarak adlandırılan bu vakâyinâmenin F.N. Uzluk tarafından yapılan çevirisi kullanılmıştır.

İlhanlı devlet adamlarından Reşidüddin Fazlullah (d. 1240 / ö.1318) tarafından kaleme alınan *Câmi'ü't-Tevârîh*³adlı eser Oğuzlar, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları hakkında önemli bilgiler içermektedir. *Reşidüddin Fazlullah* 1240 senesinde Hamedan'da doğmuştur. Müverrihliğinin yanında İlhanlılar döneminde önemli devletgörevlerinde bulunarak Gazan Han tarafından vezirlik mevkiine kadar yükseltilmiştir. *Câmi'ü't-Tevârîh* adlı eserini de Gazan Han'ın talebi üzerine kaleme almıştır. Eser TürkiyeSelçukluları ile Moğollar arasındaki ilişkiler bakımından önemli bilgiler içermektedir. İslâm tarih yazıcılığına yeni bir bakış açısı getirmiş ve kendinden sonra gelen tarihçiler tarafından da sıkça kullanılmıştır.

Müracaat ettiğimiz kaynaklardan biri de Müneccimbaşı Ahmed b. Lüfullah'ın *Câmiü'd-Düvel*⁴adlı eseridir. Bu eser bir çok kaynağa müracaat edilerek hazırlanmış olması bakımından oldukça önemli bir kaynak durumundadır.

Kerimeddin Mahmud Aksarayî'nin *Müsâmeret'ül-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*⁵ adlı Farsça eseri, İbni Bibi'nin eserinden sonra Anadolu Selçuklu tarihi için en önemli kaynaktır. Aksarayî mahlası onun Aksaraylı bir aileden geldiğini göstermektedir.Eserinden iyi bir eğitim gördüğü, İslâmî ilimlerle Arap ve Fars diline hakim olduğu anlaşılmaktadır. 1323 yılında, Timurtaş Noyan adına yazılan *Müsâmeret'ül-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* adlı bu eseri dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslâm dünyasında yaygın olan Rumî, Arabî, Yezdücûrd ve Celâlî takvimlerinden bahseder. İkinci bölüm Hz. Peygamber'den başlayarak Hulefâ-i Râşidîn, Emevî ve Abbasî tarihi ile ilgilidir. Üçüncü bölüm Büyük Selçukluların kuruluşundan dağılmasına kadar olan süreci ve Anadolu Selçuklularında II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait kayıtları içerir. Dördüncü bölümde de Anadolu Selçukluları'nın yaklaşık son 75 yıllık tarihi aktarılır. Eser bu

³Fazlullah Hemedânî Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârîh*, Haz. Nşr. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevî, C. II, Tahran, 1373.

⁴ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camîu'd düvel*, haz. Ali Öngül, İzmir, 2000.

⁵Kerîmüddin Mahmud Aksarâyî, *Müsâmeret-ül-Ahbâr ve Müsâyeret-ül Ahyâr*, Türkçeye Çeviren M. Nuri Gençosman, Önsöz ve Notlar Yazan F. N. Uzluk, Ankara, 1943.

yönüyle İbn Bibi'yi tamamlamaktadır. Anadolu Selçukluları hakkında bilgi veren değerli eserlerdendir.

Selçuklu devlet anlayışı esasını ortaya koyan ve Vezir Nizamülmülk tarafından kaleme alınmış *Siyasetnâme*,⁶önemli kaynaklardan bir diğeridir. Horasan'ın Tus şehrine bağlı kasabalardan Nûkan'da 1018 yılında doğanNizamülmülk Ebu Ali Hasan, Alparslan ve oğlu Melikşah döneminde BüyükSelçuklu Devlet'inde vezirlik yaptı. Türk devlet ve siyaset tarihinde ve bu alanlarda geleneğin oluşmasında önemli bir yere sahip olanNizamülmülk, kaleme almış olduğu bu eserinde Selçuklu devlet yapısıhakkında önemli bilgiler vermektedir.

B. ARAŞTIRMALAR

Çalışmamızda yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız doğrudan dönemin kaynaklarının yanı sıra konuyla ilgili araştırmalara dayanan başka eser ve makalelere de başvurulmuştur. Konumuzla ilgili olarak çalışmalarından faydalandığımız önemli tarihçilerin başında merhum Osman Turan gelmektedir. Selçuklu tarihi ile ilgili yaptığı tüm çalışmaların yanı sıra özellikle konumuzla ilgili olarak*Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*⁷, *Selçuklular Tarihi* ve *Türk İslâm Medeniyeti*⁸, *Selçuklu Kervansarayları*⁹ve*Selçuklular Zamanında Türkiye*¹⁰, adlı eserleri sıklıkla başvurduğumuz temel kaynaklarımızdır. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Merhum Osman Turan'ın Ortaçağ Türk Anadolu tarihine dair en kıymetli çalışmalarındandır. Turan bu eserinde Türk-İslâm tarihini yeni bir yükseliş çağına ulaştıran iki önemli hadise olarak X. yüzyılda Türklerin büyük kitleler halinde İslâmiyet'i kabul edişlerini ve bunun akabinde Anadolu topraklarının yurt edinilmesi sürecini ele almıştır. Eserin özellikle Türklerin Anadolu'yu fethetmelerinin muhtelif safhaları, 1071 öncesi ve sonrası Anadolu'nun durumu, Anadolu'nun yurt edinilmesi ve Türkleşmesi sürecine dair verdiği malumatlar çalışmamızı detaylandırmak açısından önemli muhtevalardır.

⁶ Nizamülmülk, *Siyâsetnâme*, trc. M. Altay Köymen, Ankara, 1982.

⁷ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, 2. baskı, İstanbul, 1978.

⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul, 2009.

⁹ Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, Cilt 10, sayı 39, Ankara, 1946.

¹⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1984.

Eserlerinden sık sık faydalandığımız bir diğer Selçuklu tarihçisi Mehmet Altay Köymen'dir. Onun özellikle, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* *Alparslan ve Zamanı*,¹¹ adlı eseri çalışmamız boyunca temel başvuru kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*,¹² adlı çalışması ile Selçuklular'da güvenlik meselesini anlamamıza önemli katkılar sunmuştur. Bunun yanı sıra *İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat*¹³, *Türkiye Selçuklu Uçları*¹⁴ adlı çalışmalarından da yararlandık.

İlyas Gökhan'ın *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar: Maraş Tarihi*¹⁵ adlı eseri, Maraş'ın tarihini incelerken Akçaderbent ile ilgili pek çok bilgiye ulaştığımız önemli kaynaklarımızdan biri olmuştur. Ayrıca *XIII. Yüzyılda Maraş*¹⁶, *13.Yüzyılın İlk Yarısında Maraş*¹⁷, *VII – XVI Asırlarda Maraş Emirleri*¹⁸ eserleri de tezimize ışık tutmuş kaynaklardır.

Claude Cahen'in kaleme aldığı ve Türkçe'ye çevrilen "*Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*"¹⁹ adlı eserinde, Selçuklu devri siyasî ve kültürel olayları hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Anadolu Selçukluları'nın siyasî ve içtimâî tarihlerinin yanı sıra devlet teşkilatı ve dolayısıyla vezâret hakkında da kıymetli bilgiler ve değerlendirmeler yer almaktadır. Çalışmamız açısından özellikle 1071 öncesi döneme dair bilgiler hayli faydalı olmuştur.

Erdoğan Mercil'in *Türkiye Selçuklularında Meslekler*²⁰ adlı çalışması, bu alanda yazılan mühim eserlerden biridir. Adından anlaşılacağı üzere bu eserinde Türkiye Selçukluları'nda icra edilen meslekler incelenmiştir. Selçuklularda iç güvenlik ve iç güvenliği sağlayan görevlilere dair bilgiler faydalandığımız başlıca konular olmuştur.

¹¹Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, C.3., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

¹²Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.

¹³Salim Koca, *İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

¹⁴Salim Koca, *Türkiye Selçuklu Uçları*, Pax Otomana Studies in Memoriam, Ankara, 2001

¹⁵İlyas Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar: Maraş Tarihi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2011.

¹⁶İlyas Gökhan, " XIII. Yüzyılda Maraş", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, Konya, 2005.

¹⁷İlyas Gökhan, " 13.Yüzyılın İlk Yarısında Maraş", I. *Kahramanmaraş Sempozyumu*, Cilt 1, İstanbul, 2005.

¹⁸İlyas Gökhan ve Selim Kaya, *VII – XVI Asırlarda Maraş Emirleri*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008.

¹⁹Claude, Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınları, İstanbul, 1994 .

²⁰Erdoğan Mercil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Cengiz Orhonlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*²¹ adlı eserinde, bu teşkilattaki belli başlı görevler olarak köprücü, martaloz, tutkavulluk ve rahdarlar gibi teşekküller de incelenmiştir. Osmanlı'nın Balkan ve Avrupa topraklarında derbentçi olarak martalozlar her mahallin ücretli derbentçisi olarak görevlendirilmiş pandorlarlardır. Selçuklular'a ait kaynakların yetersizliğinden ötürü, konuyla ilgili bilgi ve değerlendirmeler, bu müesseseyi Selçuklular'dan tevarüs eden Osmanlı derbent teşekkülleri üzerinden yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırma'ya dayalı eserler olarak yukarıda saydıklarımızın dışında, Zeki Velidi Togan'ın “*Umumi Türk Tarihine Giriş*”²² ve Mustafa Akdağ'ın *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*²³, Tuncer Baykara'nın, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*²⁴, Ersan Ersoy'un *Türklerde Bir İskân Siyaseti Olarak Derbent Teşkilatı*²⁵, Ernest Honigmann'ın, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*²⁶ gibi birçok eser vesilesiyle çalışmamızla ilgili çok mühim bilgilere ulaşma imkânını bulduk.

Türkiye Selçuklularına ait bazı resmî mektuplar Osman Turan tarafından *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar* adıyla yayınlanmıştır. Bu eserde mektupların aslı olan Farsça metinlere de yer verilmiştir.²⁷

Kaynaklar ve Araştırmalar başlıkları altında zikrettiğimiz bu eserler dışında faydalandığımız eserlerin tamamı ayrıca Kaynakça bölümü altında listelenmiştir.

²¹Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.

²² Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1981.

²³Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi I*, Barış Basımevi, Ankara, 2010.

²⁴Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.

²⁵Ersan Ersoy, “Türklerde Bir İskân Siyaseti Olarak Derbent Teşkilatı”, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları* Merkezi, Cilt 6, Sayı 2, Şubat, 2008.

²⁶ Honigmann Ernest, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Terc. Fikret Işıltan, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

²⁷ OsmanTuran, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1988.

GİRİŞ

Türkler, Anadolu'ya ilk geldiklerinde bölge Bizans imparatorluğunun hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Bununla birlikte etnik yahut mezhep açısından farklı toplumlar, bu hâkimiyet altında varlıklarını sürdürmekteydi. Süryaniler, Araplar, Ermeniler ve Rumlar kendi içinde birliklerini ve varlıklarını bir şekilde devam ettiren toplumların önde gelenlerinden ve hepsi de Bizans imparatorluğunun çatısı altındaydı. Bizans'ın Ortodoks Hristiyanlığı benimsemesi ve kendisine bağlı toplumları da Ortodoks Hristiyanlığa geçmesi yönünde zorlaması, bu toplumlar üzerindeki baskının artmasına yol açmıştır. Bu durumdan memnun olmayan Ermeni ve Süryanilerin, Türklerin Anadolu'ya gelişini fırsat bilerek Bizans'a karşı mücadele ve zaman zaman savaşa varan tutumları söz konusu olmuştur. Bizans imparatorluğu daha önce Balkanlar'ı yurt tutmuş ve Hristiyanlığı benimsemiş olan Oğuz, Kıpçak ve Peçenek boylarını Müslüman Türklere karşı direnç oluşturması için Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yerleştirmiştir. Günümüzde de hala Bizanslıların Anadolu'ya taşıdığı Hristiyan Türk toplumları bulunmaktadır. Aslında Türklerin Anadolu'ya ilk gelişi 4. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu yüzyılda, Batı Hunları Trakya üzerinden, doğu kolu ise Kafkaslardan Anadolu'ya akınlar yapmıştır. Kafkaslar üzerinden Kudüs'e kadar ilerleyen Hunlar, bu bölgelerde yurt tutma mücadelesine girişmemiş, bölgedeki hâkim güçlere fazla dayanamayarak Kafkaslardan geri dönmek zorunda kalmışlardır.²⁸

Malazgirt Savaşı öncesi dönem incelendiğinde Türklerin birçok kez Anadolu'ya sefer düzenlediği, ancak bu seferlerin fetihten ziyade keşif amacı ile gerçekleştirildikleri görülmektedir.²⁹ Nitekim düzenlenen seferlerde ağırlıklı olarak doğu – batı yönünde bir güzergâhın izlendiği de görülmektedir ki bu da seferlerin keşif amaçlı olduğuna dair kanaatin doğruluğunu gösteren önemli bir husustur³⁰.

Tarih boyunca Türk devlet geleneğinde, iç güvenliğe ve hudut muhafazasına büyük önem verilmiştir. Bu geleneğe ve hassasiyete bağlı olarak tarihsel süreç içerisinde

²⁸ Salim Koca, “Diyâr-ı Rûm”un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü, *Türkiyat Araştırma Dergisi*.s:23, Bahar, 2018, s.2.

²⁹ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular dönemi*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.78.; Sencer Divitçioğlu, *Oğuzdan Selçuklu'ya, (Boy, Konat, Devlet)*, Eren Yay., İstanbul, 1976, s.100.

³⁰ Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, s.48.

dönemsel ve bölgesel ihtiyaçlardan hareketle alınan güvenlik tedbirlerinin zaman zaman farklılık gösterdiği de vâkidir. Anadolu'nun fethedilmesi ve Türkiye Selçuklu devletinin kurulması ile birlikte bu bölgeye yoğun bir Türkmen göçü başlamış, bu göçlerin devamını sağlamak aynı zamanda bir devlet politikası olarak bizzat Selçuklular tarafından teşvik edilmiştir. Bu suretle bir yandan stratejik öneme sahip bölgelerin emniyeti sağlanırken diğer yandan da Türkmenlerin akın ve gâzâ faaliyetlerinden yararlanılarak sınırların genişletilmesi hedeflenmiştir. Hudut güvenliğini sağlayan Türkmenler bu hedefe yönelik önemli başarılarla vesile olmuşlardır.

Selçuklularda asayiş ve iç güvenliğin, hudut savunması ile birlikte yürütülmesinin bir devlet geleneği ve özellikle tercih edilen bir usul olduğunu belirtmiştik. Bu çerçevede sınır boylarının muhafazasıyla görevli olan muhtelif teşkilatlar, bir dış tehdit söz konusu olmadığında ise iç güvenlik ve asayişin temininde önemli görevler icra etmişlerdir. Bir misal olarak subaşılar, savaş zamanında askerî vazifelerini yerine getirirken, barış zamanında ise askerleri kolluk görevi ve sürekli talimlerle savaşa hazır hale getiriyor, bir yandan da görevli oldukları bölgelerde asayiş ihlal edenlere karşı ellerindeki bu kolluk güçleriyle mücadele ediyor ve emniyetin tesisine yardımcı oluyorlardı.³¹

1018'de başlayan Oğuz akınları, esasen sadece Anadolu'yu keşif niteliğinde idi. 1071 Malazgirt zaferi ile Bizans direnci kırıldığında ise Türkler Anadolu'ya yeni bir gözle, kalıcı olarak yurt tutabilecekleri bir vatan gözüyle bakmaya başladılar ve bu zaferden sonra yerleşmek düşüncesiyle yapılan göçler ve iskân politikaları icra edilmeye başlandı. Bu zaferden kısa bir süre sonra Anadolu'nun etnik çehresi değişmeye başlamış, muhtelif bölgelere çok yoğun bir Türkmen göçü yaşanmıştır. Konar göçer olarak gelen bu Türkmenler, Anadolu'da uygun bölgelere iskân edilmişlerdir³². Selçukluların sistematik diyebileceğimiz bu göç politikası sayesinde Anadolu'nun Türkleşmesi hızlı bir şekilde gerçekleşmiş ve kalıcı olmuştur³³.

³¹Salim Kalyoncuoğlu, *Selçuklularda İç Güvenlik*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2010, s.1.

³²Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, C.1, T.T.K. Yayını, Ankara, 1989, s. 381; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, 2. baskı, İstanbul, 1978, s.29; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.112.

³³ Bahaeddin Ögel, vd., *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Boğaziçi Yayını, Ankara, 1992, s. 23.

Anadolu Selçuklu devleti döneminde bölgenin önde gelen ticaret yollar, doğu - batı vekuzey - güney istikametindeki yollardır. Özellikle XII. yüzyıldan itibaren bu yolların önemi ve ticarî işlevi artmıştır. Bu durum hem bölgede güvenliğin daha hayati bir önem kazanmasını netice vermiş hem de Anadolu Selçuklu devleti üzerinde sürekli bir asayiş ve tehdit meselesi olarak güncelliğini sürdürmüştür. Bu ticarî güzergâhlardan biri Bağdat ve Halep'ten başlayıp Karadeniz'e kadar ulaşırken, bir diğeri Alanya'dan başlayarak İran ve Gürcistan'a kadar uzanmaktaydı. Yine bir diğer ticaret yolu Sivas-Malatya-Diyarbakır-Mardin-Musul-Bağdat ve Basra'ya kadar uzanırken, bir diğeri İstanbul'dan Mısır'a kadar uzanan, İzmit, Eskişehir, Adana, Halep ve Şam'ı da içine alan hayli uzun bir ticaret güzergâhıydı³⁴.

İşte bu önemli ticaret yollarının kritik geçiş noktalarının güvenliği, *derbent* adı verilen özel güvenlik yapılanması ile sağlanıyordu. Esasen *derbent*, emniyet açısından kritik yerlerdeki dağ geçitlerine denirdi. Bir teşkilatlanma biçiminde şekillenen derbentler, ticaret yolları üzerinde belirli aralıklarla konumlandırılırken hem oluşan acil ihtiyaçları karşılama adına hem de yolun güvenliğini sağlamak bakımından büyük öneme sahiptiler. Derbentlerin kurulmasıyla bu ihtiyaçların yanı sıra iç iskân meselesi de dengeli bir nüfus dağılımı gözetilerek çözüme kavuşturulmuştur.

Derbent teşkilatı, temelinde insana hizmet amacını taşıyan kültürümüzün köklü birikiminin, zenginliğinin ve yaratıcılığının bir eseri olarak ortaya çıkmıştır. Bu itibarla derbentleri mahiyet ve fonksiyonları itibariyle şöyle tasnif edebiliriz:

- a) Derbent mahiyetindeki kaleler,
- b) Vakıf şeklindeki derbent tesisleri,
- c) Derbent olarak kullanılan han ve kervansaraylar

Bu tesisler ve bunlara tahsis edilen teşkilat, bir nevi kolluk kuvveti olarak yollarda ve geçitlerde asayiş ve emniyeti temin etmek; yolların muhafaza ve tamir işlerinde çalışmak, ıssız yerleri şenlendirmekle görevliydi.

Devlet, eşkıyaların bir bölgeden diğerine veya başka dağlara geçişine imkân sağlayan stratejik geçitleri ve derbentleri kontrol altına almak suretiyle bu eşkıyalık hareketlerini engellemeye yönelik önlemler almaktaydı. Devlet çeşitli sebeplerle

³⁴ Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Bellekten*, Cilt: 10, Sayı: 39, Ankara, 1946, s. 166-167.

güvenilir bulduğu bazı grupları ve aşiretleri, eşkıyanın yoğunlaştığı, ıssız, yolcu ve kervanlar için tehlike arzeden derbentlere *istimâlet* yoluyla yerleştirerek bu yerleri şenlendirmeye ve güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.³⁵

Bu çalışmamıza konu olan Akçaderbent'in bulunduğu bölge olan ve o zamanlar kaynaklarda "Maraş" olarak geçen Kahramanmaraş ve çevresi, 1085 – 1086 yıllarında düzenlenen seferler neticesinde Selçuklu komutanı *Emir Buldacı* tarafından fethedilmiştir.³⁶ Bu fethin ardından Türkler bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Ticaret yolları üzerinde olması itibariyle Maraş'ın sahip olduğu jeopolitik konumu, o dönemde bu bölgeyi oldukça değerli kılmaktaydı. Bölgenin doğrudan iki kervan yolu üzerinde bulunması, bu ticaret yolculukları için taşıdığı önemini çok daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bölgede hâkimiyet kurmak ve güvenliğini sağlamak, aynı zamanda ticaret yolları üzerinde de söz sahibi olmak anlamına gelmekteydi ki, o dönemde ticaret yollarının önemi, alternatifi olmamasından ötürü bugüne kıyasla çok daha fazlaydı. Bu da Maraş ve çevresinin sürekli olarak farklı güç unsurları tarafından elde edilmek istenen bir bölge olmasına yol açmıştır³⁷.

Maraş bölgesinde yer alan Akçaderbent de, işte yukarıda söz konusu olan ticaret yolları üzerinde yer alıyor olmasından ötürü önemli bir geçittir. Dolayısıyla çalıştığımız dönem itibariyle bulunduğu konumdan ötürü ticaret ve güvenlik açısından stratejik bir öneme sahipti. Aradan geçen asırlarla birlikte şartların ve ticaret koşullarının değişmesiyle bölge sıradan bir geçit haline gelmiştir. Bununla birlikte Akçaderbent tarihsel süreçte icra ettiği görevler itibariyle tarih disiplini açısından bir inceleme ve araştırma konusu olarak önemini muhafaza etmektedir.

³⁵Ersan Ersoy, "Türklerde Bir İskân Siyaseti Olarak Derbent Teşkilatı", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Merkezi*, Cilt 6, Sayı 2, 2008, s. 47-50.

³⁶ Mükrimin Halil Yinanç, "Maraş Emirleri", *Tarihî Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sene: 6, Cüz: 83, İstanbul, 1340, s. 346; Yılmaz Öztuna, "Maraş (Kahramanmaraş) mad.," *Türk Ansiklopedisi*, XXIII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1976, s. 288; Refet Yinanç – Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1988, s. 22.

³⁷ Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, İstanbul, 1985, s. 4-15.

SELÇUKLU DEVLETİN KURULUŞU VE TARİHSEL SÜRECİ

Bir devletin tesisi, tevarüs ettiği değerleri yoğurarak kendine özgü inşa ettiği kültür, medeniyet ve coğrafyasıyla asırlara sirayet etmesi sıradan bir hadise değildir. Devletlerin özellikle büyük bir medeniyet inşa etmiş devletlerin vücut bulması ve hayatietini uzun süre devam ettirmesi pek çok tarihi hadisenin, özel ve genel şartların ve tüm bu süreçleri idare edecek deha düzeyinde insanların gayretiyle mümkündür. Her şeyden önce bu özel ve genel şartları bir araya getirecek güçlü amillere, tarihî hadiseler ihtiyacı vardır. Türklerin tarih boyunca kurdukları devletler içerisinde, tesirleri itibariyle asırlara hükmeden medeniyetlerden biri de hiç kuşkusuz Selçuklulardır. Selçuklulardan önce, benzer tesirleri itibariyle zikredilmeye değer Hunlar, Uygurlar, Göktürkler, Karahanlılar hatta farklı coğrafyadaki tarihî tecrübeleri açısından Bulgarlardan da söz edilebilir. Fakat bunların fiilen hayatietini sürdürdükleri zaman dilimi ve kendilerinden sonra vücut bulan Türk devletlerine ve asırlara sirayet eden tesirleri itibariyle hiç birisi Selçuklular kadar zengin bir medeniyet birikimine ve tesir sahasına sahip olamamışlardır.

Selçuklular, her şeyden önce Türk devlet geleneğinin tecrübesini, teşekkül kabiliyetini ve bir kelime ile mirasını tevarüs etmiş olması itibariyle kendinden öncesine ait birikimi bünyesinde barındıran, yeni ve farklı bir coğrafyada bu birikime hayatiet kazandıran bir hamlenin adıdır ve bu özelliğiyle kendinden öncekilerle mukayese edilemeyecek ölçüde büyük bir devlettir. Selçuklular tevarüs ettikleri bu zengin ve tarihî mirasa hayatiet verirken tüm bu mirası taşıyan pek çok Türk boyunu da Anadolu'da aynı siyasi birlik içinde cem etmiş, aynı kültür ve medeniyet içerisinde yek pare bir millet mahiyeti kazanmasını sağlamıştır. Bu tarihi tecrübe, doğal ömrünü tamamlandıktan sonra Selçuklulardan bayrağı devralacak olan Osmanlıların Devlet-i Âliye'sinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de asıl mayasıdır denilebilir.

Medeniyet, kültür, siyasî gelenek veya her hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türk tarihi için son derece mühim olan bu devletin kurucusu ve devlete adını veren Selçuk Bey kaynaklardan anlaşıldığı üzere 24 Oğuz kabilesinden Kınık boyuna

mensuptur.³⁸ Selçukluların bilinen en eski atası Dukak (Tukak) Bey'dir.³⁹ Subaşı unvanını taşıyan Dukak Bey, idarî, askerî ve siyasi nüfuza sahip bir kişidir. Aynı zamanda cesareti, kuvveti, ileri görüşlülüğü ile ünlü, devlet işlerinde başarılı bir beydir.⁴⁰ Bu vasıfları dolayısıyla da “Temür-Yalığ” (Demir Yaylı) lakabıyla anılmıştır.⁴¹

Dukak Bey vefat edince yerine oğlu Selçuk geçti. Kısa bir zaman içinde Marmara denizinden Kafkaslara oradan da Hazar denizi ve Aral gölüne kadar yayılmışlardır. Geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş ve bu geniş coğrafyada Türklüğün bayrağını dalgalandırmışlardır. Selçuk Bey idaresinde iken bütün Oğuz boylarına kucak açılmış ve bu sayede birçok Türk boyu Selçuklu bayrağı altında toplanmıştır. Yine bu dönemde birçok saltanat hasılası yaşanmıştır. Selçuk Bey'den sonra Oğuzların başına geçen Arslan Yabgu, Karahanlılar'la anlaşarak Oğuz boylarını Horasan'a geçirmek istedi. Tuğrul ve Çağrı Beyler bu anlaşmayı kabul etmediler. Gazneli Sultan Mahmud ise Arslan Yabgu'dan çekindiği için hile ile onu ve önde gelen adamlarını yakalatıp Kalincar Kalesi'ne hapsedirmiştir.⁴² Arslan Yabgu yedi yıllık bir esaretten sonra bu kalede ölmüştür (1032).

Arslan Yabgu'nun bu ölümünün iki önemli neticesinden söz edilebilir: Bunlardan biri, Arslan Yabgu'nun bu şekilde tutuklanıp zindanda ölümüne sebebiyet verilmesi yüzünden bütün Selçuklu soyunda Gazneliler'e karşı büyük bir öfkenin ortaya çıkması; diğeri ise Oğuzlardaki liderlik meselesinin Tuğrul ve Çağrı Beyler lehine sonuçlanmasıdır. Daha sonra giderek büyüyen ve güçlenen Selçuklu devletinde Tuğrul ve Çağrı Beyler, amcaları İnanç Musa Yabgu ile birlikte Gazneliler için önemli şehirlerden biri olan Horasan'a geldiler. Gazneliler Devleti Selçukluların bu göç hareketine önce sessiz kalmış, bu vesile ile ilerleyişlerine devam eden Tuğrul ve Çağrı Beyler bir bakıma hâkimiyet alanlarını genişletmişlerdir. Gazne Sultanı Mes'ud, Oğuzların bölgede hâkimiyet kazanmalarından rahatsız oldu ve onları Horasan'dan çıkarabilmek amacıyla 1039 yılında güçlü bir ordu ile üzerlerine

³⁸İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB yay., İstanbul, 1972, S.4; Coşkun Alptekin, “Büyük Selçuklu devleti” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Editör: H. Dursun Yıldız, C. 7 Çağ yay., İstanbul, 1988, S.96; Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1975, S. 22.

³⁹ M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1963, .S. 23; Alptekin, a.g.e., s.95.

⁴⁰ Köymen, a.g.e., S. 23; Alptekin, a.g.e., S.95.

⁴¹ Kafesoğlu, a.g.e., S.4.

⁴² Köymen, a.g.e., s.30-31; Alptekin, a.g.e., s. 99.

yürüdü. Tamamen süvari birliklerinden oluşan Tuğrul ve Çağrı Beyler komutasındaki Oğuz ordusu, Gazneliler'e karşı büyük bir yıpratma savaşına başladı. Bu taktikle Gazne ordusunu hayli yıpratın Selçuklular, nihayet son darbeyi vurmak üzere Dandanakan denilen yerde Gazne ordusunun karşısına çıktılar ve burada üç gün süren bir meydan savaşından sonra büyük bir galibiyet kazandılar. (23/24 Mayıs 1040)⁴³

Bu savaş, Gazneliler ve Selçuklular arasındaki son savaş olmasa da Gazne ordularının ilk defa yenilgiyle karşılaştığı bir savaştır. Bu yenilgi, Gazneli devletini derinden etkilemiş, ilk defa toprak kaybına maruz kalan devletin iç ve dış saygınlığının yitirilmesine sebep olmuştur. Dahası bu yenilgi, hanedan üyeleri arasında mevcut iç çekişmeleri hızlandırdığı için devletlerinin zayıflamasına ve çöküşüne sebep olmuştur. Selçuklular için ise kazanılan bu büyük zafer kalıcı etkileri açısından önemli bir adım olmuş, devletlerinin kuruluş sürecinin tamamlanmasını ve sağlam bir temele dayanmasını netice vermiştir.

Dandanakan zaferinden yaklaşık bir ay sonra Selçuklu reisleri Merv'de bir kurultay teşkil ederek kuruluş süreci tamamlanan devletin tanzimine dönük bazı kararlar almışlardır. Böylece devletin kuruluş safhası tamamlanmış, tanzim safhası başlamıştır.⁴⁴ Önde gelen Selçuklu beylerinin iştirak ettiği bu kurultayda Tuğrul Beyin belirleyici bir ağırlığının olduğu görülmektedir. Kurultayda alınan kararlar doğrultusunda büyük kardeş Çağrı Bey, Merv merkez olmak üzere Horasan'ın bir kısmını almış; Musa Yabgu Bust, Herat ve Sistan havalisine tayin edilmiş; Tuğrul Bey'e ise Irak tarafı verilmiştir.⁴⁵ Bu kurultayda ailenin önde gelen bireyleri arasında görev dağılımı yapıldıktan sonra Tuğrul Bey, Selçukluların sultanı ilan edilmiştir.⁴⁶

Tuğrul Bey Selçuklu devlet ve ordusunu tanzimden sonra uzun askerî seferlere ve çevre ülkelerin fethine koyulmuştur. Çok yönlü gelişen Selçuklu fetihleri, asıl gerçek mecrasını Batıya doğru yönelmekte bulmuş ve Bizans sınırına dayanmıştır. Tuğrul Bey kazandığı fetihlerle devletin sınırlarını genişletip Anadolu topraklarını yurt

⁴³ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, TDAV yay., İstanbul, 1999, s.112.

⁴⁴ Köymen, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁴⁵ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-tevârih Selçuklu devleti*, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, TTK yay., İstanbul. 2010s.95-96; Köymen, *a.g.e.*, s. 54 – 55.

⁴⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi yay., İstanbul, 1997, s. 107.

tutmaya yönelmiş ve Anadolu üzerine yapılan akınlar aralıklı da olsa sürekli devam etmiştir.

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinin gerçek bir öyküsü olan Pasinler savaşı bu dönemde meydana gelmiştir.⁴⁷ Selçuklu güçleri 10 Eylül veya 18 Eylül 1048 tarihinde Pasinler ovasında 50.000 kişilik Rum, Ermeni, Gürcü ve Abazalardan teşkil edilmiş bir Bizans ordusuyla karşı karşıya geldi. Selçuklu ordusuna Tuğrul Beyin üvey kardeşi İbrahim Yinal Beyle, amcaoğlu Kutalmış kumanda ediyordu. Savaşın başlangıç safhalarında Bizans ordusu açık bir üstünlük sağlamış, hatta Selçukluların geri çekilişi söz konusu olmuştur. Bizans ordusu, geri çekilen Selçuklu ordusunun arkasından ilerlemektedir. Daha sonra Selçukluların ustaca uyguladıkları savaş stratejisi ile Bizans ordusu büyük bir hezimete uğratılmış ve Anadolu akınlarının önündeki Bizans direnişi ciddi ölçüde kırılmıştır.⁴⁸ Bu savaş Selçuklular ile Bizans İmparatorluğu arasında cereyan etmiş ilk ciddi savaştır. Bu savaşı asıl önemli kılan husus, ilk defa Bizanslılara karşı büyük bir zaferin kazanılmış olmasıdır. Selçuklu orduları bu savaş sayesinde Erzincan civarına kadar ilerlemiştir.⁴⁹ Gerçekten de Pasinler savaşı, Türk ordularının Anadolu'da yaptıkları ilk ve en büyük savaşlardan birisidir. Türklerin Anadolu'yu fethine ve yurt tutmasına yönelik önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Pasinler zaferinin ardından Selçukluların bölgeye hâkim olmasıyla birlikte artık Bizans ile aynı sınırı paylaşan ve aralarında sınır ilişkileri kurulan bir devlet haline gelmişlerdir. Tuğrul Beyin vefatıyla tahta Sultan Alparslan geçmiştir. Sultan Alparslan, yönetimde düzeni sağladıktan sonra, devletin fetih geleneğine uygun olarak Sultan Tuğrul zamanında yapılan Anadolu seferlerini sürdürmek amacıyla, Şubat 1064'te, başkent Rey'den hareketle Azerbaycan'a gelmiş⁵⁰ ve Ani kalesini fethetmiştir.

Anadolu'da Selçuklu fetihlerinin hızla devam ettiği sıralarda Bizans İmparatorluğu tahtına oturan IV. Romanos Diogenes, Türk akınlarını durdurmak amacıyla farklı uyruklardan teşkil ettiği bir orduyla 1068 Mart'ında harekete geçmiştir. Bizans imparatoru Anadolu içlerinde iken Selçuklu akıncı beyleri özellikle de Afşin Bey

⁴⁷ Turan, *a.g.e.*, s.90.

⁴⁸ Claude Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri", *Belleten*, C. LI, Ankara 1987, s.1384.

⁴⁹ M.Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, 1979, s. 247; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 48 – 51.

⁵⁰ Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, Cilt: 1, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s. 40.

olağanüstü bir cesaretle belli başlı Bizans şehirlerini kuşatıyor ve yağma yapıyordu. Afşin Bey -tabir caizse- İmparator Romanos Diogenes ile kedinin fare ile oynadığı gibi oynamıştır. İmparator, Selçukluların Anadolu'daki hareket merkezi mesabesindeki Ahlât civarına ulaştığında, Afşin Bey Orta Anadolu'nun merkezi konumundaki Konya'yı yağmalıyordu.⁵¹

Bizans imparatoru, ardı arkası kesilmeyen Selçuklu akınlarını durdurmak ve bu sorunu kökünden halletmek için Ayasofya'da düzenlenen törenden sonra 13 Mart 1071 günü ordusuyla yola çıkmıştır.⁵² Sultan Alparslan, Mısır'a sefer için hazırlık yaptığı Halep'ten yola çıktığı sırada Romanos Diogenes'in büyük bir orduyla Anadolu'da hareket halinde olduğu haberini alır.⁵³ Bunun üzerine Alparslan, imparatoru karşılamak üzere Doğu Anadolu bölgesine yönelir.⁵⁴

26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt'te bu tarihî savaş gerçekleşmiştir. Malazgirt Meydan Savaşı askerî, siyasî ve Türk-İslâm tarihindeki yeri bakımından çok önemli bir savaştır. Tarihin şahit olduğu en büyük meydan muharebelerinden birisidir. Burada kararlılığın ve idare gücünün başarıya götüren tesirini görmekteyiz.⁵⁵ Bu zafer bütün Anadolu'yu Türklere açık hâle getirmiş, diğer bir ifade ile Anadolu'nun bütün kapıları Türklere açılmıştır. Türklerin tarih boyunca kazandığı sayısız savaşıardan hiçbirisi, istikbale dair bu derece önemli neticeler doğurmamıştır. Türkler tarafından kazanılmış nice büyük meydan muharebelerinden bugün elde ne kaldığı düşünülürse Malazgirt'in değeri daha iyi anlaşılır.⁵⁶

Malazgirt zaferi ile Bizans'ın mukavemeti kırılıp, Türk kuvvetlerinin akınları karşısında duracak gücü kalmayınca, Türkler açısından Anadolu'da yayılma ve yerleşme devri başlamıştır. Bu yerleşme öyle kesin ve ani olmuştur ki, o zamana kadar uzun tarihi içerisinde birçok kavim ve medeniyetlere sahne olan Anadolu'nun etnik ve kültürel yapısı, hiçbir dönemde 1071 yılı sonrasında olduğu gibi kesin değişikliğe uğramamıştır.⁵⁷ Büyük Selçuklu devletinin kurulmasından Malazgirt

⁵¹Yaşar Yücel, AliSevim, *a.g.e.*, s. 48.

⁵²Refik Turan, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, GrafikerYayınları, Ankara, 2002, s. 130-131.

⁵³İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih (İslâm Tarihi)* trc. Adbülkerim Özaydın, C. 10, Bahar Yay., İstanbul, 1987, s. 71.

⁵⁴Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Birinci Cilt, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 417.

⁵⁵Ali Güler, Suat Akgül, *Herkes İçin Türk Tarihi*, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2013, s. 205-206.

⁵⁶Muammer Yılmaz, "Malazgirt Zaferi ve Alparslan", *TürkDünyası Tarih Dergisi*, sayı 8, Ağustos, 1987, s. 38.

⁵⁷Vladimir Gordlevski, *Anadolu Selçuklu devleti*, Çev., Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara, 1988, s. 40-41; Turan, *a.g.e.*, s.281.

Zaferine kadar geçen 30 yıllık (1040-1071) sürede, Anadolu'ya yönelen Türk akınları Bizans direncini kırmak ve bu toprakları vatan haline getirmek açısından önemliydi. Bazen Selçuklu orduları bazen de Türkmen grupları seferler düzenleyerek Orta Anadolu'ya kadar ilerlediler.⁵⁸

Malazgirt sonrasında Alparslan doğuya yönelmiştir. Alparslan bir suikast sonucu zehirli olduğu rivayet edilen bir hançerle yaralanır. Almış olduğu yaranın tesiriyle suikastten dört gün sonra, 25 Kasım 1072'de yalnızca 43 yaşında iken ölür ve Merv şehrine defnedilir.⁵⁹

Daha sonra başa geçen Melikşah ile Selçuklu devleti, en geniş sınırlarına ulaşmış ve en parlak dönemini yaşamıştır. Büyük Selçuklu devletinin yıkılışı ise başta Moğol isyanları olmak üzere bazı iç isyanların tesiri neticesinde gerçekleşmiştir. Süleyman Şah ve kardeşlerinin Anadolu'ya gelerek tarih sahnesine çıkmaları Alparslan'ın ölümü ve Melikşah'ın tahta çıkması üzerine ortaya çıkan olaylar birbiriyle yakından ilgilidir. Süleyman Şah Anadolu'da, kendisini destekleyen Türkmenlerle birlikte Konya üzerinden İznik taraflarına gelmiş, Bizans İmparatorluğunda yaşanan taht mücadelelerinden yararlanarak İznik merkezli yeni bir Selçuklu devleti kurmayı başarmıştır. Alparslan Malazgirt zaferi neticesinde tesis edilen barışının bozulması üzerine beylerine Anadolu'yu fethetme görevi vermiştir. Bu komutanlardan Anadolu'ya gelen Artuk Bey, Tutuş, Afşin, Dilmaçoğlu Mehmed, Turankoğlu, Davdavoğlu v.b. Türkmen beyleri fetih hareketlerine başladılar.⁶⁰

Süleyman Şah 1074 tarihinde Antalya'dan Anadolu içlerine yöneldi, Konya ve İznik'i alarak bağımsızlığını ilan etti. Süleyman Şah bu yeni devleti kurup Anadolu'ya gelen Türkmenleri birleştirip göçebe Oğuzların daha büyük kitleler halinde Anadolu'ya gelmelerini sağladı.⁶¹ Süleyman Şah bu taze nüfusun sağladığı avantajları da kullanarak birçok bölgeyi fethetti ve göçebe Türkmenlerin yerleşimine açtı. Daha sonra Halep muhasarası sırasında Şam Meliki Tutuş ile arası açıldı ve yaptığı savaşta vefat etti.⁶²

⁵⁸ Turan, *a.g.e.*, s.281.

⁵⁹ *Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, Cilt:7, İstanbul, 1992, s. 127- 128; İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan"; *TDVİA*, Cilt: 2, İstanbul, 1989, s. 529- 530.

⁶⁰ Ali Sevim, " Artuklular'ın Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten*, XXV/101, TTK Yay., 1962, s. 121.

⁶¹ Turan, *a.g.e.*, s. 286.

⁶² Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1993, s.110.

Daha sonra oğlu I. Kılıçarslan Selçuklu tahtına geçti. Fakat onu bir sürpriz bekliyordu. Zira I. Haçlı seferine katılan prensler ordularıyla Anadolu'dan geçti. 1096-1099 yılları arasında verdiği mücadelede I. Kılıçarslan bu ordu karşısında ordusunu yeterince güçlendiremedi. Zamanında diğer Müslüman beyliklerden de yardım alamayınca başkent İznik Bizans'ın eline geçti. I. Kılıçarslan ordusunu ve idârî düzenlemeleri yaparak Konya'yı başkent yaptı.⁶³ Haçlılardan çekinen Bizans imparatoru ile bir anlaşma yaptıktan sonra Doğu seferine gitti. Malatya ve Musul'u fethetti. I. Kılıçarslan tıpkı babası gibi batı yerine doğuya yönelince Büyük Selçuklular ile karşı karşıya geldi. Neticede Emir Çavlı ile yapılan savaşta Habur nehrinde boğularak öldü.

Yerine I. Sultan Mesud 1116'da Selçuklu tahtını ele geçirdi. Bizanslılara karşı başarılı mücadeleler verdi. Haçlı seferlerine karşı elde edilen başarılar, Selçuklu devletinin gücüne kattı. Devlet istikrarlı bir yükselişe geçmiş oldu. 1155 ile 1243 yılları arasında Anadolu Selçuklular'ın bağımsızlık, gelişme ve yükselme dönemidir.

Sultan Mesud'un ölümü üzerine yerine oğlu II. Kılıçarslan (1155-1192) tahta geçti. Sultan II. Kılıçarslan, ilk önce iç sorunlar ile uğraşmıştır. Daha sonra Doğu seferine çıkmıştır. Yeni sefer ve fetihlerle Anadolu Selçuklu devletinin toprakları genişlemiştir. Bu da Bizans'ı endişelendirmiş ve Türkler'i Anadolu'dan çıkarma ümidiyle harekete geçmişlerdir. II. Kılıçarslan da kendi ordusunu hazırlayıp harekete geçmiş ve her iki ordu Miryokefelon mevkiinde karşı karşıya gelmiştir. 1176 yılının Eylül'ünde yapılan savaşta Türkler kesin bir zafer kazanmış ve böylece Bizanslıların Türkleri Anadolu'dan söküp atma ümitleri tümüyle yıkılmıştır.⁶⁴

Sonuç olarak Tuğrul ve Çağrı Beylerin yeni yurt arayışlarıyla yola çıktıkları tarihî süreçte Dandanakan (1040), Pasinler (1048), Malazgirt (1071) ve Miryokefelon (1076) zaferleriyle Anadolu nihâî olarak Türk hâkimiyetine girmiştir. Ana vatanlarından binlerce kilometre uzakta ve bütün Hristiyanlık dünyası için mukaddes pek çok mekanı bünyesinde taşıyan Anadolu topraklarında yeni bir yurt edinme başarısını temin eden Selçuklular, tevarüs ettikleri Türk devlet geleneğini burada fiilen hayata geçirmiş, ardı arkası kesilmeyen göçebe Türkmenlerin sağladığı büyük insan gücünü Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yönlendirmek suretiyle bu kadim coğrafyada Türklüğe ebedi bir yurt inşa etmiştir.

⁶³ Turan, *a.g.e.*, s.101.

⁶⁴ Turan, *a.g.e.*, s.109.

Selçuklular Türk devlet tecrübesini diğer İslâm devletlerinden tevarüs ettikleri birikimlerle zenginleştirip tesirleri bugünlere kadar devam eden güçlü bir medeniyet hamlesine dönüştürmeyi de başarmışlardır. Bu yönüyle Türk tarihinin en saf, samimi sayfaları Selçukluların eliyle yazılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA GÖÇ VE GÜVENLİK ANLAYIŞI

1.1. Türklerin Anadolu'ya Göçü ve İskân Meselesi

1071 Malazgirt savaşı Anadolu'da Türk tarihinin başlaması açısından dönüm noktasıdır. Bu zaferle Anadolu'nun büyük bir kısmı Selçukluların eline geçmiştir.⁶⁵ Türkler bu zaferle nihâî olarak Anadolu'ya yerleşmiş, kısa sürede pek çok bölgesinde ekseriyeti teşkil eden millet olmuşlardır. Bu savaş Türk tarihinin seyrini değiştirdiği kadar aynı zamanda Anadolu tarihinin de değişmesini sağlamış, Anadolu toprakları üzerindeki Bizans hâkimiyetinin zamanla sona ermesine, buna karşılık Türk hâkimiyetinin kalıcı olarak tesisine ve Türkmen göçlerinin iskânına vesile olmuştur.

Anadolu'ya ilk Selçuklu akınından başlayarak XVI. yüzyıl başlarına kadar devam eden bütün Türk akın ve göçleri sonuçları itibariyle başarılı olmuş ve bu sayede Türkler kolayca bu topraklara yerleşmişlerdir. Türklerin bölgede artan nüfusu sayesinde İslâm'ın da bu coğrafyada hâkimiyet tesis etmesinin önü açılmıştır. Bu yönüyle Anadolu'nun fethi ve Türk yurdu olması, İslâm tarihinin seyrini değiştiren, etkinlik alanını zirveye çıkaran tarihî bir hadisedir. Nitekim Anadolu'da tahkim edilen Türk devletleri sayesinde İslâm, önce Balkanlara ve ardından Avrupa'nın içlerine kadar yayılma imkânına kavuşmuştur. Malazgirt zaferinin ardından Türkler'in Anadolu'yu yurt tutmasıyla başlayan bu süreç, Türk ve Anadolu tarihinin yanında İslâm tarihini de doğrudan etkileyerek Malazgirt'in ne denli büyük bir zafer olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁶

Selçuklu devletinin kurulması ile Malazgirt Zaferi arasında geçen süre boyunca Türklerin Anadolu'ya akınları sürmüştür, Türkler, Anadolu'nun özellikle doğu ve orta kısımlarına doğru yerleşmişlerdir. Ancak Malazgirt Zaferi'nden sonra kitleler halinde akınlar başlamıştır. İslâm'ın daha önce yayıldığı ve Araplar veya Türkler eliyle

⁶⁵ Turan, *a.g.e.*, s.29- 33.

⁶⁶ Ahmet Akşit, "Selçuklu Devri Niğde'sinde Sosyal Tabakalar", *Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2009, s.39.

hâkimiyet tesis ettiği coğrafyalarda huzur içinde ve özgürce yaşayacakları bir yurt bulamayan Oğuz ve sair Türk boyları, akın akın bu yeni vatana yerleşmeye başlamışlardır⁶⁷.

1.1.1. Yerleşik Hayata Geçişin Önemi

Geçmiş dönemlerde insanlar gerek doğa koşulları, gerekse de istilalardan dolayı göçebe bir yaşam sürmek zorunda kalmış, bu da üretim noktasında insanlığın geç gelişmesine yol açmıştır. Gündelik ve kısa zamanlı işlerini görecektür üretimler yapan insanlığın gelişimi için yerleşik hayata geçmeleri zorunlu hale gelmiştir. Yerleşik hayatın giderek daha da yaygınlaştığı XI. yüzyılda toplumlar kendi kültürlerini geliştirmiş, yerleşik yaşamlarını güçlendirmek ve yeni fetihler yapabilmek adına iskân politikaları geliştirmeye başlamıştır.

Selçuklular, yürüttükleri iskân politikaları kapsamında aşiret olarak nitelendirilen köklü ve geniş ailelerin tek bir yerleşim yerinde kalmalarını engellemiş ve daha küçük parçalara ayırarak farklı bölgelere yerleşmelerini sağlamıştır. Yürütülen bu politikada benimsenen başlıca amaçlar şunlardır:

a-Büyük ailelerin aşırı güçlenmek suretiyle, hanedana yönelik muhtemel bir isyanın önüne geçmek,

b-Farklı yerleşim bölgelerinde nüfus yoğunluğu oluşturarak hem bölgesel gelişmelerin eşit dağılımını hem de hâkimiyet altındaki coğrafyada nüfusun dengeli dağılımını sağlamak,

c-Toprakların güvenliği konusunda zafiyet yaşamamak için tedbir almak,

d-Toplumda ayrımcılığın önüne geçerek birlik, beraberlik ve huzur ortamını temin etmek.⁶⁸

Yürütülen iskân hareketleri aynı zamanda büyük göç hareketlerinin de yaşanmasına yol açmıştır. Uzun yıllar devam eden göç hareketleri beraberinde İslâm'ın Anadolu topraklarında yayılışını hızlandırmıştır. Gerçekleştirilen bu göç hareketleri, bir fetih amacından çok iskân politikasının parçası olmuştur. Göçler devletin planlaması ve yönlendirmesi doğrultusunda gerçekleştirilmiş, bu da toprakların daha verimli kullanılmasını sağlamıştır. Göç eden ailelere gerekli devlet desteğini de veren

⁶⁷ Turan, *a.g.e.*, s. 37.

⁶⁸ Akşit, *a.g.e.*, s.40.

Selçuklular, politikanın başarıyla yürütülmesi adına yoğun çaba sarf etmiştir. Yapılan göç hareketlerinde vatandaşların mağdur olmasının önüne geçilerek, bireysel ve toplumsal çıkarların gözetilmesi adına bir politika yürütmüştür⁶⁹.

Malazgirt zaferinin ardından Türk toprağı haline gelen bölgelerde geçmiş süreçten çok farklı bir değişim ve gelişim yaşandığı görülmektedir. Anadolu'da harmanlanan bu kültürün temellerinin bu yönüyle XI. yüzyılın sonlarında atıldığı ve gelişerek bugünlere kadar taşındığını söylemek mümkündür. Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'nun dışına uzanan askerî gücü ile birlikte taşınan aynı kültürün Balkanlara ve bugünkü Ortadoğu coğrafyasına yayıldığı da gözlemlenen bir gerçektir. Farklı coğrafyalara taşınan ve asırlar boyunca varlığını sürdüren bu kültürün, ulaştığı her coğrafyada yeni birikimler tevarüs ederek zenginleşmesi sayesinde oluşmuştur⁷⁰.

1.1.2. Türkmenlerin İskânında Güvenlik Anlayışı

Günümüzde olduğu gibi geçmiş dönemlerde asayiş ve güvenliğin sağlanması devletlerin öncelikleri meseleleri arasındadır. Geçmişte, savaşlar çok daha yoğun bir şekilde yaşandığından güvenlik tehditleri de aynı yoğunlukta yaşanmaktaydı. Buna bağlı olarak her devlet kendi özel şartlarından hareketle güvenlik tedbirleri almış, gerekli görülen vazifeler ihdas edilmiş ve bu vazifeleri ifa edecek görevlileri tayin etmiştir. Başlangıçta toprak güvenliğinin sağlanmasından çok yeni toprakların fethedilmesi yoluyla güvenlik tedbirleri alınsa da zamanla artan nüfusla birlikte iç güvenlik adına da yoğun önlemlerin alınması ihtiyacı hasıl olmuştur. Dış tehditlerin yanı sıra artan nüfusla birlikte şehirlerin büyüüp gelişmesi, hükmedilen toprakların genişlemesi sonucu toplumlarda iç güvenlik sorunları da yaşanmaya başlanmıştır.

İç güvenliğin sağlanması adına atılan ilk adım emniyet güçlerinin oluşturulması olmuştur. Dış tehditlere karşı ise düzenli ordular oluşturulmak suretiyle gerekli tedbirler alınmıştır. Bu sayede iç güvenlik ve dış güvenlik arasında fiilî bir ayrım oluşturulmuş, farklı birimler geliştirilmiştir. Türklerin fetih politikasının oluşturulmasında ve askerî alandaki başarılarının elde edilmesinde oluşturulan bu güvenlik birimlerinin önemli katkıları olmuştur. Esasen bir gelenek olarak Türkler,

⁶⁹ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür SanatYayıncılık, İstanbul, 2004, s.22.

⁷⁰ Baykara, *a.g.e.*,s.23.

tarihleri boyunca kurdukları her devlette iç ve dış güvenliğe önem vermiş, dolayısıyla sosyal ve ekonomik yaşamlarında güvenlik unsuru her zaman ön planda tutulmuştur.

Selçuklu toplumunda umumiyetle erkeklerin önemli bir kısmı emniyet birimlerinde görev alırdı. Kırsal kesimlerde kadınların bile ağırlıklı olarak silah kullanmaya aşina oldukları bilinmektedir. Türk topluluklarında askerliğin hususi bir meslekten çok toplumun hemen her ferdinin daha çocukluktan itibaren kazanması gereken bir beceri olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Dolayısıyla Türk devletlerinde ordu milletten ayrı düşünülmemiş, onun doğal bir parçası olarak görülmüştür. “Ordu millet” telakkisi ve “her Türk asker doğar” sözü de bu tarihi tecrübenin ve kültürün bir neticesi olarak görülmelidir.⁷¹

Devletlerin temel önceliği toplumun mal ve can güvenliğini sağlamaktır. Bir toplumun çok yönlü olarak güvenliğinin sağlanabilmesi, dış güvenliğin yanı sıra iç güvenliğin de temin edilmesine bağlıdır. Nitekim iç ve dış güvenliğin birbirinden farklı değil, birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu görmekteyiz. İç güvenliğin büyük ölçüde dış güvenliğin teminiyle mümkün olduğu devletlerin tecrübe ettiği bir husustur. Buna bağlı olarak bir ülkenin toprakları genişledikçe iç ve dış güvenliğini sağlaması daha da zorlaşmaktadır. Bu da güvenliğe ayrılan ekonomik payın ve toplum nezdinde emniyet güçlerine verilen önemin artmasına sebep olmaktadır.⁷² Dolayısıyla her iki güvenlik alanlarının bir birine sıkı bir şekilde bağlı olduğu açıktır.

Anadolu’ya yapılan ilk Türk akınlarına baktığımızda Anadolu’ya gelen Türkmenlerin ya göçebeliği terk etmeyerek yarı göçebe (yaylak – kışlak) hayatı devam ettirdiklerini, ya da tercihen yerleşik hayata geçerek göçebeliği terk ettiklerini görüyoruz. Bu yerleşik hayata geçenler “Türk” adı ile yarı göçebe hayata devam edenler ise Türkmen adı ile anılmışlardır⁷³.

Göçebe yaşamı sürdüren Türkmenler, Anadolu’nun farklı bölgelerine göç etmeyi sürdürmüşlerdir. Öncelikli göç ettikleri bölgeler ise uç bölgeler olmuştur. Uç bölgeleri, sınır bölgeleri olup bu sınır bölgelerinin güvenliğinin sağlanmasında da Türkmenlerden yararlanılmıştır. Yürütülen iskân politikası kapsamında Türkmenlerin

⁷¹ Salim Koca, *Türkiye Selçuklu Uçları*, Pax Otomana Studies in Memoriam, Ankara, 2001, s.221.

⁷² Koca, *a.g.e.*, s. 225.

⁷³ Faruk Sümer, “Oğuzlar”, *TDVİA*, İstanbul, 1999, s.130.

uç bölgelere yerleştirilmesine özen gösterilmiştir. Göçebe yaşama alışkın olduklarından bölge güvenliğini sağlamada etkin olmaları devletin bu yönde bir iskân politikası belirlemesinde etkili olmuştur. Uç bölgeleri iki ülke arasındaki sınır bölgeleri olduğundan aynı zamanda iki ülke arasındaki tampon bölge olarak da nitelendirilmektedir. Türkmenlerin bu tampon bölgelerin güvenliğini temin etme konusunda öncelikli olarak görevlendirilmişlerdir⁷⁴.

Türkmen boyları, Dandanakan zaferinden sonra İslâm coğrafyasına; Malazgirt zaferinden sonra da birbirini izleyen dalgalar halinde Anadolu'ya yayılarak, burada kendi hayat tarzlarına uygun gördükleri sahalara yerleşmişlerdir. Onlar, yerleşmek için genellikle akın geleneklerini sürdürebilecekleri sınır boylarını ve bu sahaların geniş ufuklu hür havasını tercih etmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak, Anadolu'da kurulan Türk devletlerinin ve özellikle bunlardan Türkiye Selçuklu devletinin sınırlarında Türkmen topluluklarının toplandığı ve bu toplulukların gazâ ve akın faaliyetlerinde bulundukları birçok “uç” bölgesi oluşmuştur. Uçlarda toplanan bu kütleler, devrin kaynaklarında genellikle “*Uç Türkleri*” (Etrâk-ı Uç) veya “*Uç Türkmeni*” (Türkmân-ı Uc) adıyla anılmıştır⁷⁵.

Türkmenler, Selçuklu devletinin kurulmasında verdikleri desteğin yanı sıra sınır güvenliklerinin sağlanmasında ve devletin gelişmesinde de önemli katkılarda bulunmuşlardır. Anadolu'da tesis edilen Türk hâkimiyeti ve sağlanan güç temerküzü ile birlikte Orta Asya'dan yoğun Türkmen göçünün yaşanması da bölgedeki askerî gücün artmasında önemli rol oynamıştır. Artan Türkmen nüfusu ile birlikte uç bölgelerin güvenliğinin sağlanmasının yanında stratejik noktalardaki askerî gücün kuvvetlendirilmesine de önem verilmiştir. Zamanla askerî gücün iyice artması fetih seferlerinin yoğunlaşmasını sağlamıştır. Genişleyen topraklara yeni Türkmen boyları iskân edilmek suretiyle bu bölgelerin güvenliğinin sağlanması ve Türkleştirilmesinin yanı sıra İslâm'ın yayılması da temin edilmiştir⁷⁶.

Anadolu'nun Türk topraklarına dönüşmesinden önce bölge sürekli olarak istila hareketlerine maruz kalmış, adeta İslâm toplumları ile Bizanslılar arasında mücadele sahasına dönmüştü. Bu da bölgenin harap olmasına yol açmıştır. Bölgedeki nüfus

⁷⁴ Cafer Çiftçi, “XIV. Yüzyılda Anadolu'da Uç Beyliklerinin Siyasî ve İktisadî Faaliyetleri”, *Türkler*, VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.393-406.

⁷⁵ Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s.226.

⁷⁶ Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008, s.220.

azaldığı gibi tarihi ve doğal miraslar da zarar görmeye başlamıştır. Bölge arazisi faydalı kullanılmadığı gibi toprakların güvenliğinin sağlanması da mümkün olmamıştır. Anadolu'nun Türkleşme sürecine girmesi ile bölgeye Orta Asya'dan yoğun Türkmen göçünün yaşandığı üzerinde yukarıda durulmuştur. Bu göç hareketleri sonucunda ilk başlarda bölgede düzensiz nüfus kesafeti oluşmuştur. Bazı bölgelerde nüfus hızla artarken, diğer bazı bölgelerde ise oldukça seyrek bir nüfus meydana gelmiştir. Bununla birlikte ardı arkası kesilmeyen Türkmen göçleri neticesinde aradan geçen bir asrın ardından bütün bölgelerde, Türkiye olarak isimlendirilmesine yetecek ölçüde bir Türk kesafeti sağlanmıştır. Bu da bölgede artan Türk hâkimiyetinin başta gelen sebeplerinden ve aynı zamanda temel göstergelerinden birisidir. Anadolu'nun Türkleşme sürecinin tamamlanmasıyla birlikte bölge güvenliğinin sağlanmasının yanında toprakların da verimliliği arttırılmış ve bugüne kadar uzanan tarihsel süreçte girilen imar ve inşaa faaliyetleriyle pek çok açıdan istikrarlı bir zemin meydana getirilmiştir⁷⁷.

Dolayısıyla denebilir ki Selçuklu akınlarının amacı, ne doğrudan doğruya gazâ yapmak, ne sırf ganimet elde etmek ne de Bizans'a sığınıp yabancı ordularda hizmet etmektir. Gerçek amaç, Maverâünnehir'de henüz bağımsız yaşama imkânına ulaşamamış Selçuklu Türkmenlerine kalıcı olarak yerleşmek üzere, elverişli iklimler ve bağımsız bir vatan arama mücadelesidir.⁷⁸

Yukarıda bahsedilen genel iskân politikası çerçevesinde Türkmenler daha ziyade uçlara sınır bölgelerindeki uçlara yerleştirilmeye başlandılar. Böylece bir yandan Türkmen boylarının iç bölgelerde otoritenin zayıf ve buhranlı dönemlerinde karışıklık çıkarmaları önleniyor diğer yandan serhat boylarında muhtemel düşman saldırılarına karşı mühim bir askerî güç oluşturulmuş olunuyordu.⁷⁹ Selçukluların, içte siyasî birliği ve huzuru korumak, sınırlarda düşmana karşı askerî birlikler bulundurmak amacı ile yaptıkları bu iskânlar hasseten I. Alaaddin Keykubâd tarafından titizlikle uygulanmıştır. Bu devirde Ermeni ve Rum sınırlarına yeni Türkmen aşiretleri yerleştirildi. Keykubâd, Ermenek ve havalisini fethedince bu bölgeyi Kamedreddin Lala'nın idaresine bırakmış ve alınan İçel bölgesine Karaman Türkmenleri yerleştirilmiştir. Böylece İçel havalisinin Türkleşmesi sağlanırken

⁷⁷ Göksu, a.g.e., s.221.

⁷⁸ Erol Kürkçüoğlu, "Başlangıcından Malazgirt Şavaşına Kadar Selçuklu – Bizans Münasebetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 4, s.1158.

⁷⁹ Kenan Çetin, *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011, s.260-269.

ayrıca Karamanlılardan Ermenilere karşı askerî güç olarak istifade yoluna gidilmiştir. Zîra merkezi önce Tarsus, sonra Sis (Kozan) olan Ermeni Krallığı, Orta Anadolu için önemli idi ve üstelik Selçuklu sultanlığı açısından büyük bir tehlike potansiyeli teşkil ediyordu. İşte bu sebeptendir ki I. Keykubâd büyük babası II. Kılıçarslan gibi Türkmenlerle yakından ilgilenmek ve onları bu tehlikeli bölgeye yerleştirmek gereğini duymuştur. Aslında daha II. Kılıçarslan zamanında Selçuklular, Selahattin Eyyûbî (1174-1193) ile birlikte Halep Türkmenlerini Kilikya'ya yerleştirmek üzere bazı teşebbüslerde bulunmuştu⁸⁰.

I. Alaaddin Keykubâd, sınır bölgelerine uyguladığı iskân politikasıyla birlikte serhat boylarının güvenliğini sağlamıştır. Hristiyan Ermeniler tarafından sınırlarda gerçekleştirilen işgal girişimlerine karşın uygulanan bu iskân politikası sonuçlarını vermiş, bu bölgelere yerleştirilen Türkmenler sınırların korunmasında büyük vazifeler görmüşlerdir.

Türkiye Selçuklularının en önemli uçları kuzeyde Trabzon Rumlarına karşı Karadeniz havalisinde ve güneyde Çukurova bölgesinin doğal coğrafi hudutları olan Toros dağlarında Ermenilere karşı korunaklı arazilerde teşekkül etmiştir. Her ne kadar sahil bölgelerinde de uç teşkilatı kurulduysa da önemli olan kara hudutlarıydı.⁸¹ Dolayısıyla Anadolu'da oluşturulan en geniş ve en büyük uç teşkilâtının Türkiye Selçukluları tarafından Trabzon Rumları ve Ermeniler ile olan sınır bölgelerinde teşekkül ettirildiği görülür.

Bunların yanı sıra Batı uçları da eski Türk devletlerinin yapısındaki ikili sisteme⁸² uygun bir şekilde “sağ ve sol” olmak üzere iki kol halinde teşkilâtlandırılmıştır. Sağ kolun merkezi Kastamonu; sol kolun merkezi ise Ankara idi.⁸³

“Türkmen boylarının ve beylerinin önemli rol oynadıkları Selçuklu uçlarında özel bir statü vardır. Uçlarda görev yapan beyler, genellikle “sâlâr” unvanı taşımaktaydılar. Savaşçılara da “gâzi” denmekteydi. Bunlar, Türklerin akın geleneği

⁸⁰ Çetin, *a.g.e.* s.260-269.

⁸¹ Refik Turan, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, *Genel Türk Tarihi*, Ed. Ali Birinci, Hasan Celâl Güzel, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 4, 2002, s.357.

⁸² İkili sistem; Ülke yönetiminin Doğu-Batı ya da sağ-sol olmak üzere ikiye ayrıldığı sistemdir. Bu sistem içerisinde Doğu ya da sağ merkezi teşkilat olurken Batı ya da sol, iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde ise Doğu'ya ya da sağa bağlı olurdu.

⁸³ Koca, *a.g.e.*, s.108.

ile İslâm'ın cihat faaliyetini birlikte yürütmektedirler. Bundan dolayı Selçuklu devletinde, uçlara özel önem ve değer verilmekteydi⁸⁴.”

Anadolu'nun fethedilmesinde ve Türkleşmesinin sağlanmasında önemli bir potansiyel güç olarak Türkmenler, XI. ve XII. yüzyıllar boyunca Türkiye Selçuklu devletin en önemli askerî gücünü meydana getiriyorlardı. Türkiye Selçukluları, ata iyi binen ve çok iyi silah kullanan soydaşlarını devletin uç bölgelerine yerleştirerek, kuruluş aşamasında olduğu gibi gelişmesinde de onların cesaret ve savaşçı tabiatından istifade etmiştir. Bu şekilde devletin düşman saldırısının muhtemel olduğu batı, kuzey ve güney sınırlarını daimî surette askerî koruma altına aldığı gibi, yapılan akınlarla elde edilen yeni topraklar sayesinde sınırlarının sürekli genişlemesini temin etmiştir. Türkmenler yüksek savaş kabiliyetleri sayesinde çok rahat bir şekilde Bizans sınırlarında yağmalar yapmış, Bizans'ın iç bölgelerine akınlar düzenlemiş ve zaman zaman toprak fetihleri bile yapmışlardır.⁸⁵

1.2. Selçuklularda İç Güvenlikten Sorumlu İdari ve Askeri Görevliler

İnsanoğlunun bir devlet organizasyonu içinde yaşamayı istemesinin en önemli sebebi, bu organizasyonun toplumun can ve mal güvenliğini temin etmesidir. Bununla birlikte toplumsal düzeni korumak, adaleti sağlamak, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak ve böylece devlete olan güvenlerini arttırmak da öncelikli görevleri arasındadır. Burada özetlemeye çalıştığımız ihtiyaçların temini de devletin öncelikle iç ve dış güvenliği temin etmesiyle mümkündür. Ülkenin hem toplumsal yapısı hem de uluslararası ilişkileri iç ve dış güvenliğin sağlanmasında belirleyici olmaktadır. Ayrıca devletin sahip olduğu ekonomik ve askerî güç veya zafiyet bu iç ve dış tehditlerin azalmasında ya da artmasında belirleyici olmaktadır. Türk toplumları askerî yönleri ile ön plana çıkmış olup bu alanda şöhret kazanmışlardır. Bu yönüyle Türk toplumlarının ulusal güvenliği sağlama ve toplumun huzurunu arttırmada başarılı olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu tabi kabiliyet

⁸⁴ Koca, *a.g.e.*, s.105.

⁸⁵ Esra Sert, *XII. Yüzyıl Türkiye'si Selçuklularında Türkmenler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s.51.

kurumsallaştırılmak suretiyle muhtelif güvenlik vazifeleri ihdas edilmiş ve bu vazifeleri hakkıyla yerine getirecek insan gücü yetiştirilmiştir.⁸⁶

Selçuklular iç ve dış güvenlik için farklı emniyet birimleri oluşturmuştur. Dış güvenliğin sağlayan unsurlar sınır güvenliğini temin ederken fetihlerde de görev almışlardır. İç güvenlik birimleri ise hem yetkileri hem de görev bölgelerine göre farklı unvanlarla sınıflandırılmışlardır. Askerî yetkilendirmenin yanı sıra haberleşme ve iletişimin de güvenliğin bir parçası olduğu gerçeğinden yola çıkılarak bu alanda da muhtelif kurumlar geliştirilmiştir. Bu başlık altında iç güvenlikle sorumlu on farklı görevli tespit edilmiştir. Bunlar şu şekilde tasnif edilebilir:

1.2.1. Kadı

Kadı, insanlar arasında meydana gelen anlaşmazlık ve muhtemel sebeplerden kaynaklanan davaları şer'i hükümlere göre karara bağlamak üzere merkezî otorite tarafından görevlendirilmiş olan kişiye denilmektedir. Kadıların en kıdemlisine "*kâdilkudât*" ya da "*kâdılcemâa*", kadı tarafından görevlendirilerek yargılama yapan kişilere de "*halife, nâib*" veya "*vekil*" denilmektedir.⁸⁷

Kadı ve kadılık makamı esas itibarıyla İslâm kültürüne ait bir terim olarak bir yargı ve hukuk kurumu şeklinde birçok Türk toplumunda yer almıştır. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, ondan önceki Selçuklu devlet teşkilatları arasında kendisine yer bulmuştur. Kadıların görev ve yetkileri farklılık gösterse de temel olarak adaletin gerçekleşmesini sağlamak olmuştur⁸⁸. Görülen davalarda taraflar arası anlaşmazlıkların karara bağlanmasında ya da cezai yaptırımların uygulanmasında karar verici olarak hizmet verdikleri gibi, çeşitli meselelerde bilirkişi olarak da yer alırlardı⁸⁹. Kadıların güvenlik açısından üstlendikleri ve askerî görev olarak nitelendirilen vazifeleri ise askerî davalara ilişkindir. Bunun yanı sıra geniş bir yetki alanına sahip olarak kendi emirleri altındaki görevlilerin de vazifelerini yerine getirip getirmediğini denetleme yetkisini haizlerdi⁹⁰. Bu bakımdan

⁸⁶Güray Alpar, " Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Mayıs 2/1, 2013, s.80.

⁸⁷Fahrettin Atar, "Kadı", *TDVİA*, C.XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2001, s.66.

⁸⁸ Ahmet Hakkı Turabi, vd. *İslam Tarihi ve Medeniyeti – 14: İslam Medeniyeti-1 (Asr-ı Saadet – Selçuklular)*, Siyer Basım Yayın Dağıtım, 2018, s.860-865.

⁸⁹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994, s.4.

⁹⁰Yücel, *a.g.e.*, s.311.

sancak beyi ve *subaşı* gibi memurlar da kadının denetimine tabi bulunuyorlardı. Sancak beyi ve subaşı, kadının denetimine tabi kolluk kuvvetleri mesabesindeydi.⁹¹

Selçuklularda adalet teşkilatı örfî ve şer'î yargı şeklinde iki kısımdan meydana gelmekteydi. Şer'î yargıda kadı din ve şeriatla ilgili tüm işlerde yetkili kılınmıştır. Baş kadı bizzat sultan tarafından tayin edilmiştir. Kadılar evlenme, boşanma, miras, nafaka ve alacak davalarına bakmışlardır. Bunların yanında camileri ve vakıfları yöneterek vakfiyeler tanzim etmişlerdir. Ayrıca bugün noterlerce ifa edilen vazifelere de bakmışlardır. Örfî yargı da *emîr-i dâd* namıyla huzuru ve düzeni bozan, kanunlara itaat etmeyenlerin davalarına bakar ve gerekli ceza meseleleri ile ilgilenirdi. Ordu içinde meydana gelen anlaşmazlıklara ise askerî mahkemeler bakardı. Askerî mahkemelerin başında *kadı-ı leşker* bulunurdu.⁹² Bulunduğu yerin şer'î davalarına bakan kadıların bu görevleri yanında inzibat ve asayiş ile de ilgilenirlerdi. Bazen de bir isyan hareketini bastırmak için vazifelendirilirdi. Mesela, 1254'te Maraş ve çevresinde yaşayan Ağaçeriler yol kesip kervan soymak ve yolcuları öldürmek gibi fena işler yaparak isyana başlamışlar. Sahip Kadı İzzeddin ile Beylerbeyi Yavtaş, bazı emir ve askerlerle beraber Ağaçeri Türklerinin isyanını bastırmak amacıyla Kayseri'ye gelmişlerdir. Emîr-i dâd Fahreddin Ali de bu alayın seferine komuta ile vazifelendirilmiştir⁹³.

Selçuklularda kadılar, kadı ve ordu kadısı (*kadı el-kudât*) olarak ikiye ayrılırdı. Bunlardan kadı, sivil davalar ve görevler ile ilgilenirken, ordu kadıları askerî davaların görülmesi ile görevlendirilmiştir. Kadıların emirleri altında görev yapan memurlar vardı. Bu görevliler başlıca imamlar, müderrisler ve muhtesiplerden oluşurdu. Bu memurların görevlerine ilişkin davranışlarını ve iş tutma yöntemlerini denetlemek de kadıya ait bir vazife idi.

Aşağıda temas edilecek olan *subaşı* da yine kadıların yetki alanı içerisinde yer alan bir görevliydi. Subaşılar, kadıların denetimleri doğrultusunda adli olaylarda polis ve jandarma olarak hizmet verirlerdi⁹⁴.

⁹¹ Yasar Sahin Anıl, *Osmanlıda Kadılık*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.68.

⁹² Sevim Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara, 1995, s.515-516; Kurpalidis G. M., *Büyük Selçuklu devletinin İdarî Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Rusçadan Çev. İlyas Kamalov, Redaksiyon: Sadi S. Kucur, İstanbul, 2007, s.133 ;Cahen, *a.g.e.*,s.228.

⁹³ İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, çev. M. Nuri Gençosman, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941, s.255.

⁹⁴ Kenan Çetin, *a.g.e.*,s.184.

1.2.2. Amîd

Amîd, Ortaçağ'da, yakın şark Türk-İslâm devletlerinde kullanılan bazı unvanlarda ve memuriyet isimlerinde geçen bir tabirdir. Sözlükte direk destek vermek, karar vermek ve kastetmek gibi anlamlara gelen *amîd* kelimesi bir kavmin efendisi ve reisi demektir. Günümüzde ise dekan ve tuğgeneral anlamında kullanılmaktadır. Bu memuriyet ilk defa Samani devlet teşkilatında görülmektedir. Samanilerin devlet daireleri içinde *divanü'r-resâil* yahut *divan-ı inşâ* ile aynı vazifeyi gören *amîdü'l-mülk* divanının başkanına *hâce amîd* denilmekteydi. Büyük Selçuklu devletinde Tuğrul Bey'den beri mevcut olan amîdin çeşitli görevleri vardı.⁹⁵ Eyaletlerin başında bir çeşit vali olarak görev yapan amîd sivil idarenin en büyük memuru idi. Bazı önemli eyaletlerin amîdleri divan başkanları ile aynı seviyedeydi⁹⁶. Bir eyaletin sivil valiliği demek olan amîdlik, Selçuklu şehirlerinde idarî ve mali işler ile meşgul olan amîdler çeşitli vergi tahsilatını yapmakla da mükelleftiler.⁹⁷

Amîdler, bulundukları eyalet veya şehirlerde siyasî, idarî, askerî ve malî konularla birlikte hemen her mesele ile ilgilenmişlerdir. Amîdlerin oldukça geniş bir alana yayılmış görev ve sorumlulukları vardır. Yeri geldiğinde ordunun hazırlanması, bir şehrin korunması ve seferin bizzat yönetimi, birliklerin bir şehre yerleştirilmesi, hilatlerin hazırlanması, hac yollarında güvenliğinin sağlanması ve zaman zaman *dîvân-ı mezâlîme* başkanlık görevinde bulunmak amîdin görevleri arasındadır.⁹⁸

Amîdlerin savaş hazırlığı ve ordu tesis etmekle vazifeli oluşlarına, Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un, Horasan amîdine haber gönderip asker toplayıp savaşa hazırlanması talimatı örnek olarak gösterilebilir. Horasan amîdi de sultanın emrini yerine getirip savaş için asker toplamış, savaş ve sefer için gerekli hazırlıkları yerine getirmiştir.⁹⁹

⁹⁵ Köymen, *a.g.e.*, s.20.

⁹⁶ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s.202.

⁹⁷ Mehmet Fuat Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Yay., İstanbul, 1983, s.105-106.

⁹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s.125; Erdoğan Merçil, "Amîd", *TDVİA*, C.III, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1991, s.55; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, T.T.K. Yay., Ankara, 1988, s.42.

⁹⁹ Ahmed B. Mahmud., *Selçuknâme*, Cilt:1, Hz. Erdogan Merçil, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1977, s.13-14.

Görüldüğü üzere amîdler tek bir görev ile vazifelendirilmemişlerdir. Asayişin sağlamanın yanı sıra savaş hazırlıkları, ordu tesisi ve hatta gerektiğinde malî konularda ve imar faaliyetlerinde de bu makamdan istifade edilmiştir.

1.2.3. İğdiş / İğdişbaşı

İğdişler, Türk toplumlarının yanı sıra İslâm'ın yaygın olduğu bölgelerde kullanılan tabirlerdendir. Ancak bunların bölgeye göre ve farklı devirlerde farklı anlamları ifade ettiği görülmektedir. Mesela şehir ayanına iğdiş denilmiştir. Bir şehrin iğdişbaşı aynı zamanda o şehrin ayan reisidir.¹⁰⁰ 13. ve 14. yüzyılda Anadolu'dan büyük emirlere ve sultanlara sunulmak için Suriye ve Mısır'a gönderilen atlar Memlûk kaynaklarında “ikdiş” olarak geçmektedir¹⁰¹. İğdiş kavramı bugün de kullanılmakta olup “hadım edilmiş canlı” anlamına gelmektedir.

Selçuklularda iğdişlik, Hristiyan kökenli olup sonra İslâmlaştırılan askerî bir sınıf idi. Şehirlerde düzenin korunmasında, asayişin temininde onlardanyararlanılmıştır. Yine şehirlerin harici saldırılara karşı müdafaasında da önemli hizmetler görmüşlerdir.¹⁰² Şehirde bir düşman tehdidi söz konusu olduğunda şehri savunmak için organize olma işini yerine getirmişlerdir. Selçuklularda şehrin eşrafına da iğdiş denildiği, hatta şehirlerdeki ticarî hayatı iğdişbaşının kontrol ettiğibilinmektedir. İğdişbaşı devlet görevlileriyle birlikte şehir halkını temsil eden enkıdemli görevlilerdendi.¹⁰³ Konya, Sivas, Kayseri, Aksaray, Larende, Ereğli ve İskilip gibiçoğu Selçuklu şehirlerinde iğdişler bulunmaktaydı.¹⁰⁴

İğdişler olası bir savaş durumunda ya da bulundukları bölgeler herhangi bir düşman tehdidine maruz kaldığıyla o bölge için savaşmaktan çekinmemişlerdir. Bu duruma bir örnek Anadolu'da Babaî isyanları sırasında yaşanmıştır. Babailer Sivas'a saldırdıklarında Sivas halkı şehri savunmak için çaba göstermiş ve onlarla savaşmış

¹⁰⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara, 2008, s.103-104; Faruk Sümer, “İğdiş” *TDVİA*, C.XXI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2000, s.524; Tuncer Baykara, “Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu”, *Belleten* LX, 1996, s.690.

¹⁰¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.105; Faruk Sümer, “İğdiş”, *TDVİAT.D.V.*, C.XXI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2000, s.524.

¹⁰² Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık*, (1299–1453), Akademi Kitapevi Yayınları, İzmir, 1997, s.143; Yusuf Küçükdağ ve Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, 2.Baskı, Mikro Yay., Konya, 1999 s.150.

¹⁰³ Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymansah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192–1211)*, T.T.K. Yay., Ankara 2006, s.173.

¹⁰⁴ Baykara, “Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu”, s.690; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.155.

fakat başarılı olamamışlardır. Sivas İğdişbaşı Hürremşah bu karşı koyma sırasında öldürülmüştür.¹⁰⁵

İğdiş sözcüğü bu kurumsal anlamını 14. yüzyıldan itibaren yitirmiş, bunların yerini yöresel kolluk kuvveti olarak ahiler almıştır.

1.2.4. Reis

Reis kavramı günümüzde de yaygın bir şekilde kullanılmakta olup İslâm toplumlarında X. yüzyıldan itibaren kullanılan bir makam adıdır. Türk toplumlarında reislerin yetki alanları incelendiğinde genellikle bugünkü belediye başkanlığı görevine denk geldiğini söyleyebiliriz. Devlet geleneğinde idarî yönetime önem veren ve bu sebeple de alt yönetim birimleri de oluşturan Türk toplumlarında muhtelif vazifeler için reisler görevlendirilmiştir.¹⁰⁶Buna paralel olarak Selçuklular'da yaygın bir şekilde reislere rastlanmaktadır. Genel olarak görevli oldukları bölgenin güvenliğinin sağlanması, kalkındırılması ve toplumsal huzurun temini gibi vazifeler ifa etmişlerdir.¹⁰⁷ Selçuklu kentlerinde devletle halk arasındaki teması sağlayan ve halkın sorunlarının gerekli makamlarca çözülmesi hususunda yardımcı olan soylu ve güvenilir kişiler içinde kullanılan bir vasıftır.¹⁰⁸Denilebilir ki reisin görevi, Sultan Alparslan dönemindeki “amîd ve şahne”nin vazifesi ile benzerlik göstermektedir.¹⁰⁹

Selçuklu eyalet teşkilatında şehirlerin başı olan reislik makamı, Tuğrul Beyin ilk zamanlarından itibaren mevcuttur.

Bulunduğu yerde Selçuklu hâkimiyetini toplumun her alanında tesis etmekle görevli bir devlet adamı vasfı ile reisin sorumlu olduğu bölgelerde toplumun nizam ve asayişini koruduğunu biliyoruz. Memur olduğu bölgelerin imarıyla ilgilenmek de reislerin görevleri arasında yer almaktadır. Reisler kent yönetiminde validen hemen sonra gelmişler, bununla birlikte direkt sultana bağlı durumda olmuşlardır. Reisin emrinde bir memur kadrosu bulunmaktadır. Görev ve sorumlulukları oldukça geniş

¹⁰⁵ İbni Bibi, *a.g.e.*,s.480.

¹⁰⁶ Ayşıl Tükel Yavuz, *Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil Derbent Teşkilatları*, Prof. Dr. Doğan Kuban'a Armağan, Eren Yay.,İstanbul, 1996, s.25.

¹⁰⁷ Tükel Yavuz, *a.g.e.*,s.25.

¹⁰⁸ İlhan Erdem, *Büyük Selçuklularda Kent Reisliği*, Büyük Selçuklu devletinden Türkiye Selçuklu devletine, Mehmet Altay Köymen Armağanı, Ed. Mehmet Ali Hacıgökmen, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2011, s.137.

¹⁰⁹ Köymen, *a.g.e.*,s.228.

bir sahaya yayılmaktadır. Örneğin şehirdeki sosyal işleri düzenlemek, kadı ile beraber esnafı kontrol etmek, halktan alınan verginin, gümrük işlerinin tâkipini yapmak, alış-satışın kontrolü ve yürürlükteki paranın durumu da onların sorumluluk alanlarına dahildir. Bunların yanında reislerle bulundukları bölgelerde alt kademedeki idarecileri tayin etme ve onları görevden alma yetkisi de verilmiştir.¹¹⁰

1.2.5. Şahne

Sözlükte “yük, azık, düşmanlık, at sürüsü” anlamlarına gelen şahne (şihne) kelimesi, IX. yüzyılın sonlarından itibaren bir şehrin veya bölgenin muhafaza ve kontrolünden sorumlu kişiyi ifade eden terim olarak kullanılmıştır.¹¹¹

Şahne, şehirlerde asayişin korunmasını sağlayan ve inzibat işleri ile vazifeli olan kişidir.¹¹² Şahneler umumiyetle kılıç ehlinde olup asker kökenliydi. Şahnelik görevine gulan sistemine göre yetişmiş bir Türk komutanı getirilmekte idi. Şahneye hizmeti karşılığında maaş yerine belirli bir bölge kendisine iktâ olarak tahsis edilirdi.¹¹³

Şahnenin başlıca vazifesi hırsızları yakalamaktı. Şahneler her an hırsızların ensesinde ve onları yakalamak için gayret ederler. Hırsızlar da onlardan köşe bucak kaçarlardı. Mesela çok tecrübeli bir hırsız tövbe edip asayişini temin için görev aldığı zaman vaktiyle uğraştığı hırsızlık, yankesicilik gibi bütün işlere ait tecrübesini artık adaleti temin etmek ve iyiliği yaygınlaştırmak için kullanırdı. Çoğu zaman da diğer kolluk görevlilerinden daha başarılı olurdu. Çünkü edindiği tecrübe ile hırsızların durumunu gayet iyi bilirdi.¹¹⁴

Büyük Selçuklular’da bir şehir veya eyaletin askerî valisine de *şahne* denilmekteydi. Şahnelik bu dönemde zamanla önemli bir müessese halini almıştır. Anadolu Selçukluları, Atabeglikler, Fatımiler ve Eyyübler’de de şahnelik makamı vardı. Anadolu Selçuklularında şahne bir kentin askerî amiri veya o şehirdeki askerî garnizonun komutanı durumundaydı¹¹⁵.

¹¹⁰ Kurpalidis, *a.g.e.*, s.119; Erdem, *a.g.e.*, s.138.

¹¹¹ Erdoğan Mercil, “Şahne”, *TDVİA*, İstanbul, 1985, s.293

¹¹² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.120; Kurpalidis, *a.g.e.*, 127-128; Mercil, a.g.m. 175-176.

¹¹³ Salim Koca, “*İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teskilât*”, C. 5.Ed: H.C.Güzel, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.158.

¹¹⁴ Mercil, a.g.m., s.16.

¹¹⁵ Koca, a.g.m., s.158.

1.2.6. Kûtvâl

Kûtvâllar, ağırlıklı olarak şehir merkezlerinde görev almış olup, şehrin güvenliğinin artırılması amacıyla inşa edilen kalelerde hizmet vermişlerdir.¹¹⁶ Ayrıca kale komutanı için *dizdâr* ve *kütüvali* gibi farklı isimlendirmeler de görülmüştür.¹¹⁷

Aksarayî, Sultan Alparslan'ı kale komutanı olarak görev yapan bir kûtvâlin şehit ettiğini şöyle nakleder: "Sultan Alparslan, Malazgirt'ten dönünce İran'a gitmiştir. Saltanatının sonlarına doğru Maverâünnehir'e sefer düzenlemiştir. Berzem kalesini kuşatmış ve almıştır. Kale komutanıyanında bir kişiyle sultanın huzuruna getirilmiştir. Kûtvâl sultanın sorularına doğru cevap vermemiştir. Bu durum üzerine ölüm emri verilmiştir. Kûtvâl de bıçağını çekerek Sultana saldırmıştır. Köleler kûtvâli tutmak istemişler fakat sultan ok atıcılıktaki ustalığına güvenmiş ve kölelere engel olmuştur. Sultanın oku kûtvâli sıyırması, o da hemen yerinden kalkmış ve sultana darbeyi indirmiştir. Sultan şehit olmuştur.¹¹⁸ Kûtvâllerin bazen de isyan hareketlerine kalkıştıkları görülmüştür.

Selçukluların yanı sıra diğer Türk devletlerinde de kûtvâllara rastlamak mümkündür. Buna örnek olarak Delhi Türk İmparatorluğu'nda kûtvâl, şehir polisi nezaretçiliği yapanların amiri konumundadır ve kûtvâllik yüksek bir memuriyet olmuştur. Kûtvâller *melikü'l-ümera* veya *alaü'l-mülk* unvanlarını kullanmışlardır. Kûtvâle bazı sorumluluklar verilmiştir. Bunlar, şehirde asayiş ve düzeni sağlayarak suç işleyenleri yakalamaktır. Sultanın yanında şehrin anahtarını taşımışlardır. Ayrıca hükümdarlık haremının ve hazinesinin anahtarlarını koruma görevi de kûtvâle verilmiştir.¹¹⁹

Kûtvâllar, bulundukları şehrin iç güvenliğini sağlamanın yanı sıra suçluların yakalanıp derdest edilmesi için de görevlendirilmişlerdir¹²⁰.

¹¹⁶ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme II*, s.182; İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Târih*.C.I-XII, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), Bahar Yay., İstanbul, 1987, s.78; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk- İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1992, s.117.

¹¹⁷ İbn Bibi, a.g.e., s.302-307.

¹¹⁸ Aksarayî; a.g.e., s.13.

¹¹⁹ M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Baskıya Hazırlayan Tansu Say, İstanbul, Tercüman Gazetesi Yayınları 1975, s.328.

¹²⁰ Tükel, a.g.e., s.26.

1.2.7. Mirлива

Selçuklu devletinde güvenlik teşkilatlarının kendi içerisinde muhtelif bölümleri bulunmaktaydı. Bu bölümler yönetim birimi olarak oluşturulmuş olup söz konusu bu yönetim birimlerine de devlet tarafından iki kişi gönderilmekteydi. Bu kişiler;

1. Doğrudan hanedan mensubu ya da askerî sınıftaki üst düzey güvenilir bir kişi,
2. Kadı.

Gönderilen ilk kişi, siyasî otoritenin temsili adına görevlendirilirken, kadılar bu kişilerin görevlerini ifa etmelerine yardımcı olmaktaydı. Mirлива adı verilen siyasî otoritenin temsilcileri, kadıların onayı olmadan ceza verme yetkisine sahip değillerdi. Hem mirlivalar hem de kadılar doğrudan devlete karşı sorumludurlar. Mirlivalar, kadılardan farklı olarak yönetim görevlerinin yanı sıra askerî göreve de sahiptiler. Bu çerçevede doğrudan askeriyeyle bağlı olup talep edildiği anda askerî görevini yerine getirmek ile yükümlüydüler.

Yönetim görevleri kapsamında ise bulundukları bölgenin güvenliğini ve düzenini sağlamanın yanı sıra suç oranını düşürmek, suçluları yakalamak ve cezalandırmak ile yükümlüydüler. Bununla birlikte bahsedildiği üzere cezaî yaptırımında bulunabilmeleri için kadının onayına ihtiyaç duyarlardı¹²¹.

1.2.8. Çavuş / Serhenk

Çavuş kavramı askerî bir unvan olarak kullanılmakta olup eski Türk toplumlarında da karşılaşılan bir tabirdir. Çavuşun Farsça karşılığı "*serheng*" ve "*dûrbaş*"tır. Çavuşlar, hükümdarları bir yere gittiklerinde onun yanında yer alarak yol açarlardı. Çavuşlar, "*dûrbaş*" yani "*savulun*" diyerek yol açtıklarından dolayı bu unvanı almışlardır.¹²² Çavuşlar, askerî unvanlarının ve emirleri yerine getirmelerinin yanında haberleşme ağı içerisinde de yer almışlardır¹²³.

Çavuşlar, Selçuklularda da yer bulmuş olup "emir eri" olarak hizmet vermişlerdir. Hükümdarlık veya saray görevlilerinden olup önemli hizmetleri bulunan bir memuriyettir. Sultan Alparslan, devlet içine bir memuriyetle sızmaya çalışan ve

¹²¹ Özcan Koray, "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekansal Kademelenme", *METU JFA*, 2006, s.21

¹²² Erdoğan Mercil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilâtı*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011, s.176-177; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.37.

¹²³ Özcan, a.g.m., s.22; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.37.

bunda da muvaffak olan bir batınîyi maiyetindeki çavuşlara dövdürmüş ve saraydan dışarı attırmıştır.¹²⁴

Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* adlı eserinde; “Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev’in saltanat döneminde çavuşlar saltanat dergâhının önünde “*Eğer bir mazlum veya ihtiyaç sahibi varsa, gelip hikâyesini anlatsın*” diye tellal çağırımlarına, zulüm görenin mahkemede hakkını alacağına dair gayret gösterileceğini ilan etmelerine rağmen çoğu günler kimse müracaatta bulunmuyordu.” demektedir.¹²⁵

Serhenk kavramı ise çavuşlardan daha kapsamlı bir işleve sahip olup özel günlerin ve özel emirlerin dışında sürekli olarak hizmet vermekteydiler. Serhenkler ağırlıklı olarak güvenlik hizmeti kapsamında yer almış olup sarayın güvenliğinin sağlanmasının yanında ihtiyaç duyulması halinde padişahın güvenliğinin sağlanmasında, posta ve haberleşme hizmetlerinde de görev almışlardır.¹²⁶

1.2.9. Subaşı

Türk toplumlarında emniyete olduğu kadar emniyeti temin eden vazifelilere de önem verilmiş, bu mesleklere itibar edilmiştir. “*Subaşı*” kavramı da askerî bir unvan olarak tesis edilen vazifeliler arasındadır. Tarihsel anlamıyla sultanın veya padişahların başkumandanı manası ön plana çıkmaktadır.¹²⁷ Sü-başı, birleşik bir kelime olup ordu, asker anlamında “sü” ya nisbetle askerin başında bulunan komutan manasındadır. Selçuklularda ordunun başında görev alan komutanlar subaşının yanı sıra sipehsalar ve serleşker denildiğini görmekteyiz.¹²⁸

Subaşılar şehir merkezlerinde bulunarak, bulunmuş oldukları bölgelerin emniyet ve asayişini sağlamışlar, bir savaş durumu olduğunda ise kaza, nahiye ve köylerdeki tımarlı sipahiyi kumanda etmekle vazifelendirilmişlerdir.¹²⁹ Ayrıca subaşıların arazileri koruma, ordu komutanlığı yapmanın yanı sıra sınır boylarını da korumakla görevli olduklarını görmekteyiz. Bunun yanında Selçuklu memleketleri bazı

¹²⁴ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s.98.

¹²⁵ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev: Mürsel Öztürk, T.T.K. Yay., Ankara 2000, s.67.

¹²⁶ Özcan, a.g.m., s.22;Uzunçarşılı, a.g.e., s.37.

¹²⁷ Ahmed Bin Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, Tercüman Gazetesi Yay., 1977, s.3;Mürsel Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s.25.

¹²⁸ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1990, s.52; Ali Sevim-Erdoğan Mercil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, T.T.K. Yay., Ankara, 1995, s.513.

¹²⁹ Uzunçarşılı, a.g.e.,s.102-103.

subaşılıklara ayrılmıştı. Kayseri, Amasya, Antalya, Malatya, Erzurum, Erzincan, Çorum, Ermenistan, Ladik, Honas, Karahisarıdevle, Ahlat gibi.¹³⁰

Farklı Türk toplumlarında karşılaşılan subaşı rütbesi, kelime anlamından farklı olarak bugünkü karşılığı ile zabıta amirliği olarak da işlev görmüştür.¹³¹ Dönemsel ve toplumsal olarak farklı işlevler yüklenen subaşılar, bugünkü Türk Zabıta biriminin oluşumuna önemli kazanımlar sağlamıştır.¹³²

İç ve dış güvenliğe büyük önem verilen Türk toplumlarında subaşı ifadesi, Selçuklularda dış güvenliği, diğer Türk toplumlarında ise iç güvenliği sağlayan vazifeliler için kullanılmıştır. XVI. yüzyıl başında ise göçebe topluluklarda subaşı kavramı varlığını yitirip yerini bey, boy beyi, reis gibi unvanlara bırakmıştır.¹³³

1.2.10. Pasbanân

Pasbanân, bugünkü adı ile gece bekçileri olup, bulundukları bölgelerde geceleri güvenliği sağlamak ile görevliydi. Farsça kökenli bu kelime, bekçi anlamına gelmektedir.¹³⁴ Pâsbânlar, saray güvenliğinde de önemli bir yer tutmaktadırlar. Selçuklularda hükümdarın ve sarayın güvenliği pasbân (gece bekçileri), *nevetiyân* (nöbetçiler) ve *derbanân* (kapıcılar) gibi görevlilerce sağlanıyordu.¹³⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde de iç güvenliğin artırılması adına bekçiler yaygın olarak vazifelendirilmişlerdir. Bekçilerin genel görevi özellikle gece vakitlerinde küçük idarî birimlerde asayiş sağlamaktır. Geçmiş dönemlerde kervan muhafızları da bekçiler ile benzer görevleri üstlenmiş ve aynı adla anılmışlardır. Gerektiği durumlarda muhafızlık hizmetinde bulunmuşlardır.¹³⁶ Pasbanân veya daha yaygın adıyla bekçiler bugün de istihdam edilen vazifelilerdir. Bulundukları muhitin en tenha köşelerine kadar kontrol ve denetimi temin edip, iç güvenliğe her dönemde önemli hizmetler sunmuşlardır.¹³⁷

¹³⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.104.

¹³¹ Aksarayı, *a.g.e.*, s.75., Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.103.

¹³² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.103.

¹³³ Gordlevski, *a.g.e.*, s.113.

¹³⁴ Erdogan Merçi, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, T.T.K. Yay., Ankara 2000, s.172–175.

¹³⁵ Koca, a.g.m., s.156.

¹³⁶ İbni Bibi, *a.g.e.*, s.108; Mercil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilâtı*, s.237.

¹³⁷ Koca, a.g.m., s.156.

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU ASKERİ SİSTEMİNDE DERBENTLER

2.1. Derbent Teşkilatı ve Kuruluşu

Derbentler, Selçuklular döneminde Türk devlet geleneğinin vücuda getirdiği sosyal, iktisadî ve askerî teşekküllerdir. Selçuklu Tarihi içinde bilhassa derbent teşkilatı ilgili yazılmış bir esere rastlamak mümkün olmadı. Konuyu ulaşabildiğimiz mevcut kaynaklar ışığında incelemeye çalıştık. Derbent teşkilatının farklı uygulama şekilleriyle Selçuklu ve öncesindeki Türk devletlerinde mevcut olduğunu söyleye biliriz. Özünde insan hayatına hizmet gayesini güden derbentler, devlet kültür ve geleneğimizin tecrübeye dayanan köklü birikiminin ve yaratıcılığının bir eseri olarak ortaya çıkmıştır.

Tarihin en eski zamanlarından beri çeşitli coğrafyalarda hâkimiyet kuran Türkler, bazen zor şartlar karşısında kendi tecrübesinden yola çıkarak önemli kurumlar ihdas etmiş, bu kurumlar sayesinde hem birliğini ve bütünlüğünü sağlamış, hem de yaşadığı coğrafyanın olumsuz koşullarının üstesinden gelebilmiştir.¹³⁸ İşte bu çerçevede Türkler Anadolu'ya geldikten sonra, içe dönük geliştirilen bir iskân siyaseti olarak, güvenlik açısından stratejik konumu olan geçitlerde “derbent” dediğimiz son derece fonksiyonel kurumlar teşkil etmişlerdir.¹³⁹

Bu kurumlar, değişen dönem ve toplumsal şartlarda, adını değiştirse bile, bu kurumların mana zeminini oluşturan değerlerin, normların ve geleneklerin süreklilik arz etmesiyle, varlığını korumuştur. Derbentlerin Selçuklularda daha eski Türk devletlerinde bulunanlardan daha gelişmiş ve karmaşık bir vaziyette olduğu görülmektedir. Bulunduğu bölgelerde ve bu bölgelerden geçen yollarda ulaşım ve ticaret emniyetini tesis etmesi ihdas edilen bu teşkilatlar, genellikle ana yolların kavşak noktasında, tehlikeli ve ıssız geçitlerde veya askerî ve benzeri açıdan stratejik önemi haiz mevkilerde konuşlandırılırlardı. Devletin sınırları boyunca geçilmesi zor

¹³⁸Ersan Ersoy, “Türklerde Bir İskan Siyaseti Olarak Derbent Teşkilatı”, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Merkezi*, Cilt 6, Sayı 2, Şubat, 2008, S.47.

¹³⁹ Ersoy, a.g.m., s.48.

davaların geçit noktalarında kurulan istihkâmlar da konuyla ilgilenen uzmanlar tarafından derbent statüsünde kabul edilmişlerdir.¹⁴⁰

Anadolu ve Rumeli toprakları genellik dağlıktır. Özellikle dağlık ve geçit bölgelerinde, halkın can, mal ve namus emniyetini sağlamak için oluşturulmuş teşkilatlara “derbent”, bu teşkilatta görevli olan kimseye de “derbentçi” denilir.¹⁴¹

Derbent teşkilatı ve derbentçiler hakkında dönemin kaynakları itibariyle detaylı bilgilere ulaşabileceğimiz kaynaklardan mahrumuz. Eldeki kaynaklardan anladığımız kadarıyla, derbent teşkilatının kökeni Moğollara dayanmaktadır. Burada şu hususu belirtmek gerekir ki Moğolların özellikle haberleşmeye büyük önem verdiği bilinmektedir. Derbentler de bu hassasiyetin neticesinde teşekkül etmiş kurumlardır. İcra ettiği vazifenin ehemmiyetinden ötürü bu teşkilat Türk ve İslâm dünyasında benimsenmiş ve bölgesel ihtiyaçlara göre geliştirilerek ihtiyaç duyulan yerlerde tesis edilmiştir. Mesela İlhanlılar’da bu teşkilatın bizzat Gazan Han tarafından yolların güvenliğini temin etmek için oluşturulduğunu biliyoruz. Yol ve geçit emniyeti ile ilgili bir teşkilat olan *tutkavulluk* müessesesi kurumsal şeklini İlhanlılarda bulmuştur. Bu teşkilat, *rahdârlar* ile tutkavullardan ibaretti. Rahdârların, tutkavullara bağlı olduğu tahmin edilebilir. Bunlar tüccar ve hacı kabilelerini eşkıya hücumundan korurlardı. Buna karşılık gelip geçen yolcular ile tüccarların sahip olduğu sürülerden hayvan başına bir vergi alma hakkı, divan tarafından kendilerine tanınmıştı. Bunlardan başka, tüccar ve kervanların emniyetine nezâret eden kervanların yanında gittiği tahmin edilebilen, *kervansaray* diye tesmiye edilen kimseler de bulunmakta idi. Kervansaray ve tutkavullara ödenen muayyen maaş, divan tarafından verilmekte idi. Tutkavullara, *emir-i tutkavul* nezaret ediyordu.¹⁴²

Türk-Moğol devletlerinin hemen hemen hepsinde bulunan buna benzer emniyet teşekkülü dışında Anadolu örneğinde, geri hizmet teşekkülleri diyebileceğimiz şekilleri de vardır. Bu hizmet erbâbı *kuşçu*, *parsçı*, *gemici*, ¹⁴³*köprücü*, *geçücü*, ¹⁴⁴*yamçı*, ¹⁴⁵*susuncu*, ¹⁴⁶*gibi* teşekküller olup, Altınordu ve Kırım sahasındaki Türk

¹⁴⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilâtı*, (Kısaltma: Derbent Teşkilâtı) Eren Yayınevi 2. Baskı, İstanbul, 1990, s. 9, 14-15; Yusuf Halaçoğlu, “Derbent”, *TDVİA*, IX., İstanbul, 1994, s.162.

¹⁴¹ Halaçoğlu, a.g.m., s.162.

¹⁴² Orhonlu, *a.g.e.*, s. 9-15.; Halaçoğlu, a.g.m., s.162.

¹⁴³ Bundan kadedilen posta yolları üzerinde köprü olmayan nehirlerde kayık ve sal işletenlerdir

¹⁴⁴ Geçücü, geçid muhafızları geçitlerden vergi toplayan memurdur.

¹⁴⁵ Postacı demektir.

devletlerinde bu gibi hizmetlerin mevcudiyetini bize göstermektedir. Her coğrafyanın kendi teamülüne göre değişik bir hukuk nizamı, bunun sonucunda da araziye göre şekillenmiş bir hukuk nizamı son devirlere kadar devam etmişti.¹⁴⁷ Büyük kervan ve ticaret yolları üzerinde, dağ ve geçit bölgelerinde, tüccar ve yolcuları barındıran *ribâtlar*, Selçuklu örneğindeki kervansaraylar ile hanların ve derbent teşkilatının görevlerini yerine getiriyorlardı.¹⁴⁸

Ribâtlar, ticaret yolları üzerinde kurularak hem büyük kervanlara konaklama ve dinlenme imkânı sunmakta hem de tüccarları bünyesinde barındırarak ticarî faaliyetlerin sağlıklı ve güvenilir bir ortamda icra edilmesine, kesintisiz sürmesine katkıda bulunmakta idi. Bunun yanı sıra ticaret güzergâhları, hırsızlığın ve askerî saldırıların sık sık meydana geldiği bölgeler olduğundan aynı zamanda bölge güvenliğini de sağlamaktaydı. Selçuklu döneminde ribâtlarla birlikte inşa edilen kervansarayların yaygınlaştırılmasında temel iki amaç etkili olmuştur. Bu amaçlar¹⁴⁹;

1. Bölgede hem ticari faaliyetlerin hem de ticarî değeri olan mal sevkiyatının güvenliğini sağlamak,
2. Yolculara konaklama ve dinlenme imkânlarını sunmak.

Bu iki temel amacın yerine getirilebilmesi için kervansarayların etrafları korunaklı surlarla çevrilerek güvenlik tedbirleri arttırılmış; konaklama ve dinlenme imkânlarını sunabilmek için de yatakhane, aşevi, taşınan ticarî emtialar için muhafaza yerleri, hayvanlar için ahır ve yem ihtiyaçlarını karşılayacak mekanlar oluşturulmuştur. Böylece güvenlik riski taşıyan geçitler ve yerleşim yerine uzak noktalarda ticaretin kesintiye uğramadan devamını sağlayacak müesseseler hayata geçirilmiştir.

Askerî bir teşkilat olarak tesis edilen derbent uygulamalarına dair örnekler, büyük ölçüde Osmanlı döneminden kalmadır. Selçuklu dönemine ait derbent uygulamalara dair kaynak yetersizliğinden ötürü, daha çok Osmanlı dönemi uygulamalarını incelemek durumunda kaldık. Osmanlı'nın bu müesseseyi Selçuklulardan tevarüs ettiği ve esasen aynı coğrafyada yüzyıllar boyunca hem ticaretin hem de ticarî güvenliğin aynı şartlar içinde seyrettiği düşünülürse, incelediğimiz Osmanlı

¹⁴⁶ Yolcuya yiyecek, içecek hayvanına yem takdimi ile görevli olan şahıstır.

¹⁴⁷ Orhonlu, *a.g.e.*, s.15.

¹⁴⁸ Orhonlu, *a.g.e.*, s.15.

¹⁴⁹ Orhonlu, *a.g.e.*, s.13-17.

örneklerinin Selçuklular dönemi için de hayli bilgilendirici olacağı ve emsal teşkil edeceği açıktır.

2.2. Derbent Teşkilatının Nitelikleri ve Bir Yerin Derbent Olmasının Hususi Şartları

Türk toplumları tarih boyunca birbirinden çok farklı coğrafi bölgelerde yurt tutmuş, yaşanan coğrafi, kültürel ve diğer birçok sorunla baş etmeyi başararak bugünlere kadar gelmiştir. Nitekim Türk toplumlarına eski dünyaya ait hemen her coğrafyada rastlamak mümkündür. Bulundukları coğrafyanın hususi şartlarına göre ihtiyaç duyulan müesseseleri kısa sürede oluşturması, geçmiş tecrübelerden yola çıkarak bu müesseseleri geliştirerek zamanın ihtiyaçlarını karşılayacak fonksiyonel niteliklere kavuşturmasını, hareketli bir hayat tarzını benimsemiş Türk milletinin ezelden beri sahip olduğu kabul edilen teşkilatçılığıyla izah etmek mümkündür. Derbent sistemi de bu kabiliyetinin bir neticesi olarak ihdas edilmiş müesseselerden biri olarak dikkat çekmektedir. Uzak diyarlardan gelip kadim medeniyetlerin beşiği olarak pek çok elin sahip olmak ve hâkimiyet tesis etmek istediği Anadolu’da yeni bir yurt tutan Türklerin hem dış tehditlere hem de çok farklı dinî, etnik ve kültürel çeşitliliği içinde barındıran Anadolu’nun bizzat iç bünyesinden kaynaklanan risklere karşı, kendilerini müdafaa edebilmek için ihdas ettiği pek çok müesseseden biri derbentlerdir.¹⁵⁰

Derbentlerin kuruldukları bölgelere yerleştirilen zaptiye erleri, bölgenin güvenliğini sağlamanın yanında, kendi ihtiyaçlarını temin etmek üzere uğraştıkları tarım ve hayvancılığın gelişimine katkı sağladıklarını Osmanlı uygulamasından biliyoruz. İstismar alanları oluşturmamak için bu zaptiye erlerinin derbente yakın bölgelerde bulunan köylere giderek ücretsiz konaklama, yemek vb. taleplerde bulunmaları kesinlikle yasaklanmış, bu ve benzeri davranışlarda bulunan zaptiye erleri doğrudan cezalandırılmıştır¹⁵¹.

Derbentlere yerleştirilenlerin çoğunlukla konargöçer olup iktisadî hüviyetlerinin büyük ölçüde hayvancılık olduğu unutulmamalıdır. Osmanlı tecrübesinden biliyoruz ki yerleşik hayata pek alışık olmayan bu insanlar, kanuna aykırı davranışlar sergiler,

¹⁵⁰ Ersoy, a.g.m., s.47.

¹⁵¹ Ali Sönmez, “ Zaptiye Teşkilatı’nın Düzenlenmesi (1840- 1869)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/39, 2006, s. 202.

bölgenin yerleşik halkını zor durumlara düşürerek birtakım şikayetlerin yapılmasına sebep olurlardı¹⁵².

Farsça bir tamlama olan “derbent” kelimesi engel, geçit, boğaz, set, sınır bölgeleri, dağlar arasında güçlkle geçilen yerlerdeki yerleşim mevkileri anlamlarına gelmektedir.¹⁵³ Kelimenin Türkçe karşılığı kullanım şekli “*belen*”dir.¹⁵⁴ Yine Filistin ve Suriye taraflarında “*derek*” ve “*madik*” de aynı anlamda kullanılmıştır.¹⁵⁵ Arap kaynaklarında ise derbent, kapalı kapı, geçit, sınır karakolu anlamına gelmektedir.¹⁵⁶

Farsça’dan Türkçe’ye geçerek mana itibariyle anlam zenginleşmesi yaşayan derbent kelimesi der-geçit, bend-tutmak olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Engel, geçit, boğaz, set, hudut bölgelerinde dağlar arasında güçlkle geçilen boğaz anlamlarına da gelmekte olup, aynı zamanda siper (istihkâm) olarak kullanılan bu gibi yerlere de aynı isim verilmekte idi. Derbentler hemen her zaman önemli geçit noktalarında bulunmaktaydılar.¹⁵⁷ İki dağ arasındaki geçit ve boğaz, dağ zirvelerindeki yüksek geçitlerde ve boğazlarda bulunan karakol hane, uç bölgelerinde bulunan küçük kale anlamında da kullanılan derbent, bend edilmiş, bağlanmış anlamına gelir. Bu kelime halk dilinde dervend /derbent şeklinde kurulur.¹⁵⁸

Gerçekte *derbent* bugünkü gibi polis, jandarma gibi kolluk kuvvetlerinin bulunmadığı, ulaşım ve emniyeti sağlamak amacıyla, genel olarak iskân noktalarının az olduğu önemli geçit ve boğazlarda kurulmuş güvenlik birimlerini ifade

¹⁵² Orhonlu, *a.g.e.* s.101-117.

¹⁵³ Mübahat Kütükolu, *Osmanlı Dönemi, Türk Dünyası Kültür Atlası*, Cilt:4, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 43;Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1317; s.604; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-TürkçeAnsiklopedik Lûgat*, Ankara, 2008, s.175.

¹⁵⁴Bekir Kocadağ, “İletişim Sosyolojisi Açısından Osmanlı Dönemi Ulaştırma – Haberleşme Kurumlarının Fonksiyonları ve Önemi”, Sayı:152, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları*, İstanbul, 2004, s.78;Halaçoğlu, a.g.m., s.162.

¹⁵⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003s. 173.

¹⁵⁶ Halaçoğlu, a.g.m., s.162-164

¹⁵⁷M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 425;Yusuf Halaçoğlu, a.g.m., s.16.

¹⁵⁸ Mehmet Neşri, *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı tarihi 1288-1485*, Sadeleştiren Necdet Öztürk’ün Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 3.

etmektedir.¹⁵⁹ Daha kısa ifadesiyle önemli geçit ve yolların güvenliği için oluşturulmuş emniyet tesisleridir.¹⁶⁰

Önemli geçit noktalarında bulunan *derbentlerin* güvenlik ve bakımını *derbentçiler* sağlamaktaydı. Derbentlerin bulunduğu yerler etrafı kontrol edebilecek şekilde idi. Derbentler çoğunlukla yerleşim yerlerinin az olduğu ıssız yerlerde kuruluyorlardı. Bir köy yakınında olduğu gibi herhangi bir yerleşim yerine uzak da olabilirdi. Mühim ticaret ve askerî yolların kavşak noktaları ve dağların geçit verdiği yerlerde yapılırdı. Bunlar etrafı gözetleme imkânı veren yerlerde oluşturulduğundan aynı zamanda önemli askerî, istihbarat ve haberleşme noktalarıydı.

Bir derbentin etrafında bulunan köylerden birinin geliri o derbentin hizmetine ayrılırdı.¹⁶¹ Bazı derbentlerin giriş ve çıkış yerlerinde bazı şahıs ve köyler görevlendirilirdi. Yine bazı derbentler gerektiğinde her iki tarafından giriş çıkışı kesmek için kapatabilecek şekilde düzenlenirdi.¹⁶² Bu şekilde askerî ve ticarî açıdan önemli kavşak, dağ geçidi ve köprü gibi ulaşım yolları üzerine derbentler tesis edilerek seyahat güvenliği sağlamaya çalışılmıştır. Özellikle köylüler tarafından terk edilmiş toprakların yeniden meskûn hale getirilmesi ve imar edilmesi, muhtelif sebeplerle bu yerleri terk eden ahalinin eski iskân mahallerine nakli ile mümkün olabilirdi. Bu ise onların bu topraklarda yeniden emniyet içerisinde yaşayabilmeleri yani bölgedeki eşkıyaların ve zorbaların ortadan kaldırılması sayesinde gerçekleşebilirdi. İşte bu nedenledir ki, devletin iskân politikasındaki ana hedefini, eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi teşkil etmiştir. İsyan ederek eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan gruplar, devlet tarafından kararlı bir şekilde ve ısrarla tâkip edilerek, asi cemaat veya aşiretler, çeşitli sürgün mahallerine sevk edilmişlerdir. Özellikle Osmanlı döneminde bu iskân çalışmaları sırasında, bakımı ihmal edilmiş olan derbentlerin tamiri ve yeniden düzene konulması meselesinin üzerinde önemle durulmuştur.¹⁶³

¹⁵⁹ Ümit Ekin, *Osmanlı Dönemi Ulaşım Teknolojisi ve Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Mekkari Esnafının Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996, s. 21. Orhonlu, *a.g.e.*, s.9; Hüseyin Arslan, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s.262.

¹⁶⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1986, s.369-370.

¹⁶¹ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.162-164.

¹⁶² Orhonlu, *a.g.e.*, s.23.

¹⁶³ Atilla Canbolat, *Hatay Türkmen Aşiretlere ve Bu Aşiretlerin İskanı (18 ve 19 Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006, s.25-36.

Selçukluların ekonomik yapıları incelediğinde dönemin şartlarına bağlı olarak tarım, hayvancılık ve ticaret üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu bakımdan önemli ticaret yollarının kullanımı ve güvenliğinin sağlanması hayati öneme sahipti. Kurulan derbentler, bu yolların güvenliğini sağlamak ve kullanımını kolaylaştırmak için hayati öneme sahipti. Kuruldukları bölgelerde yeni toprakların tarıma ve hayvancılığa kazandırılmasını da sağlayan derbentler, böylece iç iskân sorununun daha oluşmadan önlenmesini ve çözüme kavuşturulmasını sağlamaktaydı¹⁶⁴.

Bir bölgede derbent tesisi için gözetilen bir takım hususi ve genel şartlar söz konusudur. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür: Derbent yerinin yolların kavşak noktasında ve merkezi bir konumda olması gerekmektedir. Derbentin resmi vesikalarda geçen muhataralıyani belalı, tehlikeli, zararlı yerlere inşa edilmesine özen gösterilirdi. Derbentin özellikle yol kesme ve eşkıyalık cürümlerinin sıkça işlendiği veya işlenmesi muhtemel yerlere hâkim noktalarda inşa edilmesi hem bir zarureti hem de bu cürümleri önlemeye yönelik bir amacı ifade etmektedir. Bu yüzden yol kesicilerin, eşkıyanın olma ihtimali yüksek yerler derbent kurulması için tercih edilen, daha doğrusu derbent kurulması zaruri olan yerlerdi.¹⁶⁵

Selçuklularda derbent uygulamalarını dönemin kaynaklarından tâkip etmeye yetecek imkânlardan mahrum olduğumuzu yukarıda belirtmiştik. Osmanlı İmparatorluğu'nda derbent teşkilatına dair yapılan kapsamlı araştırmalar, derbent kavramının yolların ve muhtelif geçitlerin güvenliğini sağlamak üzere tesis edilmiş teşkilatları teşkilatı ifade etmek üzere XV. yüzyıldan itibaren kayıtlarda yer aldığını göstermektedir. Selçuklu döneminde de yoğun olarak kullanılan yolları üzerinde inşa edilmiş birçok Selçuklu hanının, Osmanlılar tarafından mamur edilerek derbent yapılması, bu teşkilatın başlangıcının XV. yüzyıldan önce en azından Anadolu Selçuklu dönemine kadar götürülebileceğini işaret etmektedir.

2.3. Derbent Türleri

Derbentler, genelde benzer yapı özelliklerini göstermelerine karşın, farklı hususiyetlere de sahipti. Bazı dönemlerde meydana gelen sosyal ve askerî olaylar, bu farklılığın oluşmasına yol açıyorlardı. Derbent görevi verilmiş bulunan bazı köylerin

¹⁶⁴ Ersoy, a.g.m., s.47-52.

¹⁶⁵ Orhonlu, *a.g.e.*, s.9-13.

durumunda değişiklikler yapıyordu. Bu değişiklikler, kargaşalığın ve emniyetin güvenilir olmadığı yerlerdeki derbent köylerinin eşkıya baskısı yüzünden görevlerini yapamaz duruma düşmelerinden dolayı meydana geliyordu. Bu buhranların yarattığı karışıklıklar, tesirini ve aksini köy üzerinden derhal hissettiriyordu. Bu hareketler emniyet ve asayiş ile görevli teşkilat üzerinde de tesir icra ediyordu. Zayıf bir iktisadî bünyeye sahip olan çiftçiler malî buhrandan son derece mütessir oluyorlardı. Bu gibi olayların sonucu olarak bazen halkın topraklarını terk ederek başka yerlere gitmelerine sebep oluyordu.¹⁶⁶

Askerî önemi haiz olan yerlerde bulunan derbentlerdeki neferler hariç derbentçiler umumiyetle müsâdeli olmak şartıyla hafif silahlar kullanmağa yetkili idiler. Eşkıya baskısına karşı gerekli yerlerde bu kabil tedbirler alınıyordu. Aileleri ve mallarını şehir ve kasabalara göndererek bulundukları yerin etrafını duvarla çevirip hendek kazıp duvara mazgallar ilâve ettikten sonra uygun yerlere parmaklıklı kapılar yapıp karakol tayin edilirdi¹⁶⁷. Bundan dolayı derbentçi köyler kendi paralarıyla bu şekilde duvar inşa etmek istemişlerdi. Köylerinin dört tarafına taş ve kireçle çekilecek olan duvarın bütün masraflarının yine kendileri taraflarından karşılayacağını özellikle belirtmişlerdi. Klasik derbent nizamı, zamanla değişen şartlar yüzünden derbentçilik vazifesiyle ilgili bu kabilden değişiklikler yapmak icap etmişti¹⁶⁸.

Osmanlı döneminde derbentin durumuna göre muhafaza ve emniyetin temini için gerekli yerlerde dört veya daha fazla sayıda derbentçi çıkarılarak bölgenin tabi durumuna göre bir geçit başında ya da etrafa hâkim bir tepe üzerinde kulübeler daha doğrusu korunaklı kuleler inşa edilerek etraf gözetilirdi. Bir şehir veya kasaba halkı, kendi emniyetleri için lüzumlu yerlerde paralarını kendileri vermek şartıyla inşa ettirdikleri bu kulelere nöbetçi tayin edilmesini isterlerdi. Hududa yakın yerlerde bu muhafaza işi daha ziyade askerî mahiyetteki kuleler vasıtası ile yönetiliyordu.¹⁶⁹

2.3.1. Derbent Mahiyetindeki Kaleler

Bazı önemli geçit ve yollarda inşa edilen kalelerin derbent katagorisinde zikredilmesi lazımdır. Bu kaleler yolların ve geçitlerin en tehlikeli olanları üzerinde bulunuyordu. Fırat Nehri dirseğindeki Caber Kalesi ile Ceyhan Nehri üzerindeki Misis bu şekilde

¹⁶⁶ Orhonlu, *a.g.e.*, s.21.

¹⁶⁷ Orhonlu, *a.g.e.*, s.22.

¹⁶⁸ Orhonlu, *a.g.e.*, s.22.

¹⁶⁹ Orhonlu, *a.g.e.*, s.23.

birer derbent idiler. Osmanlı döneminde hudut bölgelerinde de bu şekilde derbentler mevcut olup sonradan emniyeti temin mülâhazası ile kale haline getirilmişlerdi. Yine bazı yerlerde yol boyunca bulunan müstahkem yapıların yanında su kuyuları ile *birke* denilen su depoları da inşa edilirdi. İhtiyacın karşılanması için bu su kuyuları ve *birkelerinin* daimî bir şekilde temizlenmesi ve sağlam bulundurulmasına dikkat edilirdi. Bunun için öncelikle su kuyularının bağlı olduğu kalelerin görevlerini gereği gibi ifa edecek halde olmaları lazımdı. Bazı derbent mahalleri önemlerinden dolayı varlıklı şahıslar tarafından müstahkem hale getirilirdi. Tehlikeli sahil bölgelerinde bulunan müstahkem mevkilerde aynı kategoriden sayılmaktadır. Bu gibi yerler denizden yapılan çapul ve korsanlık hareketlerine karşı inşa edilmişlerdi.¹⁷⁰

2.3.2. Han ve Kervansarayların Derbent Olarak Kullanılması

Kervansarayların temel işlevi şehirlerarası ve ağırlıklı olarak da ticaret yolları üzerinde yolcuların konaklama, yeme içme barınma ve emniyet ihtiyaçlarını karşılamasıdır. Asya'da ilk kervansaray örneklerine Gazneliler ve Karahanlılar dönemlerinde rastlanmaktadır. Selçuklular da bu geleneği işlevi ve mimarisiyle birlikte Gazneliler ile Karahanlılardan tevarüs ederek devam ettirmişlerdir.¹⁷¹

Bu yönüyle kervansaray inşa geleneği, Ortaasya'da doğmuş, İran'da gelişmiş ve Anadolu Selçukluları zamanında nihâî şeklini alarak zirveye ulaşmıştır.¹⁷²

Kervansaray, ribât, han, sultan hanı gibi muhtelif isimlerle geçen bir yapı tipi olan kervansaraylar, Anadolu Selçuklu döneminin geleneksel kurumları olarak karşımıza çıkar. 1071'de Bizanslılardan alınmasını takiben, Anadolu'yu yurt edinme gayretleri ile beraber Türkler payitaht Konya civarında ve ticaretin yoğun olduğu merkezlerde, canlı ve işlek bir yol ağı kurmuşlardır. Bu güzergâhlarda zamanın imkânları ölçüsünde (yaklaşık 30-40 km. mesafelerle), her türden yolcu ve ticaret kervanlarının konaklamaları için hanlar yapmışlardır.¹⁷³ Anadolu'da kış sert ve uzun sürer, kar uzun aylar boyunca yerde kalırdı. Kervanlar ne olursa olsun kötü hava şartlarına rağmen yollarına devam etmek zorundaydılar. Ticaret, haberleşme ve sair amaçlarla yapılan yolculukların kesintisiz devamı için yerleşim yerlerine uzak noktalarda emniyet ve

¹⁷⁰ Orhonlu, *a.g.e.*, s.23-26.

¹⁷¹ Şebnem Akalın, "Kervansaray Maddesi", *TDV*. Yay.. C. 27, İstanbul, 2002, s.301; Aslanapa, *a.g.e.* s. 32; Akalın, *a.g.m.*, s.301.

¹⁷² Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1999, s.306.

¹⁷³ Mustafa Cezar, "Türk Tarihinde Kervansarayları", *V.Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, cilt II, Ankara, 1981, s. 931-940; Turan, *a.g.e.*, s. 93 ; Kazıcı, *a.g.e.*, s.305.

barınma ihtiyaçlarının karşılanması hayati önem arz ediyordu. Önemli yolların kavşak noktalarında, köprü ve geçit yerlerinde inşa edilen bu yapılar bölgede tesis edilen emniyet sisteminin sembolü konumunda idiler. Böylece derbentçilerin istihdam edilemedikleri yerlerde derbent görevinin teşkilatlı bir tesis olan han ve kervansaraylar sayesinde etkili bir biçimde yapılması sağlanmıştır.¹⁷⁴ Dönemin kaynaklarından bu hanlardan birisinin de Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesi sınırları içerisinde olduğu bilinmektedir.¹⁷⁵

Selçuklu yol ağı bütünüyle bugünkü yol ağına tekabül etmese de güzergâh olarak aynı yöndedir. Selçuklu başkentleri çevresinde örülen bu yollar boyunca sıralanan hanlar sayesinde yol güvenliği devletin garantisi altındaydı. Büyük kervanları, nihai olarak ulaşacakları menzillerine¹⁷⁶ gidişlerinde olduğu gibi, uzak ülke sınırlarına kadar da muhafızlar tarafından korunuyorlardı. Bugün ki anlamıyla bir tür sigorta uygulaması, bu ticaret yolları üzerinde gidip gelen kervanlara uygulanmıştır. Ticaretin yoğun olduğu güzergâhlar üzerinde her menzil noktasında inşa edilmiş olan han ve kervansaraylar, dönemin iktisadî ve içtimaî emniyet politikalarını da yansıtmaktadırlar. Sıralandıkları güzergâhlar devrin yollarını göstermektedir.¹⁷⁷ Bu yapıların bir kısmı önemli yolların kavşaklarında bizzat zengin devlet adamları tarafından yaptırılmıştır. Bu kervansaraylarda tüccar ve yolcuların ikameti için gerekli ihtiyaç ve istirahat yerleri temin edilirdi.¹⁷⁸

Ticarete büyük önem verdikleri bilinen Selçuklular, memleketlerini bir baştan diğer başa ribât ve kervansaraylarla donatmışlardır. Bu müesseselerin hayatta kalmaları için önemli vakıflar vücuda getirildiği bilinmektedir. Yolların yapımı, bakımı, korunması gibi işler büyük ölçüde ribât sakinleri tarafından ifa edilirdi. Devlet gücünün zamanla artmasına paralel olarak ribâtlar yerini daha büyük konaklama

¹⁷⁴Turan, a.g.m., s. 98.

¹⁷⁵ M. Halil Yinanç, "Elbistan", *İA*, IV, LV. İstanbul, 1988, s.226.

¹⁷⁶Arapça kökenden gelen menzil kelimesinin çeşitli anlamları vardır ve menzilden de türeyen çok sayıda kelime söz konusudur. Konumuzu ilgilendiren menzil kelimesi, "konak", "konak yeri", "bir günlük yol", "dinlenmek amacıyla durulan yer, konak", "iki konak arasındaki uzaklık", "kervanların ve posta tatarlarının indikleri ve ad değiştirdikleri yahut geceyi geçirmek üzere konakladıkları bina ve han", "yolculuk sırasında geceleyin kalınan yer, konak", "iki konak arası, bir konaklık yol", "mesafe", "ev, barınak" anlamındadır. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 Cilt, İstanbul.1983, C. II, s. 479; Anonim, *Türkçe Sözlük*, 1-2, Ankara 1983, C. II, s. 82; M. Nihat Özön, *Küçük Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İstanbul 1983, s. 647; Semsettin Sami, *Temel Türkçe Sözlük (Kamus i Turki)* 1-3, İstanbul 1985, C. III, s. 876; M. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul, 1986, s. 221-22.

¹⁷⁷Turan, a.g.e., s.490.

¹⁷⁸ Orhonlu, a.g.e., s.28.

merkezi olan kervansaraylara bırakmıştır. Yol ve güvenlik konusunda büyük ölçüde eski tecrübelerden faydalanılarak, çoğu zaman aynı yolları kullanmışlardır. Yine Selçukluların tekin olmayan yerlere iskân yapmak suretiyle buraları şenlendirdiği ve güvenli bölge haline getirdiklerine şahit olunmaktadır. Bu yerler, iki şehri birbirine bağlayan bir yolun her iki menzile en uzak mesafesinde ya da geçit, dar ve dağlık bir noktada olabiliyordu. Bu tür yerlerde derbent ya da hanların inşa edildiği hâlihazırda kısmen veya büyük ölçüde ayakta olan han bakiyelerinden anlaşılmaktadır. Mardin-Nusaybin arasındaki han ile Diyarbakır-Ergani arasındaki Şelbetin ve Gevran hanı bunlardandır.¹⁷⁹ Bu gibi yapılar her yerin ihtiyacına göre veya o yerde oturan halkın talebi ve ricası üzerine yapılıyordu.¹⁸⁰

Selçuklular yol güvenliğine önem vermişler ve bu güvenliği sürekli kılmanın yollarını aramışlardır. Örneğin, bir kervanın başına yolda bir iş gelse, mesela haydutlar tarafından soyguna maruz kalsa ve malları çalınsa hemen olayın geçtiği bölgede yerleşik olanlara karşılığı ödettirilirdi. Böylece, yol üzerindeki yerleşmeler, vergi bağışıklıkları karşılığında bir bakıma “koruma” ile görevlendirilmiş olurlardı.¹⁸¹

Şehirlerde bulunan bu kabil yerler yalnızca binalardan ibaret değildi. Kuruluş maksatları ile ilgili olarak bu yerlerdeki umumi hizmetlerin görülmesi için çalışan müstahdemlerden başka muhafaza ve emniyet için de ayrı bir teşkilat ve kuvvet vardı. Bunlar bulundukları han ve kervansaraydan başka, civar emniyetini korumakla da görevli idiler.¹⁸²

Bir derbentin sorumlu olduğu hudutlar içinde kurulmuş olan han ve kervansarayların emniyeti de o derbent görevlilerinin (derbentçilerin) mesuliyeti altında idi. Bir han veya kervansarayan civarında bulunan bir kale dizdarı bunların idaresine memurdu. Bu hizmet aynı zamanda lüzumu halinde tamir ve bakımı da kapsıyordu. Derbent hudutları içerisinde olmayıp da ıssız yerlerde kurulmuş olan han ve kervansarayların ise özel bir müdafaa teşkilatı vardı.¹⁸³

¹⁷⁹ Mehmet Salih, “Erpolat, Tahrir Defterlerinde Yol Güvenliğine Dair Notlar (Diyarbakır Beylerbeyliği)”, Cilt III, *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu 14-17 Nisan 2011*, Uşak, s.1395.

¹⁸⁰ Orhonlu, *a.g.e.*, s.31.

¹⁸¹ Cengiz Bektaş, *Selçuklu Kervansarayları Korunmaları Kullanmaları Üzerine Bir Öneri*, Yapı Endüstri Merkezi yayınları, s.20.

¹⁸² Orhonlu, *a.g.e.*, s.29.

¹⁸³ Orhonlu, *a.g.e.*, s.29.

2.3.3. Köprü Yerlerinde Bulunan Derbentler

Köprülerin bir geçit üzerinde tesis edilmeleri onların aynı zamanda derbent özelliğini haiz olduklarını göstermektedir. Köprüler geçit vermenin yanında aynı zamanda yolları kontrol edebilecek şekilde inşa edildiklerinden dolayı derbent vazifesi görürler. Nitekim köprülere tayin edilen köprücüler derbentçilikle de görevlendirilmekteydiler. Önemli yerlerde kurulmuş olan köprülerin tamiri ve korunması için buralara tayin edilen şahıslar hem köprücü hem de derbentçi olarak görev yapmışlardır. Şayet bu köprü çok tehlikeli bir yerde ise civarında kuleler inşa edilerek yol ve köprü emniyeti sağlanmaktaydı.¹⁸⁴

Bu tip derbentlere emsal teşkil edenlerden biri Kırşehir sancağında, Kırşehir ile Ankara arasında Kızılırmak üzerinde inşa edilmiş olan Çaşnigir Köprüsü'dür. Bu köprü'nün ne zaman ve kim veya kimler tarafından yapıldığı hususu tartışma net değildir. Konuyla ilgilenen yerli veya yabancı uzmanlar kesin bir hüküm verememektedirler. Köprü'nün bir kitabesinin olmayışı bu belirsizliğin en büyük sebebidir. Yazılı kaynaklarda da hakkında net bir bilgi yer almamaktadır.

Çaşnigir Köprüsü'nün, çok eskiden, M.Ö.VI. asırda var olduğuna, yani antik devirlerden beri mevcut olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Yine bazı araştırmacılar bu köprüye dair en eski bilginin Herodot'un metinlerinde olduğunu yazıyorlar. Ancak Herodot (M.Ö.485-425) köprüyü bizzat görmediği gibi belli bir delilden de bahsetmemektedir. O yalnızca Sinoplu tacirlerden işittiklerini yazmıştır. Batı Anadolu'dan başlayarak doğuya doğru devam eden ve "*Kral Yolu*" namıyla bilinen güzergâhın Kızılırmak'la tam olarak nerede kesiştiği, köprü'nün ne zaman inşa edildiği ve gerçekten o devirde böyle bir köprü'nün mevcudiyeti tartışma mevzuudur. Herodot, Lidya Kralı Kroisos'un Kral Yolu'nu takip ederek Kızılırmak'ı geçtiğini yazmaktadır fakat kral ve maiyetinin Kızılırmak'ı nereden ve hangi noktadan geçtiği tam olarak belirtilmediği gibi, Çaşnigir Köprüsü'nü kullanıp kullanmadığı da kesin değildir. Bir başka rivayete göre Kroisos'un nehri daha kuzeyden, bugün Kırıkkale'ye bağlı bir ilçe olan Yahşihan'dan geçmiştir. Kızılırmak üzerinde olduğu rivayet edilen köprü'nün ve yine konuyla ilgili bahsi geçen Lidya ile Medler arasındaki savaşın cereyan ettiği mevki net değildir. Romalılar döneminde doğuya giden güzergâh, Tuz Gölü ile Kızılırmak arasından geçiyordu. Dolayısıyla o

¹⁸⁴ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 31.

devirde Çaşnigir Köprüsü'nün varlığından bahsetmek zordur. Sanat tarihçisi Fügen İlter de bu konuda şunları yazmaktadır: “*Çaşnigir Köprüsü, İslâm öncesi döneme ait eski bir köprünün temelleri üzerine hanla birlikte Selçuklular devrinde yapılmış, ancak Osmanlılar zamanında geçirdiği yenilemeler sonucu orijinalitesini yitirmiş, böylece şimdiki şekli ve yapısıyla zamanımıza kadar ulaşmıştır denebilir. Ayrıca çaşnigir adıyla anılması da Selçuklular zamanından geldiğini işaret edebilir.*” İlterin sırf Çaşnigir adından yola çıkarak köprünün Selçuklulardan kalma bir yapı olabileceğini ifade etmesi tartışmaya açık bir meseledir. Çaşnigirlik yalnızca Selçuklular'da değil, Osmanlılar'da da var olan bir müessesedir. Nitekim çeşnigirlik Osmanlı'da saray görevlileri içinde önemli bir makamdır. Yine İlter, Batılı sanat tarihçilerinden Avusturyalı K. Ritter'in 1936 yılında köprüyü iki defa gördüğünü ve bugünkü haliyle Osmanlı öncesi köprüler arasına sokulamayacağını yazdığını, hatta kaynak göstermeden köprünün Sultan Murad zamanında yapıldığını yazdığını belirtmektedir.¹⁸⁵

2.3.4. Büyük Vakıf Derbentleri

Türk ve Müslüman coğrafyasında ülke topraklarını işlemek için kurulmuş vakıflara her dönem rastlanılmaktadır. Bu vakıflar yolu ile ziraî sahalarda büyük işletmeler ve sulama tesisleri inşa edilmiştir. Buralar zamanla mamur yerler haline getirilmiştir. Issız yerlerde meydana getirilen vakıflar sayesinde cami imâret, han, hamam, dükkân ve değirmen gibi yapılar inşâ edilerek tehlikeli derbent yerleri şenlendirilmiştir. Burada, ıssız yerleri şenlendirme gayesinin yanı sıra, topraksız ve evsiz insanlara ekecek toprak ve yurt imkânı sunma düşüncesinin hâkim olduğundan da söz edilebilir.¹⁸⁶ XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı döneminde bir yerleşim yeri olarak ortaya çıkan Konya Karapınar, bu türden bir derbente örnek teşkil etmektedir.¹⁸⁷

2.3.5. Derbentlerde Görevli Kişiler ve Görevleri

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki Osmanlı Devleti, tabii olarak Selçuklu Devleti toprakları üzerinde kurulmuştur. Bu arada hiç kimse Selçukluların kimliği üzerinde tereddüde düşmemektedir. Halbuki pekçok Selçuklu müessesesi Osmanlı Devleti

¹⁸⁵Hamit Pehlivanlı, “Osmanlılarda Yol Emniyetinin Sağlanmasında Derbentlerin Rolü ve Çaşnigir Köprüsü Derbendi”, *Yedi Kıta Dergisi*, sayı: 52, Aralık, 2012, s.47.

¹⁸⁶ Orhonlu, *a.g.e.*, s.26.

¹⁸⁷ Yusuf Küçükdağ, *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*, Karapınar Belediyesi, Konya, 1997, ss.8-10.

tarafından da aynen devam ettirilmiştir buna örnek olarak derbend teşkilatıda Osmanlılar tarafından geliştirilerek alındığı ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Derbendçi Anadolu ve Rumeli’de özellikle dağlık bölgelerde olan geçitleri koruyan ve buradan geçenlerin güvenliğini sağlamakla görevli olan kişiydi.¹⁸⁸Müstahkem mevki şeklindeki askerî nitelikli derbendlerde, başbuğ, sağ kol ağası, bölükbaşı, sol kol ağası, zâbitân ve neferlerden müteşekkil bir hizmetliler grubu bulunmaktaydı. Askerî kuvvetin bulunmadığı derbendlerde ise han ağası veya derbend ağası, derbendci başı, derbendci bölük-başısı ünvanlarını taşıyan kişiler görev yapmaktaydı.

Derbendci-başı: Derbenddeki, derbendciler arasında sözü geçen bir şahıs, derbendci başı olarak tayin ediliyordu. Derbendcibaşının idaresi altındaki derbendcilerin kontrolü ile derbend hizmetinin aksamamasını temin etmekle görevli idi. Bir derbenden başka bir yere giden derbendcileri yerlerine getirmek. Nöbetlerine gelmeyenleri takib edip nöbetleri başında olmalarını sağlamak, onların en önemli görevleri arasındaydı.¹⁸⁹

Derbendci Bölükbaşı: İzah ettiğimiz derbendcibaşı ile farkı, derbendci bölük-başının daha ziyade silahlı hizmetlerde bulunması idi. Vefat eden bir derbend bölük-başısının yerine eğer varsa oğlu getirilirdi veya saraya yakın kimseler tayin edilirdi. Başbuğluk derbend bölük-başısı tabirinin diğer bir ifade şeklidir.¹⁹⁰

Derbend Ağalığı: Evvelce derbendci başı, derbend bölük-başısı olarak geçen bu terim, XVIII. Yüzyıl başlarından itibaren derbend ağası ve derbend başbuğu şeklinde ifade edilmiştir. Ağalığa tayin edilecek kişinin bölge halkı tarafından itimat edilir kimse olması, aynı zamanda sorumlu idare amirinin ağalık için tavsiyesine de mazhar olması gerekirdi.¹⁹¹ Derbent ağasının altında sıra ile neferler kethüdâsı, alemdar, çavuş, kâtip ve muayyen sayıda neferler bulunurdu. Derbentte bulunan caminin hatibi, vakıf mütevellisi, vakıf kâtibi, imamı, sıbyan mektebi muallimi ve

¹⁸⁸Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1988, s.45.

¹⁸⁹ Ersoy, a.g.m.,s.51.

¹⁹⁰ Ersoy, a.g.m.,s.51

¹⁹¹ Ersoy, a.g.m.,s.51

halifesi, müezzini ve kayyumu bulunurdu. Bu hiyerarşi bölgeden bölgeye farklılık gösterebiliyordu. Tehlikeli durumları haber vermek için bir davulcu bulundurulurdu.

Bunlardan başka derbend teşkilâtı içinde belli bir ücret veya maaş karşılığı çalışan "*Beldarlar*" ile Hristiyan ahaliden tayin edilmiş derbend ve geçit bekçiliği yapan, sınırda kale muhafızı ve akıncı olan "*Martoloslar*" da bulunmaktaydı Ayrıca ücretli derbendci olarak yerli ahali arasından seçilen zabtiye neferi hüviyetinde "*Pandorlar*" vardı.¹⁹²

Derbentçilerin görevlerini üç kısma ayırarak incelemek mümkündür. Bunlar:

- a) Yollarda ve geçitlerde asayiş ve emniyet temin etmek.
- b) Yolların muhafaza ve tamir işlerinde çalışmak.
- c) Issız yerleri şenlendirmek.

a) Yollarda ve Geçitlerde Asayiş ve Emniyeti Temin Etmek

Başlıkta belirtildiği üzere burada söz konusu olan şehir ve kasabaların dışındaki emniyet meselesidir. Bu görev, şehirlerde subaşı ve yeniçeri kolluklarının uhdesinde iken, yerleşim yeri dışındaki mevkiilerde ise bu görev derbent teşkilatının mesuliyeti altında bulunuyordu. Osmanlı'da idare, devlet nizamının tatbik edildiği her yerde resmi ve gayri resmi temsilcilere, görevlilere sahip bulunuyordu. Derbentçiler de bu kabil temsilcilerden biri olarak mütalaa edilmelidir. Osmanlı örneğinde derbent teşkilâtını meydana getiren unsurlar, muhtelif bölgelerde ve devirlerde değişik isimler altında martaloz, pandor, geçit bekçisi gibi isimlerle anılan görevlilerdir.¹⁹³

Derbentçiler derbentlerde nöbetleşe beklerlerdi. Özellikle müstahkem olmayan tehlikeli yerlerde daimî nöbetçiler bulunmakta idi. Bu nöbetçi derbentçiler için korunaklı kulübeler inşa edilmişti. Bunların masrafları bazı bölgelerde halk tarafından karşılanırdı. Bir tehlikeyi diğer derbente ulaştırmak için "derbent davulu" adı verilen bir davul kullanılırdı. Osmanlı uygulamasında derbentçilerin vazifelerini yerine getirmeleri esnasında kendilerine silah verilmezdi. Ancak çok tehlikeli yerlerde tüfek kullanmalarına müsaade edilirdi. Mesela Manisa civarındaki derbentlere, yolları tüfekli muhafızlarla korumaları izni verilmişti. Ancak silah

¹⁹²Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2017,s.48.

¹⁹³ Orhonlu, *a.g.e*, s.29.

kullanılmasına izin verilen derbentlerdeki silah miktarları devlet tarafından kontrol altında tutulmaktaydı.¹⁹⁴ Buradan hareketle Selçuklular döneminde henüz ateşli silahlar olmadığı için maksada uygun muhtelif silahların bulundurulmasına ve zaruret halinde kullanılmasına müsaade edildiğini düşünebiliriz.

Derbentler, eşkıya gruplarının yayılmalarını önlemek için, icabında bir kilit gibi kapatılacak şekilde tasarlanmıştı. Bu bakımdan bazı derbentler ve geçitler eşkıya grupları ile hükümet kuvvetleri arasında mücadeleye zemin teşkil etmiştir. Nitekim Osmanlı'da bir derbenti herhangi bir tehlikeye karşı kapatmak icap ettiği zaman, o derbenti idare ve kontrol eden sorumlu kimseye bu hususta emir gönderilirdi.¹⁹⁵

Hem Selçuklu hem de Osmanlı dönemi için geçerli olmak üzere, ticaretin gelişmesi, ticarî faaliyetlerin ve tacirlerin korunması her şeyden önce emniyet meselesine bağlı olduğu için derbentçilerin bunlar üzerinde hassasiyetle durmaları lazım geliyordu. Onların dikkat etmeleri gereken hususlar bu bakımdan bölgelerinde bulunan han ve kervansarayların muhafaza edilmesi ve her türlü saldırıya karşı korunması idi¹⁹⁶.

b) Yolların İnşa Muhafaza ve Tamir İşlerinde Çalışmak

Güvenliği sağlamanın yanı sıra derbentçilerin bir diğer önemli görevi de yolların işlevselliğini arttırmaktır. Zamana, doğal aşınmalara ve muhtelif sebeplere bağlı olarak yolların, köprülerin ve sair geçitlerin zaman zaman yeni inşa veya tamire ihtiyaç duyması anlaşılır bir durumdur. İşte derbentlerin daha geniş manada görevi, ihtiyaç duyulan noktalarda yeni geçitler inşa etmek, gerektiğinde tamir işlerini yapmak, bölgenin temizliğini sağlayarak her zaman ulaşımına uygun halde bulundurmaktır¹⁹⁷. Bu açıdan derbentler özetle, yolların gerekli olan inşa, bakım, onarım ve emniyetle işlemesi amacıyla oluşturulmuş müesses teşkilatlardır diyebiliriz.

c) İssız Yerleri Şenlendirmek

Boş ve ıssız yerlerde bulunan derbentler vasıtası ile meydana getirilen iskân topluluklarının o bölgede meydana getirdiği canlı hayat akışı ve hareketlilik, tüccar

¹⁹⁴ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.158-159.

¹⁹⁵ Orhonlu, *a.g.e.*, s.60.

¹⁹⁶ Orhonlu, *a.g.e.*, s.61.

¹⁹⁷ Orhonlu, *a.g.e.*, s.61.

ve yolcuların emniyetini temin eden diğer bir husus idi. Derbentlerin ıssız ve boş topraklarda veya ahalisi tarafından terkedilmiş mahallerde tesis edilmesinin özellikle dikkat edilen bir husus olduğu üzerinde daha önce durulmuştu. Böyle bir mahal üzerinde tesis edilmiş derbent veya yeni iskânın hırsızlık veya eşkıyalık gibi cürümlerin önünü alacağı, hayatın canlandığı her yere emniyetin de nispeten ve kendiliğinden yayılacağı aşıkardır. Bunun doğal sonucu olarak bizzat devlet eliyle bu türden bölgelerde nüfusu sınırlı da olsa yeni yerleşim yerleri ihdas edilmiş, beraberinde kurulan derbentlerle ıssız bölgeler şenlendirilmek suretiyle doğal bir emniyet havası meydana getirilmiştir. Yine iç bölgelere göre nispeten ıssız olan sınır bölgelerinde inşa edilen derbentler vasıtasıyla bu bölgeler de müstahkem mevki manzarasına büründürülüyordu.¹⁹⁸

2.4. İç Bölgelerdeki Derbent Örnekleri

2.4.1. Sultanhanı Derbenti

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâaddin Keykubat tarafından 1229 yılında Hasandağı ile Karacadağ ve Tuz Gölü arasında Konya ovasına açılan bir mevkide, geçilmesi zor, uçsuz bucaksız bir sahanın ortasında, büyük kervan yolu olan Konya-Aksaray arasında kurulmuştur. Bu nedenle Sultanhanı'na Karaderbenti de denilmiştir.¹⁹⁹ Osmanlılar döneminde buradan geçen yolun öneminin kaybolmasıyla Sultanhanı da sıradan bir han vasfına bürünmüş, sıradan yolcu ve hacıların uğrak yeri haline gelmiştir. Hanın etrafında kurulan köy, Sultancık adıyla anılmış.²⁰⁰

XVI. yüzyıla gelindiğinde Sultanhanı, üzerinde konumlandığı mevki ve yol güzergâhı dikkate alınarak Osmanlı idaresi tarafından derbent kabul edilmiş, köy sakinleri derbentçi kaydedilmişler, nüzul, avarız ve üzerlerine düşen vergileri

¹⁹⁸ Orhonlu, a.g.e. s.64

¹⁹⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Niğde Aksaray Tarihi* II, İstanbul, 1974, s. 2068-2069.

²⁰⁰ Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Konya 2005, s.63.

ödemekle mükellef tutulmuşlar, tekâlif-i şakka²⁰¹ ve diğer vergilerden de muaf sayılmışlardır.²⁰²

2.4.2. Çavuş ve Bulduk Derbenti

Bu derbent Ereğli ile Ulukışla arasında bulunan ve harap durumdaki Çavuşlar²⁰³ köyündedir. Çavuşlar ve Bulduk köylerinin bulunduğu bu mahallin تنها ve pek tekin olmayan yerler olması, yoldan gelip geçenlerin ve devlet görevlilerinin yollarının zaman zaman kesilmesi ve mallarının gasp edilmesi gibi nedenlerle söz konusu mahallin bir an önce koruma ve muhafaza altına alınması üzerinde durulmuş, bu çerçevede ilk olarak Bozulus Türkmenlerinden Çayan cemaatine bağlı Ebüdderda ve Hacılar mahalleleri ile Bozulus'dan Hacı HamzaMahallesi buradaki palangaya²⁰⁴ kendi rızalarıyla yerleştirilmişlerdir. 1722 yılında Çavuşlar ve Bulduk mahallerine derbentçilikle görevlendirilmiş.²⁰⁵ Bu surette yukarıda değindiğimiz metruk yerlerin yeniden şenlendirilmesi hususu tahakkuk etmiş, yapılan iskân neticesinde bölgedeki araziler ekilip biçilmek suretiyle bölgenin şenlendirilmesi sağlanmıştır.²⁰⁶

2.4.3. Hortuhamı Derbenti

Konya-Ereğli hattı üzerinde Karapınar'dan sonra gelmektedir. Hortu derbentinin ıssız, tehlikeli, eşkıya yatağı ve geçit mahalli olmasından dolayı şenlendirilmesi ve bölgede mevcut ahalinin dağılmasını önlemek amacıyla çeşitli tedbirlere başvurulmuştur. Günümüzde Konya'dan Karapınar üzerinden Ereğli'ye giden karayolu dikkate alındığında, Karaman üzerinden Ereğli'ye gidişin çok uzun olduğu görülmektedir. Bundan hareketle Selçuklu döneminde Konya'dan Ereğli'ye gidiş için, hem düz hem de çok daha kısa olan Karapınar güzergâhının kullanıldığı

²⁰¹ Tekâlif-i şakka ise ağır vergiler olup haklarında şer'î cevaz bulunmayan ve genellikle haksız kabul edilen yükümlülüklerdir. Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlif", maddesi, *TDV Ansiklopedisi*, c. 40, Ankara, 2011, s.336-337.

²⁰² Yörük Doğan, *XVIII. Yüzyılda Konya Çevresinde Güvenlik Meselesi ve Derbentlerle İlgili Düzenlemeler*, Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Dr.Nejat Göyünç'e Armağan, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2013, s. 249-267.

²⁰³ Günümüzde Çayhan adıyla anılmaktadır. Yörük, a.g.e.s., 260.

²⁰⁴ Palanga bir yerleşim şeklidir. Palanga'nın ne olduğu ve palanga kelimesinin kökeni araştırıldığında şu bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Hendekle, yan yana yere çakılı kazıklarla çevrili, girilmesi güç, küçük kale İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Sosyal Yayınları (Sözlük Dizisi)*, Baskı 4, İstanbul, 1991, s.545. Palanga; çevresi hendekle çevrilmiş, ağaç ve topraktan yapılmış hisarcık. Mehmet Halife, *Târih-i Gilmâni, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara, 1986, s.139. Yer altı su seviyesinin yüksek olduğu ova tabanlarındaki bataklık çayır mera arazilerinden yararlanmak için kurulmuşlardır. Bir köyün ekonomik faaliyet sahasının devamı olarak kurulmasına rağmen, zamanla nüfusları artarak ayrı bir köy olabilmektedirler

²⁰⁵ Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.101-102.

²⁰⁶ Yörük, a.g.e.,s.260.

düşünülebilir. Ancak, Konya'dan itibaren yol üzerinde, Ereğli yakınlarındaki Sazgeçit beldesinde yer alan Selçuklu döneminde inşa edildiği düşünülen Hortu köprüsü dışında, aynı döneme ait başka bir yol üstü kuruluşu bulunmamaktadır. Oysaki Konya ve Ereğli arasındaki mesafenin yaklaşık 150 km olmasından hareketle en az dört-beş kervansarayın olması gerekmektedir. Bu güzergâhta mevcut bir yapı olmadığı gibi tarihten kalma her hangi bir kalıntının da olmaması, yolun bu süreçte en azından ticari amaçlı kullanılmadığını göstermektedir. Ancak diğer alternatiflere göre daha kısa olması sebebiyle haberleşme veya diğer amaçlar için kullanılmış olması ihtimal dâhilindedir. Yolun gelişimi, Osmanlı döneminde XVI. yüzyılda Karapınar Sultan Selim Külliyesi kervansarayı ile Ereğli Rüstem Paşa kervansarayının inşasıyla birlikte başlamıştır. Bu nedenle Osmanlı öncesinde Konya'dan Ereğli'ye gidiş için Karaman üzerinden geçen yolun kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁷

Başlangıçta derbent köyü şeklinde kurularak yolun bakım ve onarımı ile yolculara hizmet maksadıyla hanın bulunduğu mevki dikkate alınarak derbentin muhafaza edilmesi ile gelip geçen yolcu ve hacıların sağ salim geçirilip eşkıyanın uzak tutulması şartıyla buraya yerleştirilen Türkmen boyları derbentçi kaydedilmişlerdir.²⁰⁸

1757 tarihli bir arşiv kaydına göre burası Bekdik adıyla anılmaktaymış. Devlet, ana yollar üzerinde bulunan hanları aynı zamanda bir derbent noktası olarak görmekte olduğundan, çeşitli etkenlere bağlı olarak ıssızlaşan bu sahaları şenlendirmeye gayret göstermiştir.²⁰⁹

2.4.4. Lâdik Derbenti

XV. ve XVI. yüzyıllarda Saidli nâhiyesine bağlı olan ve öşür gelirleri Sadreddin Konevî vakfına aktarılan köyün XVI. yüzyılda 1104 kişilik bir nüfusu bulunmaktadır. Bu nüfus potansiyeli o dönemki pek çok yerleşim biriminin sahip olduğu değerlerin çok üstündedir. Aynı bölgedeki Hatun köyünde olduğu gibi bu köyde de piyade sınıfına mensup kişiler mevcuttur. Ayrıca Müslümanların yanında

²⁰⁷İmtiyaz sahibi Konya Ticaret Odası Adına Yönetim Kurulu Başkanı Selçuk Öztürk, “Anadolu Selçukluları Dönemi Konya Ticaret Yolları”, Şükrü Dursun Remzi Duran, Konya ticaret tarihi, *ipek yolu dergisi özel sayı*, Konya kitap evi, Konya, 2018 s.139.

²⁰⁸ Yörük, a.g.e.,s.22.

²⁰⁹ Doğan Yörük, “II. Mahmud Döneminde Konya Çevresindeki Derbentlerle İlgili Yapılan Düzenlemeler”, *İkinci İktisat Tarihi Kongresi (24-25 Haziran 2010, Elazığ, 2013, s. 205.*

ciddi sayıda gayrimüslim nüfusa da ev sahipliği yapmaktadır.²¹⁰ Lâdik bir köy olmasına rağmen, içinde sosyal hayatın canlılığına işaret eden kurumlar olarak bir cami, bir hamam ve birkaç yolcu hanı mevcuttur. Çarşı pazarı canlıdır ve pek çok ihtiyaç duyulan eşyayı buralarda bulmak mümkündür.²¹¹ Hac yolu güzergâhı olduğu için bu yolun korunması önem arz etmiştir.

Lâdik derbendi hakkında eldeki bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu çerçevede, 30 Aralık 1765 tarihlerinde Konya mahkemesine gönderilen hükümlerde, Lâdik köyü derbent ahalisinin muafiyetlerinden ve ağalarından bahsedilmektedir. Birinci hüküm; derbent ağası olan Mustafa'nın ölümü üzerine köy sakinlerinden Konevi Halil'in derbent ağası olarak atanması, diğeri ise derbent ahalisinin yükümlülükleri ve muafiyetleri hakkındadır. Ayrıca burada derbent sakinlerinin 1746 senesi maktu vergilerine atıf yapılması nedeniyle, en azından Lâdik'in bu tarihten itibaren derbent olarak kullanıldığı söylenebilir.²¹²

2.4.5. Kadınhanı Derbenti

Anadolu Selçuklu dönemine ait kışlık bir kervansaraydır. Roma'yı Çin'e bağlayan uzun ve tarihî ticaret yolu (İpek Yolu) üzerinde yer almaktadır. Kadınhanı adını Danişmend oğullarından Muzafferüddin Mahmut Bey'in kızı Raziye Hatun'un 1223 yılında burada yaptırdığı kervansaraydan almaktadır.²¹³ Nitekim bu yerleşim birimi Osmanlı kaynaklarında Hatun adıyla anılmaktadır.²¹⁴

Kervansaray çevresindeki boyların artması ve artan güvenlik ihtiyacından ötürü süreç içerisinde bu mevkiye derbent tesis edilmiş ve Kadınhanı Derbenti adıyla anılmıştır. Türklerin Anadolu'ya yerleştiği dönemlerin başından itibaren Kadınhanı Derbenti'nin bulunduğu bölge önde gelen yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Kadınhanı ismine günümüzde de mahalle ve sokak adlarında rastlamaktayız. Yine bölgede yaşatılan canlı kültür içinde, bu bölgeye yerleştirilen Türk boylarının izlerine rastlamak mümkündür.²¹⁵ Bu derbentin sakinleri yoldan geçen hacı ve yolcuları

²¹⁰ Yörük, *a.g.e.*, s.257.

²¹¹ İbrahim Altan, “Hacc Yolunun Konya Menzilleri”, *Yeni İpek Yolu*, S. 106, Konya, 1996, s. 46-49.

²¹² Yörük, *a.g.m.*, s. 258.

²¹³ İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Burak Matbaası, Ankara, 1997, s.386. ; Mehmet Ali Hacı gökmen, “Selçuklu-Danişmendli İlişkileri Çerçevesinde Kadınhanı'na Adını Veren Raziye Devlet Hatun”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 44, Ankara, 2015, s. 37-45.

²¹⁴ Yörük, *a.g.m.*, s. 254.

²¹⁵ Osman Keser, *Tarihi Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Kadınhanı*, Kadınhanı Belediyesi, Konya 1987, s.25-26.

emniyetli bir şekilde uğurlamanın yanında, sorumlu oldukları hudutlar dâhilinde yol kesenleri, haramzadeyi, eşkıyayı kovalamak ve uzak tutmakla görevlendirilmişlerdir.

2.4.6. Alacahan Derbenti

İç Anadolu-Doğu Anadolu bölgeleri geçişinde konumlanmış olan Alacahan Derbenti, Anadolu'yu boylayan üç ana koldan; İstanbul'dan (Üsküdar) Başlayıp, Gebze, İzmit, Sapanca, Geyve, Hendek, Ayaş, Düzce, Bolu, Hacı Hamza, Merzifon, Amasya, Turhal, Tokat, Sivas, Hasançelebi, Malatya, Harput, Diyarbakır, Mardin, Nusaybin ve Musul üzerinden Bağdat'a ulaşan yol güzergâhı (orta kol) üzerinde, kurulup gelişmiş bir yerleşmedir.²¹⁶

Alacahan Derbenti'nin kuruluşunda ve gelişmesinde menzilhanın ²¹⁷(kervansaray, surlar ve cami) ayrı bir önemi vardır.Selçuklu dönemi kervansaraylarının da işlevini sürdüren menzilhanları, kervansaraylardan daha büyük boyutlu ve daha karmaşık yapılardır. Alacahan menzilhanı, kervansaray, cami ve surlardan oluşmaktadır. Alacahan'ın tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte, burada bulunan Bizans ve antik devşirme malzemelerden, Bizans dönemindeki varlığı kabul edilmektedir. Türklerin Anadolu'da hakimiyet tesis ettiği dönemde küçük bir köy olduğu tahmin edilen Alacahan'ın derbent teşkilatı, Selçuklular zamanında Alacahan'a yapılmış olan bir kervansarayın etrafına kurulmuştur.Bu geçidin esas gelişimi kervansarayın yapılmasıyla başlamış, hatta ismini de bu handan almıştır.²¹⁸Alacahan Derbenti, Sivas-Malatya gibi işlek bir kervan yolunun ortalarına yakın ıssız bir yerde kurularak kuzeydeki Dere Boğazı'nı tutması açısından her zaman önemini muhafaza etmiştir.²¹⁹ Günümüzde de eski Sivas-Malatya karayolu aynı güzergâhı izleyerek Alacahan'a ulaşmaktadır.Selçuklu döneminde yaygınlaşan bu kervansarayların inşasından önce ıssız yollarda kervanlar yanlarında taşıdıkları çadırları kurmak sureti ile gecelerlerdi. Bu durum hem ticaretin emniyeti hem de tüccarların can ve mal güvenliği açısından ciddi riskler taşıyordu. İşte bu tehlikeli

²¹⁶ Adnan Eskikurt-Nuriye Garipağaoğlu, "İç-Doğu Anadolu Bölgeleri Geçişinde Derbent Yerleşmelerine Bir Örnek: Alacahan Derbenti", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 173, Mart-Nisan, 2008, s.185.

²¹⁷ Menzilhane; Bir takım hizmetleri yerine getirmek için yolculuk yapan devlet görevlilerinin beygir değiştirmeleri ve gerekli durumlarda dinlenmeleri için ana yollar üzerinde, belirli aralıklarla kurulmuş ulaşım istasyonlarının genel adıdır.Bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.30.

²¹⁸ Hakkı Acun, "Sivas-Kangal-Alacahan Menzilhanı", *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 22-26 Eylül 1986, s. 2369-2389.

²¹⁹ Acun, a.g.m., s. 2371.

riskler Selçuklu Türklerinin inşa ettiği kervansaraylar ve çok yönlü olarak temin ettikleri emniyet ile giderilmişti.

Alacahan Derbendi en önemli ticaret ve yolcu kabilelerinin geçtiği bir yol üzerinde bulunmanın yanı sıra, Keban ve Ergani madenlerine gidip gelen hazineningüzergâhında bulunmaktadır. Bu ticari güzergâh üzerinden, gümüş ve ipek kervanları geçmektedir. Bütün bu nedenlerle çok sayıda insan bu derbentte görevlendirildiği gibi, emniyeti artırmak için adeta bir kasaba meydana getirme düşüncesiyle buraya hayli nüfus iskân edilmiştir.²²⁰

Alacahan Derbenti, konumu itibari ile önemli ticaret yollarına ev sahipliği yapmıştır. Yolcu kabilelerinin sıklıkla kullandığı bir yolun üzerinde olmanın yanı sıra yine önemli madenlere çıkan bir yol da bu noktadan geçmekteydi. Pek çok yolcunun ve değerli eşyanın sevkiyat mahalli olmasının yanı sıra o ölçüde tehlike ve tehditlere açık olan bölgenin tarım ve hayvancılığa açılarak yerleşim birimi haline dönüştürülmesi de şenlendirme politikasının bir neticesi olarak gerçekleştirilmiş ve böylece kuruluş amacına uygun bir derbent vasfı kazanmıştır.

Alacahan'ın duvar taşları üzerinde, taşçı ustalarına ait 36 çeşit işaret tespit edilmiştir. Taşlar üzerindeki usta markaları Anadolu Selçukluları dönemi yapılarında özellikle kervansaraylarda çok görülmektedir. Bu durumdan hareketle Alacahan Kervansarayı hakkında iki ihtimal karşımıza çıkmaktadır: Bunlardan birincisine göre Alacahan kasabasında Selçuklular döneminde bir kervansaray bulunmaktadır. Zamanla yıkılan bu kervansarayın taşları bugün hala ayakta olan yapıda kullanılmıştır. Taşçı işaretlerinin belirli bir düzende olmaması bu ihtimali destekler mahiyettedir. İkinci ihtimal ise aynı usta ocağının Selçuklulardan sonra Osmanlı döneminde de varlığını sürdürüyor olabileceğidir.²²¹

2.4.7. Arkıdhani Derbenti

Anadolu Selçuklularının XII. ve XIII. asırlarında bu bölgede etkili olan büyük Yesevî dervişi Argıt Baba Hazretleri, kurduğu zaviye ile Argıt ve çevresinin İslâmlaşmasına ve Türkleşmesine hizmet etmiştir. Selçuklu ordu kumandanlarından ve devlet adamlarından Şemseddin Altunaba'nın eski çağlardan beri bir ticaret yolu ve merkezi olan bu şehirde 1202 yılında bir kervansaray ve teşkilatını kurması,

²²⁰Eskikurt- Garipağaoğlu, a.g.m., s. 200.

²²¹ Eskikurt-Garipağaoğlu, a.g.m., s.189.

bölgenin ticarî ve kültürel yönden önemini artırmıştır. Argıt adlı kasaba bu hanla “*Argıthane*” adını almıştır. Bu köyde, Şemseddin Altunaba’ya ait bir kervansaray ile 1237 yılından beri varlığı bilinen bir köprü tespit edilmiştir. Argıthan’ı Anadolu Selçukluları zamanında önemli ticaret ve kültür merkezidir.²²² Osmanlılar döneminde sosyal düzenin bozulması, vergi yolsuzlukları, levent ve eşkıya saldırıları sonucunda nüfusu önemli ölçüde azalmıştır. XVI. yüzyılda meydana gelen bozuklukların önlenmesi, tarım ve üretimin artırılması için bu bölgede bazı vergilerden muaf tutularak bir derbent kurulmuştur.²²³

2.5. Toros Bölgesindeki Derbentler

2.5.1. Göksu Derbenti

Göksu Derbenti’nin Karaman – Silifke hattında Toros dağları arasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Hakkında fazla detaylı bilgiye sahip değiliz. Ancak ulaşabildiğimiz bilgilerden hareketle konuyla ilgili olarak şunlar söylenebilir. XII. yüzyılın sonlarından itibaren İçel ve çevresi Türkmenlerin yoğun göçüne maruz kalmıştır. Bölgede artan Türkmen nüfusu sonunda Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad, bölgeye sefer düzenleyerek, topraklarına katmak istemiştir. Bu emeline ulaşan Sultan Alaaddin, Türkmen nüfusunu daha da arttırarak bölgenin güvenliğini sağlamlaştırmış ve daha geniş topraklara yayılmayı amaçlamıştır. Nitekim zaman içinde bölgedeki Türkmen nüfus ve hâkimiyeti hızla artmıştır. Bu müstahkem noktadan hareketle yeni fetih imkânları ve keşifler devam etmiştir. 1225 – 1228 yılları arasında gelişen bu olaylara paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşu ve bölgeyi fethedişine kadar bölgede Türkmen hâkimiyeti devam etmiştir²²⁴.

Kaynaklarda Karamanlıların yayılımı anlatılırken Ermenek valiliğine getirilen Bedreddin Huteni mücadelesinde Göksu Derbenti’nde Karamanlılar tarafından bozguna uğratıldığı dışında bir bilgi mevcut değildir.²²⁵

²²² Yörük, a.g.m., s.252. Osman Turan; "Şemsettin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, C.XI, S. 42, Ankara, 1947, s.207.

²²³ Yörük, a.g.m., s.254.

²²⁴ Şenol Çelik, “ İçel ”, *TDVİA*, XXI, İstanbul, 2000, s.450-455.

²²⁵ Aksarayı, a.g.e., s.86 ; Turan, a.g.e, s.558.

2.5.2. Yunus Derbenti

Askerî ve ticarî faaliyetlerdeki önemli rollerinden ötürü Selçuklular döneminde sayıları hayli artan derbentlerden biri de Yunus Derbenti'dir.

Gerek devletin dış tehditlere karşı savunulmasında, gerek üzerinde bulunduğu ticaret yolunun güvenliğini temin etmede ve en az bunlar kadar önemli bir fonksiyon olarak, bölgeye yoğun göç akışını temin etmede büyük rolü olan bu derbentin, bölgede meydana gelen şenlik ve canlı hayat akışı sayesinde emniyeti tesisin yanında bölgesel ziraatin gelişmesine de önemli katkılar sağladığı bilinmektedir²²⁶.

Dönemin kaynağı İbn Bibi'nin *el-Evâmirü'l-Alâiyye* adlı eserinde, Yunus Derbenti hakkında küçük bir not vardır. Bu kayda göre Moğollar, istilaları sırasında Yunus Derbenti'ne kadar ulaşmışlardır. Kaynak, bu notun dışında, Yunus Derbenti hakkında başka bir bilgi vermez.²²⁷

²²⁶Özcan Koray, a.g.m., s. 34.

²²⁷ İbn Bibi, *El-Evamiru'l-Ala'iye*, s. 421. ;Turan, a.g.e., s.375.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AKÇADERBENT VE TOPOGRAFYASI

3.1. Akçaderbent'in Konum Açısından Önemi

Akçaderbent, Selçuklu kaynaklarında çokça bahsi geçen bir derbenttir ve Elbistan ile Göynük (Hades)²²⁸ arasında bulunan tarihi bir geçittir. Anadolu Selçukluları döneminde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bugün Nurhak ile Elbistan arasındaki yolun paralelinde kalan ve artık kullanılmayan bir geçittir.²²⁹ Bu geçidin Yaklaşık iki kilometre uzaklığın Derbent adlı bir köy ile onun kuzey- kuzeydoğu yakınında yolun biraz ilerisinde bir Ağcaşar (Akça şehir) köyü görmektediriz. Derbent boğazını geçtikten sonra karşımıza bir ova düzlük bir alan çıkar bu alanın adı Kalfa Çayırı' dır, hemen yanında da ki pınarın adı kalfa pınarıdır. Akçaderbente derbent türlerine ait yapılar yoktur. Sadece selçuklular dönemine ait dağın en yüksek zirvesinde gözetleme kulesi kalıntısı mevcuttur. Bu yüksek kısımlara yerleştiren kulelerin saldırı halinde yerleşimcilerin zamanında uyarılması amacıyla yönelik olarak inşa edilmişlerdir. Etrafı dağlarla çevrili boğaz şeklinde bir derbenttir. Güneyine doğru uzanan dağlar içinde bulunan ve bazı yerleri kayaların oyulması ile meydana getirilen sarp yollar bulunurdu.

Akçaderbentte Selçuklar zamanında civarında dört han inşa edilmişti. Bu hanlardan biri boğazın güney ağzına Alaaddin Keykubad'ın son zamanları ile ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Elbistan valiliği yapan Emir Kamereddin tarafından yaptırılan Derbent Ağzı Hanı idi.²³⁰ Han, Nurhak İlçesi'nin sınırları içerisinde bulunur. Yapı, ilçeye 20 km. uzaklıkta olup önceden Derbentağzı denilen ve bugün Sırıklı Yaylası olarak bilinen mevkide yer alır. Yapı, Anadolu Selçukluları döneminin en işlek kervanyolu olan Elbistan – Halep yol güzergâhı üzerinde bulunan Akçaderbent – Göynük arasındaki Derbentağzı'na inşa edilmiştir. Bu kervanyolu üzerinde yer alan Akçaderbent ve Derbentağzı, Nurhak'ın sınırları içerisinde bulunmaktadır. Zamanla

²²⁸Hades (Göynük); günümüzde idari yapı olarak Kahramanmaraş ilimizin, Pazarcık ilçesine bağlı bir köydür.

²²⁹ İlyas Gökhan ve Selim Kaya, *VII-XVI Asırlarda Maraş Emirleri*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008, s.128.

²³⁰ Adnan, Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları" *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, 2014 Güz, s.29.

kervanyolu işlekliğini kaybedince han da fonksiyonunu yitirmiş ve bugün harabe hâlde bulunmaktadır.²³¹

İkincisi ise, yine aynı yıllarda boğazdan Elbistan istikametine doğru çıkıldıktan sonra Akçaderbend'in (Derbend köyü) az biraz kuzeyinde inşa edilen Zilli Han idi. ²³² Han, Elbistan – Nurhak yolunun 400 m. kadar batı tarafında yer almakta ve her iki ilçeye mesafesi 20 km. dir. Günümüze az bir duvar parçası gelen hanın yapım tarihini bilmiyoruz, fakat Anadolu Selçukluları döneminde XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde yapıldığını düşünmekteyiz. Kamereddin Hanı ile Elbistan arasında yer alan Zilli Han, Anadolu Selçukluları'nın önemli kervanyolunun üzerinde bulunmakta ve bu güzergâhta yer alan han zincirinin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Oldukça stratejik bir konuma sahip olan han, iki dağın arasındaki geçit bölgesine inşa edilmiştir. Zamanla kervanyolu işlekliğini kaybedince han da fonksiyonunu kaybetmiş ve günümüze bazı duvar kalıntıları ile temel izleri gelmiştir.²³³

Akçaderbent'in bulunduğu bölge olan ve o zamanlar kaynaklarda "Maraş" olarak geçen Kahramanmaraşın konumuna değinelim. Maraş kenti, Selçuklular döneminde siyasî, askerî ve ticarî açıdan önemli bir konumdaydı. Selçuklulardan önce de bu bölge yoğun ticari faaliyetlerin bir güzergâhı olmuştur. Ticaret yolları üzerinde olması itibariyle Maraş o dönemde bu bölgeyi oldukça değerli kılmaktaydı. Bunu anlamak için bölgenin topografyasını göz önünde tutmak gerekir. Maraş coğrafyasının önemli bir hususu; dağ sıralarının ufak tefek sapmalarla birlikte Torosların genel uzanışına uyarak doğu-batı yönünde uzanmasıdır. Bu durum güney-kuzey istikametinde geçişleri zorlaştırmakta ve belirli güzergâhların kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca Maraş yöresindeki dağlar, tek bir sıradan oluşmayıp, farklı yönlerde kollara ayrılan sıradağlar silsilesi halinde uzanmaktadır. Bu nedenle Maraş – Antakya yolunun geçtiği grabenin haricinde Maraş ve çevredeki büyük yerleşmelere giden yollar, hemen tümüyle dağlık alanlardan geçmek zorundadır.

²³¹ Mehmet, Özkarcı, "Kahramanmaraş'ta Selçuklu Mimarisine Bakış", *Uluslar arası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, cilt:1,17-19 Kasım, Kahramanmaraş,2016,s.43.

²³²Eskikurt, a.g.m., s.29.

²³³ Özkarcı, a.g.m., s.41.

Dolayısıyla, dağ sıraları arasında uzanan vadiler ve bu vadilerin zirveye yaklaştıkları yerlerdeki geçitler ulaşım açısından önemli olmaktadır.²³⁴

Maraş yöresinin coğrafi şartları Selçuklu döneminde de ulaşım bakımından belirleyici olmuştur. Maraş yöresinde akarsuları ve açtıkları vadilerin yollar bakımından anlamı büyüktür. Maraş gibi engebeli bir bölgede yollar zorunlu olarak vadileri takip etmiştir. Maraş coğrafyası 3000 metreye ulaşan dağ sıralarının yanında 250 metreye kadar inen alçak vadilere sahiptir. Bu durum akarsuların sahada dik yamaçlı derin vadiler açmasına neden olmuştur. Çoğu yerde vadilerin yamaçlarını izleyen yollar geçilmesi güç eğimli arazi ve uçurumların kenarlarından geçmek zorunda kalmaktadır.²³⁵

Selçuklu döneminde Maraş yöresinde ticaret yollarının istikametini belirleyen iki önemli merkez vardır:

Bunlardan birincisi; yörenin hemen kuzeydoğusunda kurulan uluslararası fuar niteliği taşıyan Yabanlu Pazarı'dır. Anadolu çevresindeki tüm sahalardan buraya taşınan mallar yine buradan dağıtılmaktadır. Halep – Maraş – Elbistan güzergahı ile Suriye ve Mısır malları, Irak – Malatya – Elbistan güzergahı üzerinden Irak malları, Erzincan – Sivas – Kayseri güzergahı üzerinden tüm İran Kafkas malları, Çukurova – Geben – Göksun güzergahından Venedik, Ceneviz ve Ermeni malları Yabanlu Pazarı'na taşınmaktadır.

İkincisi ise; Selçuklu döneminde Kilikya (Çukurova) yöresine hakim Tâbi Ermenli Baronlukları kontrolünde Akdeniz'deki Ayas (Layazzo/Laias) uluslararası ticaret limanıdır. Bu dönemde Ayas, Anadolu'da ticaret yolunun Akdeniz'e ulaştığı kenttir. Bu ticaret yolu Anadolu'dan İran'a, Orta Asya'ya ve Çin'e kadar uzanıyordu.²³⁶

Halep – Yabanlu Pazarı Kervan Yolu; Halep'ten başlayıp, Haleparkı suyunu takiple Heylan, Dabık, Tilhabeş'ten sonra Sunpas suyunu takiple Ayntab, Dülük, Hades, Altınlıköprü'den geçerek Kamedreddin Hanı, Çevirme Hanı, Nurhak Hanı

²³⁴Emin Toroğlu, “ Selçuklu Döeminde Maraş YöresindeYollar” *Uluslar arası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, cilt:1,17-19 Kasım, Kahramanmaraş,2016,s.177.

²³⁵ Toroğlu, a.g.m.,s.179.

²³⁶ Toroğlu, a.g.m.,s.182-185.

Akçaderbent, Zillihan, Elbistan Çavlı Han, Kuru Han, Hurman Kale Sarız, Komana, Kabaktepe Beli veya Kuruçay Beli'nden geçerek Yabanlu Pazarı'na ulaşmaktadır. Buradan Karatay Hanı üzerinden Kayseri'ye, Sultan Hanı üzerinden Sivas'a gidilmektedir. Bu yol güzergâhı Maraş yöresinde Selçuklu dönemi han ve köprüleri ile iyi takip edilebilmektedir.

Ayas Limanı – Geben – Göksun'a Ulaşan ve Buradan Dağılan Kervan Yolları; Bu yol Ayas (Yumurtalık) Limanı'ndan başlar. Toprakkale üzerinden Hemite Kalesi önünden Ceyhan nehrini geçer. Bodrum Kale'den sonra Andırın suyu vadisini takiple bir dizi kaleler zinciri dizisini geçtikten sonra Gaben Kalesi önünden Meryemçil belini aşır, Çinçinboğazından Göksun'a ulaşır. Göksun'dan sonra Malatya istikametine gidecekler doğuya dönerek Kanlıkavak, Afşin, Izgın, Elbistan, Gavuröreni, Sevdili hanı üzerinden Doğanşehir ve Akçadağ (Subadra) üzerinden Malatya istikametine geçmektedir. Göksun'dan Kayseri ve Sivas üzerine gidecekler Yalak düzlüğünden Kemer köyünden Şar'a ve oradan Kabaktepe veya Kuruçay Beli'ni aşarak Yabanlu Pazarı'na ulaşmaktadır. Maraş yöresinde Selçuklu dönemine ait bu ticaret yolu kaleler zinciri ile arazide iyi takip edilebilmektedir.²³⁷

Bu yol güzergâhları üzerinde yer alan Akçaderbent ve Derbentağzı Nurhak'ın sınırları içerisinde.²³⁸ Bölgenin doğrudan bu güzargah üzerinde olması bu ticaret yolculukları için taşıdığı önemini çok daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bölgede hâkimiyet kurmak ve güvenliğini sağlamak, aynı zamanda ticaret yolları üzerinde de söz sahibi olmak anlamına gelmekteydi ki Stratejik bakımdan önemli olan geniş bir ovaya hâkim konumda olan Akçaderbent, bu bölgedeki geçidi kontrol altında tutmaktaydı.²³⁹

Sınırları içinde yer aldığı Nurhak da askerî ve ticari amaçlarla kullanılan Elbistan–Halep yol güzergâhının üzerinde önemli bir mevkidir. Askeri yollar bazı özellikleri ile ticaret yollarından ayrılırlar. Burada üzerinde durulması gereken konu bir yeri fetih için yapılan seferlerin yolları ile bir yeri savunma için hareket eden orduların yolları bazen bir birinden farklı olmaktadır. Ordu kuvvetinin hangi merkezden hareket ettiği de önemlidir.²⁴⁰ Bu bölge Bizans döneminden itibaren stratejik

²³⁷ Toroğlu, a.g.m.,s.187-188

²³⁸ Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri*, Kahramanmaraş, Cilt II, Ankara, 2007, s. 1113 – 1130.

²³⁹ Özkarcı, a.g.e., s1113 – 1130.

²⁴⁰ Toroğlu, a.g.m.,s.184.

bakımdan önemli bir mevkidir.²⁴¹ Bizans orduları bu geçiti kullanarak güneye doğru inmişlerdir. İslâm-Bizans mücadelesinde İslâm orduları da buradan Anadolu'ya yürümüşlerdir. Aynı zamanda Halep'ten yola çıkan ordu ve kervanlar, Halep-Antep-Pazarcık-Göynük-Pazaryeri-Derbentağzı-Akçaderbent üzerinden Elbistan'a ulaşırlardı.²⁴² Elbistan'a ulaşan kervanlar da buradan Kayseri, Sivas ve Malatya'ya dağılırlardı.²⁴³ Bölgenin stratejik önemi, bahsi geçen ticarî ve askerî yolların kavşağında bulunmasından gelmekte idi.²⁴⁴ Dönem itibari ile Suriye'den yola çıkan ordular Maraş üzerinden Hades'e giderlerken, güzergâh üzerinde Maraş'ta bulunan askerleri de ordularına katarak yollarına devam etmekteydiler. Benzer şekilde Orta Anadolu-Güneydoğu güzergâhında ilerlemek isteyen ordular da bu yolu kullanmaktaydılar.²⁴⁵ Kaynaklara göre Sultan Baybars; Kahire'den hareketle Şam'a ve sonra Halep'e geldi. Buradan Haylan'a ve Ayıntab'a (Dülük) ulaştı. Buradan Antep-Pazarcık yolunu kullanarak Aksu çayını geçen Göynük – Hades yolunu kullandı. Hades Boğazı'ndan girerek Helete üzerinden Kanlıgeçit – Göksu – Tatarderesi yolunu kullanarak Akçaderbent'e geldi.²⁴⁶

Akçaderbent coğrafi vaziyet itibariyle bulunduğu bölgede askerî ve siyasî olduğu kadar ticarî bakımdan da pek önemli bir yol düğüm noktasında yer almıştır.²⁴⁷ Selçuklu Döneminde Maraş yöresi önemli askeri ve ticari yolların geçtiği bir saha olmuştur. Gerçekte Maraş yöresi coğrafyası yol geçişleri bakımından sıkıntılı bir sahadır. Ancak bahsedilen güzergâhlar Selçuklu dönemi güç ve ticaret merkezi dağılımı bakımından zorunlu ve çoğunlukla güvenli ticaret ve askeri geçişler için alternatifsizdir. Gerek askeri seferler ve gerekse ticari kervanlar sıkıntısız, kısa ve güvenli yolları tercih etmişlerdir.²⁴⁸

²⁴¹ Ernest Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Terc. Fikret Isılta, İstanbul, 1970, s.64-65,

²⁴² Özkarcı, a.g.e.,s.1113 – 1130.

²⁴³ Gökhan, a.g.e., s.345.

²⁴⁴ Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, işaret yayın, İstanbul 1990, s. 61.

²⁴⁵ Kemalettin Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Yapı ve Şehirleşme Tarihi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2010, s.16.

²⁴⁶ Toroğlu, a.g.m.,s.189.

²⁴⁷ Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", Vakıflar Dergisi, Sayı: VII, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1968, s.162.

²⁴⁸ Toroğlu, a.g.m.,s.189.

3.2. Akçaderbent Yöresinin Tarihçesi ve Rolü

Maraş kadim bir şehirdir ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan bazıları Asurlular, Hititliler, Romalılar ve Araplar'dır. Bu toplulukların dışında birçok beyliğin ve devletin Maraş'ı da içine alan bu topraklarda hâkimiyet kurduğu bilinmektedir. Türklerin fethinden önce son olarak Arapların kontrolünde olan bölgede asırlardır Müslüman topluluklar yer almaktaydı.²⁴⁹

Maraş, VII. yüzyılda Müslümanların eline geçmiş olmasına karşın XI. yüzyılda, Türklerin Anadolu'ya girişine kadar sürekli olarak Müslümanlar ile Bizanslılar arasında el değiştirmiş ve birçok savaşa sahne olmuştur. Bölgede hâkimiyet kurulduğu dönemlerde Maraş'ı askerî üs bölgesi olarak kullanan Müslümanlara karşılık Bizanslılar da benzer bir yola giderek hâkimiyet kurdukları dönemlerde bu bölgeyi askerî üs olarak kullanmayı tercih etmişlerdir.

Türklerin Anadolu'ya girişinden önce bölgenin güvenliğini sağlamak için Maraş bölgesine yoğun bir Ermeni göçü yaşanmıştır.²⁵⁰ Sultan Alparslan Malazgirt zaferinden sonra huzuruna davet ettiği komutanlarını bütün Anadolu'nun fethine memur ederken, hakimiyet tesis edecekleri toprakları kendilerine ve varislerine *ikta* olarak vereceğini bildirmişti. Bu vaat üzerine Türk beyleri Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde başarılı fetihlere girişmiştir. Bu beylerden Çavuldur Bey Maraş bölgesini 1071 - 1072 yıllarında fethetmiştir.²⁵¹

Maraş'ın yerleşim yeri birkaç defa değişmiştir. En eski yeri Erkenez çayı kenarında Elmalar köyünün alt tarafında bulunan höyüklerin yakınındadır. Maraş'ın ikinci yeri Kara Maraş denilen mevkide ve Namık Kemal mahallesinin bulunduğu mahaldir.²⁵²

I. Kılıçarslan (1079 – 1107) döneminde Maraş ve Elbistan yöresine Türkler yerleşmeye başladılar. Ancak I. Haçlı seferinin başlamasıyla Maraş, Elbistan ve Gökşun gibi yerler Haçlıların eline geçti. Haçlılar Maraş'ta bir senyörlük, Elbistan'da ise bir Haçlı prensliği kurdular. Haçlıların Maraş'taki hâkimiyeti, I. Kılıçarslan'ın şehri yeniden fethiyle sona erdi. Selçuklu Türkleriyle Haçlılar arasında Maraş ve

²⁴⁹ İlyas Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar: Maraş Tarihi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2011, s.100.

²⁵⁰ Tufan Gündüz, "Kahramanmaraş", *TDVİA*, C. XXIV, s.192-196.

²⁵¹ Gökhan, *a.g.e.*, s.101.

²⁵² Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Neşriyatı İstanbul Matbaası, İstanbul, 1929, s.8.

Elbistan sık sık el değıştirdi. 1136 yılında ise Maraş'a Danişmentliler sahip oldular. Bir süre sonra tekrar Hristiyanların eline geçen Maraş şehri, 1149 yılında I. Mesud tarafından tekrar fethedildi. Maraş'ın bundan sonra yine sık sık Ermeniler, Zengiler, Eyyûbîler ve Selçuklular arasında el değıştirdiğini görmekteyiz. Görüldüğü gibi XII. yüzyılın sonlarına kadar Maraş bölgesi birçok istilaya ve savaşa sahne olmuş, sık sık el değıştirmiş ve harabe haline dönmüştü.²⁵³

Bölgenin önemli aktörlerin birisi olarak Selçuklu devleti, Maraş ve çevresinin güvenliğine üst düzeyde önem vermiştir. Maraş ve çevresinin sahip olduğu coğrafi ve askerî önemin bilincinde olan Selçuklu sultanları, bu bölgenin güvenliğinin sağlanması halinde hem devletin hem de bölge ticaretinin güvenliğinin sağlanacağını öngörüyorlardı. Bu sayede hem devletin devamlılığı sağlanacak hem de ekonomik kazanımlar elde edilecekti.

Maraş bölgesinin coğrafi konumunu daha iyi gösterebilmek için bölgeye yakın kervan yollarını belirtmekte fayda vardır. Bu bölgede ticaret, ulaşım ve haberleşmenin yoğun olarak sürdüğü dört kervan yolu bulunmaktaydı. Bu yollar şunlardır²⁵⁴:

1. Kayseri – Sarız – Göksun – Maraş – Halep kervan yolu
2. Kayseri – Elbistan – Malatya kervan yolu
3. Saimbeyli– Hurman – Elbistan – Akçaderbent – Göynük – Dülük – Halep kervan yolu
4. Ayas – Misis – Andırın – Geben kervan yolu.

Ticarî olduğu kadar büyük göçlere ve askerî sevkiyatlara da imkân sunan bu yollar bu hususiyetleriyle ciddi stratejik öneme sahiptiler. Bununla birlikte bölgede idarî otoritenin zayıf olduğu dönemlerde yol güvenliğinin oldukça kırılgan, her bakımdan tehlike arz eden, can ve mal kaybına sebebiyet veren olaylara sahne olduğu da vakidir.

Hades, Haleb-Ayıntab-Dülük-Elbistan yolu, pek çok geçitin yer aldığı, stratejik önemi de haiz bir mevkide idi. En önemlisi Akçaderbent (Bâbü'l-Hadîd) olan ve Nehrü'l-Erzak (Göksu: Fırat'ın kollarından biri) yakınlarında bulunan bu geçitlerin

²⁵³ Gökhan, *a.g.e.*, s.345.

²⁵⁴ Gökhan, *a.g.e.*, s.108.

elde tutulması halinde Suriye'den Anadolu'ya, Anadolu'dan da Suriye'ye yapılacak istilaların durdurulması mümkün olacaktı. Bu geçitler aynı zamanda Malatya üzerinden bu bölgeye yapılacak taarruzları da engellemekteydi. Hades'in doğusuna doğru uzanan ve aynı adla anılan boğaz tutulduğu takdirde Zibatra ve Malatya yolunun da emniyeti sağlanmış oluyordu.²⁵⁵

Elbistan ile Göynük (Hades) arasında bulun geçit Akçaderbent ismiyle de kaynaklarda yer almaktadır. Tarihte bu geçitte birçok hadise gerçekleşmiştir. Bunlardan birisi, 1218 yılında gerçekleştirilen Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzettin Keykâvus zamanında düzenlenen Halep Seferi'dir. Tarihimizde çok az bilinen ama oldukça önemli olan “*Derbentler Yılı*” adıyla geçen savaşlar da “Akçaderbent” geçiti üzerinde meydana gelen hadiselerdendir. Sultan I. Alâaddin Keykubad (1220-1237), bu geçiti kullanarak Anadolu'yu işgal etmek isteyen Eyyûbî ordularını 1233-34'te burada durdurmuştur. Sultan Baybars 1277'de bu geçidi aşarak Elbistan savaşını gerçekleştirmiştir. Selçuklular döneminde bunlar ve benzeri birçok hadise vuku bulmuştur. Tezimizin konusu olması itibarıyla Akçaderbent bölgesinde yaşanan bu tarihi hadiseler özet şeklinde de olsa yer vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

3.3. Akçaderbentle İlgili Tarihi Olaylar

3.3.1.İ.İzzeddin Keykavus'un Halep Seferi (1218)

Halep seferi 1218 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzettin Keykâvus zamanında düzenlenmiştir. Dimaşk Eyyûbî hükümdarı Melikü'l-Eşref ve diğer Eyyûbî melikleri de Halep'i ele geçirmek istiyorlardı. Aralarındaki bu rekabeti fırsata çeviren I. İzzeddin Keykâvus Halep şehri üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Bu sefere çıkarken Selahaddin Eyyûbî'nin oğlu Samsat hükümdarı Melikül-Efdal ile ittifak yaptı. Yapılan ittifaka göre seferin başarılı olması durumunda Halep ve kuzeyindeki şehirler Melikül-Efdal'a verilecekken, Urfa ve Harran civarı Selçuklulara vadediliyordu. Bu sayede Selçuklular Güneydoğu Anadolu üzerinden, el-Cezire'ye doğru yayılma imkanı bulacak, Halep de kendilerine tabi Melikül-Efdal'ın kontrolünde bir tampon bölge mahiyetinde olacaktı.²⁵⁶

²⁵⁵ Faruk Sümer, “El-Hades (Göynük) Şehri”, **TDTD**, Sayı 81, Eylül, 1993, s. 4-8.

²⁵⁶ Koca, **a.g.e.** s.41-47.,İbn Bibi, **a.g.e.**, s.183.

İbn Bibi Maraş'ta önemli ölçüde Selçuklu askerî ve savaş mühimmatının mevcudiyetinden bahseder. Suriye seferini yapacak ordunun hazırlığı ve Elbistan Ovası'nda toplanması ve 20 gün sürmüştü. I. İzzeddin Keykâvus da Elbistan'a gelmiş, burada savaş meclisleri kurulup eğlenceler tertip edilmiştir. Maiyetlerindeki askerlerle Maraş'a gelen bütün emirler sultana bağlılıklarını yenilemiş, sultan da onlara fethedeceği toprakların dağıtımını yapmıştır.²⁵⁷

Dönemin koşulları itibari ile bölgeye en hızlı şekilde ulaşmak büyük önem taşımaktaydı. I. İzzettin Keykâvus'un Halep'e ulaşmasını sağlayacak en kısa yol Akçaderbent üzerinden geçmektedir. Bununla birlikte, Selçuklu ordularının bu yolu kullanıp kullanmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Bölgeye ulaşım hızları dikkate alındığında Akçaderbent üzerinden geçen yolun kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu düşüncenin kabul görmesinde etkili olan unsur ise bölgeden Halep'e giden yollardan biri olan Elbistan – Zibatra – Malatya geçidinin oldukça uzun bir yol oluşudur. Bunun yerine Akçaderbent – Hades yolu çok daha kısadır ve ulaşım süresi olarak da bu yolun kullanılmış olması daha mümkün görünmektedir.

Nitekim konuyla ilgili şu bilgiler de Akçaderbent geçitinin kullanıldığını göstermektedir: Sefer kararından sonra I. İzzeddin Keykâvus, Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey'e haber göndererek sefer için hazırlanmasını istedi. 1218 yılında gerçekleşen Halep Seferi'nde dönemin Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey, bizzat yer almıştır. Akçaderbent ve sair geçitler sayesinde Selçuklu orduları hızlı bir şekilde Suriye yönünde ilerlemiştir²⁵⁸. Selçukluların bu hamlesine karşılık Melik Eşref de kuvvetlerini toplamış ve hızla yola koyulmuştur²⁵⁹.

Halep'e yaklaşan İzzeddin Keykâvus, bir komplo hazırlandığının farkına varmıştır. Eyyûbî casuslarının hazırladıkları sahte mektuplarla Selçuklu devleti karşısında güçlü bir ittifak oluşturan Eyyûbîler, savaşta güçlü olan taraf haline gelmişlerdi. Nitekim henüz Selçuklu ordusu henüz Halep'e varmadan yapılan savaşta Eyyûbîler galip gelmiş ve Selçuklu orduları büyük bir hızla Anadolu'ya geri dönmek zorunda kalmıştır.²⁶⁰

²⁵⁷ İbn Bibi, *a.g.e.*, s.183-196.

²⁵⁸ Gökhan, *XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş*, s.345 - 353.

²⁵⁹ İbn Bibi, *a.g.e.* s.183-196.

²⁶⁰ İbn Bibi, *a.g.e.* s.183-196.

Savaş esnasında büyük bir komutanı esir düşen Selçuklu ordusu, daha büyük kayıplar yaşamamak adına hızla geri çekilmek zorunda kalmıştı. Elbistan'a doğru geri çekilen ve hızla Anadolu'ya dönmeyi amaçlayan Selçuklular, karşı saldırılara maruz kalmış ve daha önce fethettiği Raban, Tel Başır ve Marzuban²⁶¹ kalelerini bu saldırılar ve çekilme esnasında kaybetmiştir. Eyyûbîler her ne kadar savaşın galibi ve halihazırda güçlü olan taraf olsa da Selçukluların gücünün de farkındadır. Nitekim Anadolu içlerine kadar devam edecek bir tâkip yapmamış, esir ettiği komutanları serbest bırakarak Halep'e geri çekilmeyi tercih etmişlerdir.²⁶²

3.3.2. Derbentler Yılı Savaşı

Bu savaşa geçmeden önce Eyyûbîler ile Selçuklar arasındaki münasebetlere göz atmanın isabetli olacağını düşünüyoruz. Anadolu'nun kalıcı bir şekilde Türk yurdu olmasını ve bölgede güçlü bir Türk birliği sağlamayı arzu eden Türkiye Selçuklu devleti, bu amacına ulaşmak için civar devletlerle bazen dostâne ilişkiler kurmuş bazen de kaçınılmaz olarak savaşmak zorunda kalmıştır. Bunun en bariz örneklerini de Eyyûbîler ile olan münasebetlerinde görmekteyiz.

1174 yılından itibaren Zengiler Atabeyliği'nin toprakları olan Şam ve Halep şehirlerinin Eyyûbîlerin hakimiyetine geçmesiyle birlikte Eyyûbîler Türkiye Selçukluları ile sınır komşusu durumuna geldiler. Kısa bir süre sonra II. Kılıçarslan'ın 13 Eylül 1176 tarihinde gerçekleşen Miryakefelon Savaşı'nda Bizanslıları yenilgiye uğratması üzerine zaferini bildirmek için Salâhaddîn Eyyûbî'ye elçi gönderdiğini bilmekteyiz. Fakat iki taraf arasında resmî çerçevede başlayan bu dostluk ilişkisi II. Kılıçarslan'ın Bizans'a karşı kazandığı başarıdan sonra Anadolu'daki Türk birliğini sağlamak için doğuya yönelmesi ve burada yaptığı askerî faaliyetler neticesinde gerginleşmeye başlamıştır.²⁶³ Nitekim süreç içerisinde her iki taraf arasında Güneydoğu Anadolu şehirleri üzerinde devam eden çekişmeler başlamıştır.²⁶⁴

²⁶¹Marzuban; Gaziantep ilinin kuzeyinde ve Fırat'ın kollarından biri olan Marzuban çayı kenarında tarihi bir kale olup bugünkü Yavuzeli şehri kurulmuştur.

²⁶² Gökhan, *a.g.e.*, s.116-117.; İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 204–205.

²⁶³Erdoğan Merçil, “Sultan Salâhaddîn Eyyûbî'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri”, *Belleten*, LIV/209, s. 417; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 210.

²⁶⁴C. H. Becker, “Eyyûbîler”, M.E.B. *İslâm Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Basımevi. C. IV, İstanbul, 1979, s. 424-429; Ramazan Şeşen, , *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987; ayn. mülf., “Eyyûbîler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI, s.305-424.; ayn. mülf., “Eyyûbîler” *DİA*, s. 20-31.

Alaaddin Keykubad döneminde (1220-1237) Anadolu'nun birlik ve beraberliğine daha fazla önem verildi. Bu dönemde yapılan fetihlerle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Selçuklu hâkimiyeti yayıldı. I. Alaaddin Keykubad, Ahlât ve çevresini aldı ve Eyyûbîlerin egemenliğinde bulunan Diyarbakır ve çevresindeki bazı yerleri de ele geçirdi.

626/1229 yılı sonunda Celâleddîn Harzemşah'ın Ahlat'ı muhasara etmesi sonunda Alaaddîn Keykubad'ın, Celâleddîn Harzemşah ve Eyyûbîlerle olan ilişkileri tekrar farklı bir boyut kazandı. Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Harzemşahlara karşı Selçuklu-Eyyübi ittifakını kurarak Erzincan yakınlarında Yassıçemen mevkiinde karşılaştılar. Selçuklu ve Eyyübi ittifak ordusu Harzemşahları büyük bir yenilgiye uğrattı. Yenilen Celaleddin Harzemşah kaçtı. Yassıçemen Savaşı ile Doğu Anadolu'da tesis edilmeye çalışılan Harizmşah hâkimiyetine son verdiler.²⁶⁵ Bu ittifak sayesinde tekrar Türkiye Selçuklu devleti ve Eyyûbîler arasında barış başladı.

Bu savaş sonrası I. Alaaddin Keykubad, bölgede başıboş kalan Harezm beylerini de bazı vaatlerle ikna ederek Selçuklulara katılmalarını sağladı. Ancak Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu üzerinde paylaşım yüzünden Selçuklular ile Eyyûbîlerin arası açıldı. Ayrıca Harput Artukluları hükümdarı da bu sefere Eyyubilerin yanında katılmaktaydı. I. Alaaddin Keykubad Harran, Urfa ve Rakka'yı kuşatıp el-Cezire taraflarını yağmaladı. Bütün bunlar iki tarafın arasının açılmasına ve savaşın kaçınılmaz hale gelmesine neden oldu. 1207'de Ahlat şahlarından (Sökmenliler) Melik Eşref 1210'da Meyyâfârikîn'e, 1228'de de Şam'a çekildi. Moğol ve Harezm istilaları ile harap olan ve sahipsiz kalan bölge, Selçuklular tarafından hâkimiyet altına alınınca, Eyyûbîler Selçuklulara karşı harekete geçti.²⁶⁶

Eyyûbî melikleri bir araya gelerek 1234 yılında Anadolu'ya sefer düzenlemeye karar verdiler. Kahire'den yola çıkan Eyyûbî ordusu, Dimaşk'a ulaştığında bölgelerdeki diğer Eyyûbî meliklerine mektuplar gönderilmiş ve bu sefere iştirak ederek Selçuklulara karşı hep birlikte mücadele etmeleri çağrısında bulunmuşlardır. Bu çağrısı karşılık bulan Mısır Sultanı Melik Kâmil, emrindeki tüm orduları önce

²⁶⁵ Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Keykubat Devri Selçuklu Tarihi (1220-1237)*, Doktora Tezi, s. 60-77.

²⁶⁶ Gökhan, *a.g.e.*, s.134-135.

Menbiç'e sonra da Halep'e yönlendirmiştir. İlerlemeyi sürdüren Melik Kâmil ve emrindekiler Birecik'e ulaşmışlardır.²⁶⁷

Alaaddin Keykubat'ın Ahlat'ı alması ve bölgede hâkimiyet tesis etmesi üzerine başlayan mücadelede, Mısır Eyyûbî Sultanı Kâmil ve Suriye Eyyûbî Meliki Eşref'in önderliğinde 16 Eyyûbî meliki Anadolu Selçuklu topraklarına saldırdılar. Melik Kamil, Selçuklu Türkiye'sini alarak bütün meliklere taksim etmeyi vaat ediyordu. 100.000 kişilik Eyyûbî ordusu Maraş'ın doğusuna kadar gelip, Akçaderbent geçidine dayandı. Bu geçit tutulduğuktadırde Orta Anadolu'ya geçişi kontrol etmek mümkün olacaktı. Elbistan üzerinden Akçaderbentgeçidine gelen Selçuklular, bu stratejik geçidin korunmasına büyük önem veriyorlardı. Bütün ağırlığıyla geçidi korumaya ve kontrolde tutmaya çalışan Selçuklular burada Eyyûbî ordusunu geri püskürttü.²⁶⁸ Akçaderbent'den geri çekilen Eyyûbî ordusu Gölbaşı üzerinden şimdiki Gölbaşı-Nurhak karayolunun geçtiği vadiden Elbistan'a doğru ilerlemeye başladı. Bölgeyi çok iyi bilen Selçuklu kuvvetleri söz konusu geçitleri de kapatmışlardı. Bu geçitlere girmekten imtina eden Eyyûbî ordusu ile Selçuklu ordusu arasında Akçaderbent'ebenzer çarpışmalar bu geçitlerde de cereyan etmiştir. Buralarda ağır kayıplar veren Eyyûbîler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Eyyûbîler ile Selçuklular arasında başta Akçaderbent olmak üzere bölgede bulunan geçitlerin ağızlarında yapılan çatışmalar İslâm kaynaklarında “*Derbentler Yılı*” savaşı olarak isimlendirilmiştir.²⁶⁹

3.3.3. Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi

Anadolu coğrafyasında birçok savaşlar olmuştur, ancak bunlardan üç tanesi, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu savaşlar;

1. Malazgirt Savaşı: Büyük Selçuklu ile Bizans arasında. Alpaslan ve Romanos Diogenes (Romen Diyojen), 1071;
2. Miryokefelon Savaşı: Büyük Selçuklu ile Bizans arasında II. Kılıçarslan ve I.Manuel, 117;
3. Elbistan Savaşı: Moğollar ile Memlûkler arasında Abaka-Baybars, 1277.

²⁶⁷ Gökhan, *a.g.e.*, s. 346.

²⁶⁸ Gökhan, *a.g.e.* s. 346.

²⁶⁹ Gökhan, *a.g.e.* s. 115.

Bu üç savaş Anadolu'nun fethedilmesinde ve yurt tutulmasında kalıcı neticelere vesile olmuşlardır. Malazgirt'le Anadolu'nun kapılarını açan Türkmen göçlerine açan Türkler, Miryokefalon'la Anadolu'nun tapusunu aldılar ve Elbistan Savaşı ile de o dönemin yenilmez gücü addedilen Moğolları durdurup, Anadolu'dan sökülüp atılabileceklerini gösterdiler.

Selçuklu Devleti 1243 yılında Moğollara karşı ağır bir yenilgiye uğramışlar ve bu yenilginin ardından Anadolu hemen tümüyle Moğollar tarafından istila edilerek uzun süre yağmalanmaya ve türlü zulümlere maruz kalmıştır. Bu dönemde Moğol istilasına karşı direnen unsurlardan da bahsetmek mümkündür. Mesela konar-göçerler, Denizli Beyi Mehmet, Maraş-Malatya arası Ağaçeri Türkmenleri bunlar arasındadır. Bu arada Moğollara karşı Memlûk Sultanı Baybars'a pek çok yardım talebi ulaştırıp, onu Anadolu'ya davet edenler de olmuştur.

Anadolu'nun bizzat kendisi eski dünya için stratejik bir konum arz etmektedir. Özellikle Moğol istilasına karşı Memlûk ülkesinin güvenliği bir bakıma Anadolu'nun istikrarından geçiyordu. Diğer bir ifade ile Anadolu'dan emin olmayan Memlûklerin huzur içinde kalması mümkün görünmüyordu. Baybars'ın yardım mektuplarına nihayetinde olumlu cevap vererek Anadolu'ya sefer düzenlemesinde bu stratejik tehdidin de etkisi olsa gerek.

Memlûkler ve Selçuklular arasındaki yardımlaşma ve dayanışmayı mümkün kılacak tarihî ve dinî bağlar da mevcuttur. Zîra hem Memlûkler hem de Anadolu Selçukluları etnik menşe bakımından Türk'tür. Sultan Baybars'ın gölgesinde de olsa Hilafet makamına ev sahipliği yapıyor olmasının da bu yardım ve destek kararında etkisivardır. Sultan Baybars sefere çıkmadan önce Anadolu'ya ittifak için mektuplar göndermiştir.

1272 – 1273 yılları elde edilen Memlûk zaferleri ile birlikte Haçlıların ve Moğolların Anadolu'daki Müslüman nüfusa yönelik zulmü bir nebze olsa da azaltılmış ancak son bulmamıştır. Bu durumun bilincinde olan Selçuklu veziri Pervane, Memlûk Sultanı Baybars'a bir mektup yazarak bölgedeki zulmü sonlandırmak için bir ordu göndermesi talebinde bulunur. Hem yaşanan zulümden rahatsızlık duyan hem pek çok yardım talebi alan Memlûk Sultanı Baybars, yukarıda izah etmeye çalıştığımız

bizzat Memlûk ülkesinin er geç Moğol tehdidine maruz kalacağı düşüncesinin de tesiriyle, Moğollara karşı bir sefer düzenlemeye karar vermiştir.²⁷⁰

Selçuklu veziri Pervane bu daveti yapmış, fakat durumdan haberdar olan Moğolların baskısından ötürü saf değiştirerek Selçuklu ordusunu Baybars'a karşı sefere çıkarmak zorunda kalmıştır.²⁷¹

1275 yılında güçlü bir orduyla yola çıkan Memlûk Sultanı Baybars'ın 6.000 kişilik ordusu Halep'te toplamıştı. 8 Nisan 1277 tarihinde Halep'ten yeniden yola çıkan Memlûk Sultanı ve ordusu Ayıntab'a²⁷² gelmişti²⁷³. İbn Bibi'nin belirtğine göre, Memluklerin üzerlerine geldiği haberini alan Anadolu'daki İlhanlı komutanları Tudavun Noyan ve Tuku Ağa, vezir Pervane'nin de olduğu Selçuklu ordusunu yanlarına alarak Elbistan'a doğru hareket etmişlerdir. Bunlar Binboğa (Horon) dağları yakınından geçerek savaşın cereyan edeceği yere doğru yaklaşmıştır.²⁷⁴

Sultan Baybars yönetiminde Halep'ten yola çıkan Memlûk ordusu, sırasıyla Heylan'a, Antep'e²⁷⁵ ve Delük'e²⁷⁶ ilerlemişti. İlerlemeye devam eden Memlûk ordusu 4 günün sonunda 12 Nisan 1277 tarihinde Akçaderbent'e varmıştı.²⁷⁷ Burada ağır hava şartlarına maruz kalan ordu, geceyi bölgede geçirmiş ve keşif için öncü birlikler yollanmıştır. Eş zamanlı olarak hazırlıklarını sürdüren Moğollar ise 10.000'i Moğollardan, 1000'i Gürcülerden oluşan ordusunu hazırlamıştı.²⁷⁸ Bu ordu içerisinde binlerce Selçuklu askerî de yer almaktaydı ancak Moğollar, Selçuklulara

²⁷⁰Yıldırım, Senem, *Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev Devri Selçuklu Tarihi (1266-1284)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2009, s. 43; Ferhat Parpucu, *Hatroğlu Şerefüddin İsyani ve Sultan Baybars'ın Anadolu Seferi*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2002, s. 72; Özbek, S. "El-Melikü'z Zahir Rûkn'üd-din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dinî Siyaseti". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9 (1), 1994, s.289-307.

²⁷¹ İbn Bibi, *a.g.e.*, C. II, s. 205-206; Turan, *a.g.e.*, s. 561.

²⁷²Gaziantep'in eski adıdır.

²⁷³ M. Şerafeddin Yaltkaya, *Baybars Tarihi, Al- melik Al zahir (Baybars) Hakkındaki Tarihin II*, İstanbul, 1941, s. 85.

²⁷⁴ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, c.I, Yay. Haz. Refet Yinanç, (Gen. 3.Bas.), TTK Yay., Ankara 2013, s. 291.

²⁷⁵ Sultan Baybars'ın Antep üzerinden geçtiği sadece İbn Şeddad'ın eserinde geçer. Bkz. İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*(Çev. Şerefüddin Yaltkaya), Ankara ,2000,s.85.

²⁷⁶ Şeşen, *a.g.e.*, s.190.

²⁷⁷ Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, s.22.

²⁷⁸ Kaynaklarda iki ordunun asker sayısı hususunda değişik rakamlar verilmişti İbn Bibi, Selçukname adlı eserinin c.II., s. 187' Memlûk ordusunun sayılamayacak kadar çok olduğunu, Moğol ordusunun ise, 3000'den az olduğunu belirtmektedir Aksarayı, Müsameretü'l Ahbar, s.87 vd; Abu'l-Farac, Abu'l-Farac Tarihi, c.II, s.599; Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar Ahmed-i Celayir", *Belleten*, c.53, s.206,

güvenmediğinden Selçuklulardan oluşan orduyu ayrı konumlandırmışlardı²⁷⁹. Savaş 15 Nisan 1277 tarihinde soğuk bir havada başladı. Elbistan ovasında Moğol ordusu ağır süvarilerle karşılaştılar. Savaşta ilk saldırı Moğollar tarafından geldi ve Moğollar Memluk ağır süvarilerine karşı yüklenmeye başladılar. İşlerin oldukça kötüye gittiğini fark eden Baybars, deneyimlerini kullanarak ordusunu tekrar bir araya topladı ve Moğol ordusu üzerine beklenmedik şekilde ani bir saldırı gerçekleştirdi. Kendi sol kanadına yüklenen Moğol sağ kanadı üzerine birkaç bölükten oluşan kuvvetler yolladı. Gönderdiği birlikler Moğolları oyalarken, Baybars Hama'dan getirdiği ve ihtiyatta tuttuğu birliklerini sol kanadını takviye etmek amacıyla buraya yönlendirdi. Bu takviyeden sonra sorunlarını gideren Baybars, tüm gücüyle Moğolların üzerine yüklendi ve savaşı lehine çevirmeyi başardı. Selçuklu ordusuyla ilgili tereddütlerinde haklı çıkan Moğollar, 15 Nisan 1277 tarihinde Memluk ordusuna yenilmiştir. Bu yenilgiden Memluk ordusu kadar Selçuklu ordusunun da önemli katkıları olmuştur. Öyle ki Moğolarla aynı tarafta yer alan Selçuklu ordusu, Memlûk saldırısı karşısında tarafsız bir tavır takınmış ve Moğol ordusuna destek vermemiştir. Ağır bir bozguna uğrayan Moğol ordusu, bir süreliğine bölgedeki hâkimiyetini bu yenilgi ile kaybetmiştir. Savaştan galip ayrılan Memlûk ordusu, savaşa katılan 10.000 Moğol askerinden yaklaşık 7000'inini öldürürken, geri kalanları da esir almıştır. Savaş esnasında tarafsız bir tavır takınan Selçuklu ordusu ise savaş sonrası Memlûk ordusuna katılmış ve bir süre sonra da birlikte Kayseri'yi işgal etmek üzere harekete geçmişlerdir.²⁸⁰

3.3.4. Sülemiş İsyanı

Anadolu'da Moğol noyanlarının Gazan Han'a (1295-1304) karşı giriştiği isyanların en önemlisi Sülemiş isyanıdır. Ancak bu isyana geçmeden önce sebep ve sonuçları itibariyle benzer özellikler taşıyan ve yine noyanlar tarafından çıkartılmış iki isyandan bahsetmek yerinde olacaktır.

²⁷⁹ İbrahim Güneş, "Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ – 2010, Cilt: 20, Sayı: 2, s. 343-360; Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri*, İstanbul 2009, s. 190. İbn Şeddad, s.85.

²⁸⁰ Adnan Güllü, *Sultan Baybars ve Elbistan Savaşı*, Bizim Elbistan Gazetesi, 12 Ağustos 2013, s. 6. Abû'lFarac Tarihi, s.600 İbrahim Güneş, "Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XX/2 (2010), s. 346-358; O Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 560-566; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s.43.

Gazan Han döneminde Moğol/İlhanlı noyanlarının ayaklanmaları Anadolu'da karışıklıklara ve İlhanlı idaresinin zayıflamasına neden oldu. Merkezi yönetim için tehdit oluşturduğu gerekçesiyle ilk ortadan kaldırılan Toğaçar Noyandır. 1296 yılında Gazan Han tarafında Anadolu genel valisi olarak atanan Toğaçar Noyan yanındaki kuvvetlerle Tokat'a geldi. Buradaki halkın mallarına el koyup askerlerini dağıtmış ardından da Karahisarlı kasabasına gelmiştir. Gazan Han başına dert açacağını düşünerek Toğaçar'ı ortadan kaldırmak için Anadolu'da bulunan Baltu ve Samagaroglu Aram Noyan'a emirler göndermiş, bu emir üzerine Sivas'a çekilen Toğacar burada öldürülmüştür.²⁸¹

Selçuklu tahtını ele geçirmenin peşinde olan Moğol/İlhanlı noyanlardan Baltu güçlenince merkeze karşı ayaklandı.²⁸² Bu isyan, Anadolu'da bir Moğol kumandanı tarafından kendi hükümdarına karşı yapılan ilk isyan hareketidir. Aslında Baltu'nun harekete geçmesinde Kongurtay'ın oğlu Ayıldar'ın teşviki mühim bir etken olmuştur. Baltu, Gazan Han'dan katına gelmesi için bir kaç defa *yarlığ* almış olmasına rağmen, hükümdarın emrine icabet etmediği gibi, Selçuklu Sultan'ı Mesud'un da Han'ın katına gitmesine mani olmuştur. Baltu'nun isyan haberini alan Gazan Han, Beylerbeyisi Kutluğ Şah'ı üç tümenlik bir kuvvetle Anadolu'ya gönderdi. Kutluğ'un yanında Abuşka ve Bumitayoğluda vardı. Kutluğ Şah Anadolu'ya gelince Kumandanlardan Sülemiş (Baycu Noyanın torunu) ve Arab (Samagar Noyanın torunu) kendisine katıldılar. Kırşehir yöresindeki Malya ovasında yapılan savaşta Baltu bozguna uğradı. Kutluğ Şah onun yakalanmasına Sülemiş'i memur edip kendisi Arran'a döndü. Baltu ise uç Türkmenlerinden ümit ettiği desteği bulamayınca önce Eşrefoğullarına, oradan da Karamanoğulları yurdundan Ermeni krallığına gitti. Ermeni kralı, onun Memlûklere sığınmasına izin vermeyerek tutuklayıp Gazan Han'a gönderdi. Baltu ve oğlu Tebriz meydanında öldürüldü.²⁸³ Bu isyanda Sultan II. Mesut zorla da olsa Baltu'nun yanında yer aldığından dolayı tahtan uzaklaştırılıp Hemedan kalesine sürüldü.²⁸⁴

²⁸¹Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 28.

²⁸² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 82; Ahmet Refik, "Osmanoğulları", s. 7; Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s. 189-196; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 614-615.;Anonim *Selçuknâme*, s. 67.

²⁸³ Aksarayî, *a.g.e.*, s. 96;Faruk Sümer, " Anadolu'da Moğollar" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1969, s.9.66-67.

²⁸⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, s. 189-196.

Baltu isyanının (1296-1297) bastırılmasının ardından Türkiye Selçuklu tahtı iki yıl boş kalmıştır. İki yıllık bu fetret hali, şüphesiz Türkiye Selçuklularına önemli zararlar vermiş ve topraklarının dörde ayrılmasına yol açmıştı. Merkezî otoriteden bağımsız bu bölünmüşlük, aynı zamanda her bir bölgede farklı bir idarî otoritenin oluşmasına yol açmıştır. Kontrolden uzak bu otoriteler elde ettikleri gücü kötüye kullanmış ve adeta halka zulmetmiştir. Bu zulme daha fazla dayanamayan bölge halkı toplu göçlere başlamıştır. Yaşanan olumsuzlukların bilincine varan İlhanlı hükümdarı Gazan Han, geçen iki yılın ardından III. Alaeddin Keykubat'ı 1298'de Türkiye Selçukları Sultanı ilan etmiştir.

Aksarayî Akçaderbent'in adını İlhanlı komutanı Sülemiş'in beklentilerinin gerçekleşmemesi üzerine giriştiği isyanı anlatırken zikreder.²⁸⁵ İsyanı adını veren Sülemiş, Köseadağ'da yapılan savaşta Moğol kumandanı olarak görev alan Baycu Nuyan'ın torunudur. Baycu Nuyan, söz konusu savaşta Selçuklu ordusunu yenmiş ve Selçuklu devletinin vergiye bağlanmasını sağlamıştır. Dedesinin izinden giden Sülemiş, başarılı ve saygı gören bir komutan olmayı başarmıştır. Anadolu'da gerçekleşen Baltu isyanının bastırılmasında da önemli bir rol oynamıştır.²⁸⁶

Baltu isyanında oynadığı rol sonucunda ödüllendirilmeyi bekleyen Sülemiş, beklediği Emîr-i Leşker-i Rum görevine getirilmemesi sonucu hayal kırıklığına uğramıştır. Gazan Han'ın yürütmekte olduğu güçlü komutanları öldürme politikası sonucunda yakın zamanda sıranın kendisine de geleceğini düşünen Sülemiş, tüm bunlara karşılık bir de dedesinin mallarının yarısına devlet tarafından el konulması sonucunda isyan etmeye karar vermiştir.²⁸⁷

Sülemiş'in getirilmeyi beklediği Emîr-i Leşker-i Rum görevine Bayıncar isimli bir komutan atanmış, bu gelişme Sülemiş'i daha da sinirlendirmiştir. Nitekim 1298 yılında Memlûklüler'e karşı düzenlenecek seferde görevlendirilmesine karşın harekete katılmamış ve Halep'e gitmemiştir.²⁸⁸ İsyan anlamına gelen bu tavrı, Emîr-i Leşker-i Rum görevindeki Bayıncar'ın harekete geçmesine yol açmıştır.²⁸⁹

²⁸⁵ Aksarayî, *a.g.e.* s.190.

²⁸⁶ Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Birleşik Kitapevi, Ankara 2010, s.156

²⁸⁷ Turan, *a.g.e.* s. 639.

²⁸⁸ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.147.

²⁸⁹ Zeki Atçeken, ve Yaşar Bedirhan, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Eğitim Kitapevi, Konya, 2004, s.240

Bu sırada Anadolu Valisi olan Bayıncar ve yardımcısı Buckur, Sülemiş'in üzerine az bir kuvvet ile gitmişlerdir. Sülemiş ilk olarak Elbistan - Nurhak arasındaki Akçaderbent'te İlhanlı Anadolu Valisi Bayıncar ve İlhanlı Anadolu kuvvetleri komutanı Buckur (Bocukur) noyanlara saldırarak onları bozguna uğrattı.²⁹⁰ Anadolu valisi Bayıncar hayatını kaybederken, yardımcısı ve ordu komutanı Buckur da esir alınmıştır.

Sülemiş, bu süreçte Türkmenler ile iyi bir ilişki kurarak kendisine destek vermelerini sağlamıştır. Karamanoğularından 10.000 atlı ile kendisine destek verileceğinin sözünü alan Sülemiş, bununla da yetinmeyerek ayrıca Mısır sultanından da yardım istemiştir. Mısır sultanı yardım mahiyetinde Sülemiş'e 20.000 atlı göndermiştir. Devlete bağlı olmayan ve "ayak takımı" olarak nitelendirilen vasıfsız kişilerin katılımı ile birlikte Sülemiş 50.000 kişilik bir ordu oluşturmuştur. Gazan Han'ın Memlûklüler üzerine gönderdiği 20.000 kişilik birliğin Akçaderbent tarafına hareket ettiğini öğrenen Sülemiş, birlikleri ile birlikte bu bölgeye doğru yönelmiştir.²⁹¹

Durumun hassasiyetini gören Gazan Han, süvari sayısını 35.000'e çıkardığı ordusunu Sülemiş'in üzerine yönlendirmiştir. Bu ordu 16 Mart 1298 tarihinde Sülemiş kuvvetleri ile karşılaşmıştır. Muharebeyi Gazan Han ordusu kazanırken, Sülemiş Memlûk Sultanı'na sığınmıştır. Ertesi sene Memluk Sultan'ı Halep Emiri Beg-Timür kumandasındaki bir orduyu Sülemiş ile birlikte Anadolu'ya dönmeye memur etmiştir. Beg-Timür ve Sülemiş 40.000 kişi ile Akçaderbent geçidine ilerlemiştir. Moğollar ve Ermeni kuvvetleri ile yapılan savaşlardan birinde Beg-Timür öldürülmüştür. Her ne kadar yolun devamında başka ciddi bir tehlikeye maruz kalmasa da Beg-Timür'ün ölümü, Sülemiş'in güç kaybetmesine yol açmıştır. Mevcut kuvvetlerini yeterli görmeyen Sülemiş, Ankara ve çevresindeki Türkmenlerin desteğini almak üzere harekete geçmiştir. Türkmenler tarafından destek görse de Gazan Han'ın gücüne karşılık veremeyen Sülemiş, kendi adıyla anılan bu isyan hareketleri sırasında yaşamını kaybetmiştir.²⁹²

²⁹⁰ Sümer, *a.g.e.* s. 67.

²⁹¹ Ersan, *a.g.m.* s.156.

²⁹² Turan, *a.g.e.* s. 640.

Gazan Han Sülemiş, Baltu ve Toğaçar isyanlarında kararlılık gösterip bastırır²⁹³ da bu isyanlar Anadolu'daki Moğal baskısının azalmasına vesile olmuş ve Türkmenler daha kolay hareket etme imkânı bulmuşlardır.

Burada da görüldüğü gibi, Sülemiş isyanında tarafların karşı karşıya geldiği yerlerden biri Akçaderbent mıntıkasıdır. Bu, savaş taktiği ve stratejisi bakımından yöreyi bilen ordulara bir üstünlük sağlamaktaydı. Sülemiş bu avantajdan yararlanmaya çalışmıştır. Başarıya ulaşamasa da Sülemiş isyanının etkileri Anadolu'da yoğun bir şekilde görülmüş, gelecekte yaşanacak siyasî olaylarda dolaylı olarak rol oynamıştır.

²⁹³ Vahit Özdemir, *XII. ve XIII. Türk –Gürcü Münasebetleri (Türkiye Selçukluları ve Doğu Anadolu Türk Beylikleri Döneminde)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 65.

SONUÇ

Bu çalışmanın ana konusunu oluşturan Maraş'a bağlı Elbistan ve Nurhak arasında, Nurhak'a 10 km mesafedeki Akçaderbent geçidi incelendiğinde tarihte hem askerî hem siyasî hem de ticaret, ulaşım, haberleşme ve sair yol güzergâhı olarak önemli bir bölge olduğu görülmektedir. Sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla tarihî ve çok kullanılan yollar üzerinde bulunan bölgede tesis edilecek emniyet ve kontrol, hâkim olanlar lehine siyasî, askerî, ticarî pek çok açıdan büyük avantajlar sağlamıştır.

XI. ve Akçaderbet geçidi açısından yoğun hadiselerin yaşandığı XII. yüzyıllar Anadolu tarihinin sonraki dönemleri için çok önemli ve belirleyici hadiselerin yaşandığı bir zaman dilimini ifade eder. 1071 Malazgirt Savaşı'nı kazanan Türkler Anadolu'nun kapılarını yoğun Türkmen göçlerine açtılar ve kısa sürede anavatanlarından binlerce kilometre uzakta olan bu coğrafyada, tarihte örneğine pek az rastlanır bir başarıyla yeni bir yurt tutmaya muvaffak oldular. Dönemin yabancı kaynaklarında bile artık Türkiye olarak geçen Anadolu coğrafyası, Selçuklularla birlikte yeni bir tarihî döneme girmiştir. Bu yeni dönem, bu coğrafyada kendini inşa etme imkân ve fırsatı bulacak Osmanogulları'nın Devlet-i Âliye'si ve onun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere pek çok devlet ve müstakil devlet kurma imkânı bulamayan etnik gruplar, cemaatler ve Orta Asya'dan akın akın gelen Türkmen boyları için çok uzun süre barış ve emniyet içinde yaşayacağı bir medeniyet çağı olacaktır.

Hakimiyet tesis ettiği coğrafyada toplumun her açıdan güvenliğini sağlamak, tarihin her döneminde devletin temel işlevlerinden ve aynı zamanda görevlerinden birisi olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde iç ve dış güvenlikle birçok önlemler alınmıştır. Selçuklularda her türlü asayiş ve iç güvenlik uygulamaları, dış güvenlik tedbirleriyle birlikte yürütülmüştür. Bunun doğal neticesi olarak yurt savunması için ihdas edilmiş muhtelif teşkilatlar, savaşın olmadığı barış zamanında iç güvenliği ve asayişini teminde önemli vazifeler icra etmişlerdir. Türkiye Selçuklu Devleti daha ilk kuruluş yıllarından itibaren bulunduğu coğrafyada istikrarlı bir emniyet tesisi için her dönemde ciddi bir askerî kuvveti barındırma gereği duymuştur. Geniş bir

coğrafyaya hükmetmenin bazı imkanlarından istifade ederken aynı zamanda buralarda emniyeti tesis ve muhafaza vazifesini düzenli ve sürekli olarak yerine getirmek için de ağır bir masraf yüküne katlanmak zorunda kalmıştır. Dandanakan zaferinden sonra birbirlerini izleyen dalgalar halinde akın akın Anadolu'ya ve İslâm coğrafyasına göç eden Türkmenler, yerleşmek için genellikle akın geleneklerini sürdürebilecekleri sınır boylarını ve bu sahaların geniş ufuklu hür dünyasını tercih etmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak da Anadolu'da kurulan Türk devletlerinin, özellikle de Türkiye Selçuklu devletinin sınırlarına Türkmen kitlelerini özellikle bir devlet politikası olarak iskân ettiği görülmektedir. İlerleyen zamanlarda ise Selçuklu hanedanının fethettiği toprakların yaklaşık dörtte üçlük bir kısmı bu Türkmen kitlelerinin yardımı ile mümkün olabilmektedir.

İslâm coğrafyasında ve özellikle Türk devlet geleneğinde yaygın olarak görülen derbent teşkilatının oluşturulmasındaki temel amaç, bu geçitlerden geçen yolların emniyetini sağlamak suretiyle her türden yolcu ve kervanları korumaktır.

Derbentlerin kuruluş bölgeleri incelendiğinde ağırlıklı olarak yol kenarlarında ve kavşaklarda, konum itibarı ile önemli noktalarda kuruldukları görülmektedir. Çevresi sağlam ve müstahkem duvarlarla çevrili olan derbentler, güvenliği oldukça yüksek yapılar olarak inşa edilmişlerdir. Bunlar, merkezde kritik noktalarda, merkez dışında ise güvenlik seviyesinin düşük olduğu, ıssız ve tekin olmayan bölgelerde kurularak emniyetin temin edilmesini sağlamışlardır.

Anadolu'da derbent tecrübesini şu şekilde özetlemek mümkündür: Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra kervanlarının güvenliklerini sağlamak, iskân politikasına yön vermek ve yol üzerinde yapılan ticaret ve ulaşımın emniyeti için yol boyunca yapılan güvenlik birimleridir.

Derbentler, şehirlerarası yollarda güvenlik seviyesini arttırmanın yanında yeni yerleşim birimlerinin oluşmasına da önemli katkı sağlamışlardır. Güvenli olmayan bir bölgede insan nüfusunun barınamayacağı yahut o mahalli şenlendirecek ölçüde tarımsal veya ticarî faaliyetin yaygınlaşamayacağı aşîkardır. Derbentler, güvenliği sağlanan bölgenin iskâna açılmasını ve nüfus kesafetinin artmasını sağlamışlardır. Tarıma ya da hayvancılığa uygun ama başı boş bırakılmış topraklarda yerleşimlerin meydana gelmesini sağlayarak nüfusun belli bir bölgede yoğunlaşıp diğer bölgelerde zayıflamasının önü alınmış, diğer bir ifade ile coğrafya üzerinde dengeli bir nüfus

dağılımına imkânını hazırlamış, ayrıca boş ve metruk arazilerin işlenmesini sağlamak suretiyle ekonomiye katma değer üretimine vesile olmuştur. Temel işlevi bulunduğu bölgede emniyeti temin etmek olan derbentler, bu sayede güvenli bir ulaşım ve iskân imkânı hazırlayarak askerî, idarî ve ekonomik alanlarda doğrudan, kültürel ve sosyal hayatın gelişmesine ise dolaylı olarak büyük faydalar sağlamışlardır.

Selçuklular Anadolu'ya yerleştikten sonra hâkimiyet tesis ettikleri bölgelerde derbent ihtiyacı duyulan mevkilerde bu teşkilatı hızlı ve yaygın bir şekilde hayata geçirmiştir. Akçaderbent örneğinde olduğu gibi bu derbentler devlete iç ve dış tehditlerle mücadelede büyük hizmetler sunmuşlardır.

Orta Asya'dan akın akın gelen Türkmen göçleri sayesinde Anadolu'nun Türkleşmesinin mümkün olabildiği ve hatta Balkan coğrafyasının fethine imkân hazırladığı, anavatandan uzak bu yeni coğrafyada Türklere kalıcı bir yurt tutma imkânı sunduğu, bu topraklara ebediyen hür ve bağımsız yaşayacağı bir vatan hüviyeti kazandırdığı düşünüldüğünde, derbentlerin bulundukları bölgede çok yönlü olarak emniyeti temin etmek suretiyle bu tarihî süreçlere ne ölçüde büyük hizmetler sunduğu daha iyi anlaşılabacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmet, M. Aziz., *Siyasî Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Hz. Tansu Say, Tercüman Gazetesi Yay., İstanbul, 1975.

Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, c.II, 1-2, (Çev. Ömer Rıza), TTK Yayınları, Ankara, 1982.

Ahmed B. Mahmud. *Selçuknâme*, Cilt:1, Hz. Erdogan Merçil, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1977.

Akalın, Şebnem, “Kervansaray”, *DİA*, Cilt 27, İstanbul, 2002, s.301.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi I*, Barış Basımevi, Ankara, 2010.

Aköz, Alaaddin ve Yörük, Doğan, “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağındaki Taşra Görevlileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, Güz, 2004.

Akgündüz, Ahmet - Cin, Halil, *Türk İslâm Hukuk Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 1990.

Aksarâyi, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret-ül-Ahbâr ve Müsâyeret-ül Ahyâr*, Türkçeye Çeviren M. Nuri Gençosman, Önsöz ve Notlar Yazan F. N. Uzluk, Ankara, 1943.

Akşit, Ahmet, “Selçuklu Devri Niğde'sinde Sosyal Tabakalar”, *Türkiyet Araştırmaları Dergisi*, 2009, s.39.

Altan, İbrahim, “ Hacc Yolunun Konya Menzilleri”, *Yeni İpek Yolu*, S. 106, Konya, 1996, s. 46-49.

Alptekin, Coşkun “Büyük Selçuklu Devleti” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Editör: H. Dursun Yıldız), C. 7 Çağ yay. İstanbul, 1988. s.96.

Alpar, Güray, “Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu”,*Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Mayıs, 2013, s.80.

Anonim, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III (Selçuknâme)*, çev. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara 1952.

Anıl, Yaşar Şahin, *Osmanlı’da Kadılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Arslan, Hüseyin, *16. yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul, 2001.

Atar, Fahrettin, “Kadı”, *TDVİA*, C.XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2001, s.66.

Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982.

Atalay, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Neşriyatı İstanbul Matbaası, İstanbul, 1929.

Atçeken, Zeki ve Bedirhan, Yaşar, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Konya, 2004.

Ateş, Fedai, *Maraş Bölgesinde Türkmenler*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2010.

Aycibin, Zeynep, *Katib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I-II-III*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Aytaç, İsmail, “Selçuklu Kervansarayları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 7, Ankara, 2002.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 1990

Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, , IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul ,2004.

Baykara, Tuncer, ***Türk Kültür Tarihine Bakışlar***, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.

Baykara, Tuncer, ***Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi***, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.,İzmir 1990.

Baykara, Tuncer, "*Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu*" ***Belleten LX*** ,1996, s.681-693.

Bektaş, Cengiz, ***Selçuklu Kervansarayları Korunmaları Kullanmaları Üzerine Bir Öneri***, Yapı Endüstri Merkezi yayınları, 1999.

Becker, C. H. "Eyyübîler", ***M.E.B. İslâm Ansiklopedisi***. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. C. IV, 1979 ,s. 424-429.

Claude, Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri",Çev.Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız,***Belleten***, C. LI, Ankara 1987, s.1384.

Claude, Cahen, ***Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler***, (Çev: Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Canbolat, Atilla, ***Hatay Türkmen Aşiretlere ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. ve 19. Yüzyıllar)***, Sütçü İmam Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2006.

Çadırcı, Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç güvenlik", ***Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi***, Cilt: 13, 2007, Sayı:24.

Çantay, Gönül, ***Türk Mimarisinde Kervansaraylar***, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Çelik, Şenol, "İçel", ***TDVİA***,XXI, İstanbul, 2000,s.450-455.

Çetin, Kenan, ***Selçuklu Medeniyeti Tarihi***, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011.

Çetin, Osman, "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi",***Türkler***, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Cezar, Mustafa, "Türk Tarihinde Kervansaray". *Viii. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. C. II, Ankara, 1981, s.931-940.

Çiftçi, Cafer, *XIV. Yüzyılda Anadolu'da Uç Beyliklerinin Siyasî ve İktisadî Faaliyetleri*, Türkler, 7 cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.393-404

Devellioğlu, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2008.

Divitçioğlu, Sencer, *Oğuzdan Selçuklu'ya, (Boy, Konat, Devlet)*, Eren Yay., İstanbul, 1976.

Ekin, Ümit, *Osmanlı Dönemi Ulaşım Teknolojisi ve Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Mekkatî Esnafının Tarihi*, Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

Erdem, İlhan, "Büyük Selçuklularda Kent Reisliği", Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine, Mehmet Altay KÖYMEN Armağanı, Ed. Mehmet Ali Hacıgökmen, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, Konya, 2011, s.137-145.

Erdoğan, Muzaffer, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VII, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1968, s.159-164.

Ergül, Ergin, *Küresel Köyde Suç ve Adalet*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2008.

Ernest Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Terc. Fikret Işıltan, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

Erpolat, Mehmet Salih, "Tahrir Defterlerinde Yol Güvenliğine Dair Notlar (Diyarbakir Beylerbeyliği)", *CIEPO 6*, Cilt III, Ara Dönem Sempozyumu 14 – 17 Nisan 2011, s.1395-1405.

Ersan, Mehmet, "Selçuklular Döneminde Türk – Ermeni İlişkileri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 2002, s.186-193.

Ersan, Mehmet, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2010.

Ersoy, Ersan, “Türklerde Bir İskân Siyaseti Olarak Derbent Teşkilatı”, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Merkezi*, Cilt 6, Sayı 2, Şubat, 2008, s. 47-50.

Eskikurt, Adnan, “Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları” *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, 2014 Güz, s.15-44.

Eskikurt, Adnan ve Garipoğlu, Nuriye, “İç – Doğu Anadolu Bölgeleri Geçişinde Derbent Yerleşmelerine Bir Örnek: Alacahan Derbenti”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.173, Mart- Nisan, İstanbul, 2008, s.185-211.

Eröz, Mehmet, *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1991.

Gordlevski, V.; *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. A. Yaran, Onur Yay., Ankara ,1988.

Eyüpoğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Sosyal Yayınları (Sözlük Dizisi), Baskı 4, İstanbul, 1991.

Gökhan, İlyas, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar: Maraş Tarihi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2011.

Gökhan, İlyas, “XIII. Yüzyılda Maraş”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, Konya, 2005, s.191-122.

Gökhan, İlyas, “13.Yüzyılın İlk Yarısında Maraş”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Cilt 1, İstanbul, 2005, s.345-353.

Gökhan, İlyas ve Kaya, Selim, *VII – XVI Asırlarda Maraş Emirleri*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008.

Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi) Ankara 2008.

Gül, Muammer, *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.

Güler, Ali Suat Akgül; **Herkes İçin Türk Tarihi**, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2013.

Güllü, Adnan, “Sultan Baybars ve Elbistan Savaşı”, Bizim Elbistan Gazetesi, 12 Ağustos,2013.

Güneş, İbrahim, “Memlûk Sultanı I. Baybars’ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, Elazığ, 2010, s. 343-360.

Gündüz, Tufan, “Kahramanmaraş Maddesi”, **TDVİA** , C. XXIV, TDV , s.192-196.

Hacıgökmen, Mehmet Ali, “Selçuklu-Danişmendli İlişkileri Çerçevesinde Kadınhanı’na Adını Veren Raziye Devlet Hatun”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 44, Ankara, 2015, s. 37-45.

Acun, Hakkı., "Sivas-Kangal-Alacahan Menzilhanı", **X. Türk Tarih Kongresi**, 22-26 Eylül ,1986, Ankara ,s. 2369-2389.

Halaçoğlu, Yusuf, **Osmanlı Kimliği ve Aşiretler**, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2017.

Halaçoğlu, Yusuf, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, Ankara ,2002.

Halaçoğlu, Yusuf, **XIV. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Halaçoğlu, Yusuf, “Derbent”, **TDVİA**, c.9, İstanbul, 1994. s.162.

Halife, Mehmet, **Târih-i Gilmânî**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara, 1986.

İbn Bibi, **El-Evamiru'l-Ala'ıye Fi'l-Umuril-Ala'ıye**, Çev. MürselÖztürk, Ankara, 2000.

İbn Bibi, **Anadolu Selçuki Devleti Tarihi** (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme), M. Nuri Gençosman (çev.), Uzluk Basımevi, Ankara 1941.

İbnü'l Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. 10, Bahar Yay., İstanbul, 1987.

İzzeddin İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, Çev. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara, 2000.

Kafalı, Mustafa, “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”,**Genel Türk Tarihi**,Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 6, Ankara, 2002.s.13-40.

Kafesoğlu, İbrahim,“Alparslan” ,**TDVİA**, Cilt: 2, İstanbul, 1989, s. 529- 530.

Kafesoğlu, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1972.

Kalyoncuoğlu, Salim, **Selçuklularda İç Güvenlik**, Kocatepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2010.

Kaya, Selim, **I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192 – 1211)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Kazıcı, Ziya, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1999.

Kemaloğlu, Muhammed; “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Volume 2, No. 3, , Eylül 2013, s.1-38.

Keser, Osman, **Tarihi Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Kadınhanı**, Kadınhanı Belediyesi, Konya, 1987.

Kısakürek, Evin Arda, **Bizimkiler Yüzyıl Savaşı**, Anadolu Merkezli Dünya Tarihi, 2010.

Koca, Salim, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat”,**Türkler Ansiklopedisi**,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,s.142-167

Koca, Salim, **Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür**, Berikan Yayınevi, Ankara,2005.

Koca, Salim, **Türkiye Selçuklu Uçları**, Pax Otomana Studies in Memoriam, Ankara, 2001.

Koca, Salim, “Diyâr-ı Rûm”un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü, **Türkiyat Araştırma Dergisi**.s.23 Bahar,2018,s.2.

Kocadağ, Bekir, “İletişim Sosyolojisi Açısından Osmanlı Dönemi Ulaştırma – Haberleşme Kurumlarının Fonksiyonları ve Önemi”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Sayı 152, İstanbul, 2004.

Koç, Kemalettin, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Yapı ve Şehirleşme Tarihi*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2010.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Konya Tarihi*, Burak Matbaası, Ankara ,1997.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Niğde Aksaray Tarihi*, II, İstanbul ,1974.

Koyuncu, Serpil, *Anadolu Selçukluları Dönemi Kültür Hayatı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2002.

Köprülü, M. Fuat, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Yay., İstanbul, 1983.

Köymen, M. Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1963

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alparslan ve Zamanı*, C.3., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Kurpalidis, G. M., *Büyük Selçuklu Devletinin İdarî Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Rusçadan Çev. İlyas Kamalov, Redaksiyon: Sadi S. Kucur, İstanbul, 2007.

Küçükdağ, Yusuf ve Arabacı, Caner, *Selçuklular ve Konya*, Mikro Yayınları, Konya, 1999.

Küçükdağ, Yusuf, *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*. Konya, 1997

Kürkçüoğlu, Erol, “Başlangıcından Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu – Bizans Münasebetleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 6, Ankara, 2002.S.690-700.

Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Dönemi Türk Dünyası Atlası*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, Cilt 4, İstanbul, 2002.

Merçil, Erdoğan, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Merçil, Erdoğan, “Amîd”, *TDVİA*,C.III, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 1991, s.55-57.

Merçil, Erdoğan,*Selçuklular’da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, Bilge Kültür Sanat, 1. Baskı, İstanbul,2011.

Merçil, Erdoğan, “Sultan Salâhaddîn Eyyûbî’nin Anadolu’daki Türk Devletleriyle Münasebetleri”, *Belleten*, LIV/209.,s. 244-252.

Merçil, Erdoğan,*Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1993.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camîu’d Düvel*,(haz. Ali Öngül), İzmir, 2000.

Neşri, Mehmet, *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi 1288 – 1485*, Timaş Yayınları, 2011.

Nuhoğlu, Güller, *Gaznelilerde Devlet Teşkilatı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Ocak, Ahmet Yasar, “Anadolu”, *TDVİA*,C. III, İstanbul ,1991,s.106-109.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, 2008,

Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilâtı*, Eren Yayıncılık, İstanbul,1990.

Ögel, Bahaeddin vd.,*Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Boğaziçi Yayını, Ankara,1992.

Özcan, Koray, “Anadolu’da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekansal Kademelenme”,*METU JFA*,2006,

Özbek, Süleyman, “El-Melikü’z Zahir Rûkn’üd-din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dinî Siyaseti”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9 (1), 1994, s.289-307

Özdemir, Vahit, **XII. ve XIII. Türk –Gürcü Münasebetleri (Türkiye Selçukluları ve Doğu Anadolu Türk Beylikleri Döneminde**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

Özkarcı, Mehmet, “ Kahramanmaraş’ta Selçuklu Mimarisine Bakış”,**Uluslar arası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu**, cilt:1,17-19 Kasım, Kahramanmaraş,2016,s.43-77.

Öztuna, Yılmaz; **Büyük Türkiye Tarihi**,Birinci Cilt, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1988.

Öztuna, Yılmaz, “Maraş (Kahramanmaraş)” mad.,**Türk Ansiklopedisi**, XXIII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1976, s. 288-296.

Öztürk, Mürsel, **Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan (Moğol İstilasına Kadar)**,Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara, 2001,

Özkarcı, Mehmet, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri**, Kahramanmaraş, Cilt II, Ankara, 2007.

Özün, M. Nihat, **Küçük Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İstanbul,1983,

Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Peker, Selçuk, “Ereğli (Konya) ve Havalisinde Bir Türkmen Topluluğu: Bekdikler / Adları, İskânları Boyları”, **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Temmuz 2005.

Parpucu, Ferhat, **Hatiroğlu Şerefü-din İsyanı ve Sultan Baypars’ın Anadolu Seferi**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2002.

Pehlivanlı, Hamit ,“Osmanlılarda Yol Emniyetinin Sağlanmasında Derbentlerin Rolü ve Çanşnigir Köprüsü Derbendi”, **Yedi Kıt Dergisi**, sayı: 52, Aralık,2012, s.47.

Pehlivanlı, Hamit, **Eski Türkler ve Selçuklularda İstihbaratçılık**, Türkler, C.V, Ankara, 2002, s.279-285.

Pehlivanlı, Hamit, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirlikleri*, Gnkur., Basımevi, Ankara ,1993.

Reşîdüddîn, Fazlullah Hemedânî, *Câmiu't-Tevârih*, Tahkik Nşr. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevî, C. II, Tahran, 1373.

Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul,1317.

Senem, Yıldırım, *Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev Devri Selçuklu Tarihi (1266-1284)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2009,

Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986.

Sert, Esra, *XII. Yüzyıl Türkiyesi Selçuklularında Türkmenler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya ,2011.

Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Sevim Ali -Erdoğan Mercil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara, T.T.K. Yay.,1995,

Sevim, Ali, “Artuklular’ın Soyu ve Artuk Bey’in Siyasi Faaliyetleri”, *Belleten*, XXV/101, TTK Yay.,1962 s. 121.

Sönmez, Ali, “Zaptiye Teşkilatı’nın Düzenlenmesi (1840 – 1869)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 39, 2006. s. 202.

Sümer, Faruk, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar Ahmed-i Celayir”, *Belleten*, c.53, s.206-215.

Sümer, Faruk, “İğdiş”, *TDVİA*, C.XXI, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul,2000 , s.524.

Sümer, Faruk “El-Hades (Göynük) Şehri”, *TDTD*, Sayı 81, Eylül,1993,s. 4-8.

Sümer, Faruk, “Oğuzlar”, *TDVİA*, İstanbul,1999, s.289-315.

Sümer, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı.1, 1969.

Sümer, Faruk, *Yabanlu Pazarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, İstanbul, 1985

Şahin, Eyüp, *1907’den 2000’e Polis Okulları*, APK Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Şeker, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Diyanet Yay.,Ankara, 1991.

Şeşen, Ramazan, “*Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*”, Çağ Yay,İstanbul, 1987.

Şeşen, Ramazan, “*Eyyûbîler*”, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, VI, s.305.

Şeşen, Ramazan, *Sultan Baybars ve Devri*, İstanbul ,2009

Tabakoğlu, Ahmet, “ Tekâlif” maddesi,*TDVİA*,c. 40, Ankara, 2011. s.336-337.

Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1986.

Taneri, Aydın, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık (1299 – 1453)*, Akademi Kitapevi Yayınları, İzmir, 1997.

Tankut, Hasan Reşit, *Maraş Yolları*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2008.

Toroğlu, Emin, “ Selçuklu Döneminde Maraş Yöresinde Yollar”,*Uluslar arası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, cilt:1,17-19 Kasım, Kahramanmaraş,2016,s.175-189.

Togan, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*,C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay.,İstanbul,1981.

Turabi, Ahmet Hakkıvd., *İslâm Tarihi ve Medeniyeti – 14: İslâm Medeniyeti-1 (Asr-ı Saadet – Selçuklular)*, Siyer Basım Yayın Dağıtım, 2018, s.860-865

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul, 2009.

Turan, Osman, “Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, **Belleten**,XI/42, Ankara, 1947, s.197-205.

Turan, Osman, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1988.

Turan, Osman, **Selçuklular ve İslâmiyet**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye (1071 – 1318)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.

Turan, Osman, **Türk CihanHâkimiyeti Mefkuresi**, Nakışlar Yayınevi, 2. baskı, İstanbul ,1978.

Turan, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993

Turan, Osman , “Selçuklu Kervansarayları”, **Belleten**,Cilt 10, sayı 39 ,Ankara,1946,s.471-496.

Turan, Refik, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât”, **Genel Türk Tarihi**, Ed. Ali Birinci, Hasan Celâl Güzel, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 4, 2002, s. 358-384.

Turan, Refik, **Selçuklu Tarihi El Kitabı**,GrafikerYayınları, Ankara, 2002.

Tükel, Yavuz Aysıl, **Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil Derbent Teşkilatları**, Prof. Dr. Doğan Kuban’a Armağan, İstanbul, 1996.

Tüysüz, Cem, “Türkmenler”, **Türkler**, cilt:2,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,s.277-288

Uçar, Şahin, **Anadolu’da İslâm-Bizans Mücadelesi**, İşaret Yayın, İstanbul, 1990.

Uluçay, Çağatay, **İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Ankara, 1975.

Uyumaz,Emine, **Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı;*Osmanlı Devleti Teskilâtına Medhâl*, T.T.K. Yay.,Ankara, 1988.

Yakût el-Hamavî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, Beyrut ,1979.

Yaltkaya, M. Şerafeddin, *Baybars Tarihi, Al- melik Al zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin II*, İstanbul, 1941.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk – İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

Yılmaz, Muammer;“Malazgirt Zaferi ve Alparslan ”,*TürkDünyası Tarih Dergisi*,sayı 8, Ağustos, 1987.s.38.

Yıldırım, Senem, *Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev Devri Selçuklu Tarihi (1266 – 1284)*, Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2009.

Yinanç, Mükrimin Halil,*Maraş Emirleri*, “Tarihi Osmanı Encümeni Mecmuası”, sene.6, Cüz;83, ,İstanbul,1340.

Yinanç, Mükrimin Halil, “Elbistan”, *İslâm Ansiklopedisi*. LV. İstanbul, 1988

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944.

YinançRefet – Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri (1563)*,I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1988.

Yörük, Doğan “II. Mahmud Döneminde Konya Çevresindeki Derbendlerle İlgili Yapılan Düzenlemeler”, *İkinci İktisat TarihiKongresi*(24-25 Haziran 2010), Elazığ,s.205.

Yörük, Doğan, “XVIII. Yüzyılda Konya çevresinde Güvenlik Meselesi ve Derbentlerle İlgili Düzenlemeler”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür – DR. Nejat Göyünç’e Armağan*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Editör: Hasan BAHAR, Mustafa TOKER, M. Ali HACIGÖKMEN, H. Gül. KÜÇÜKBEZCİ, 2013.,Konya, 2013,s.249-266.

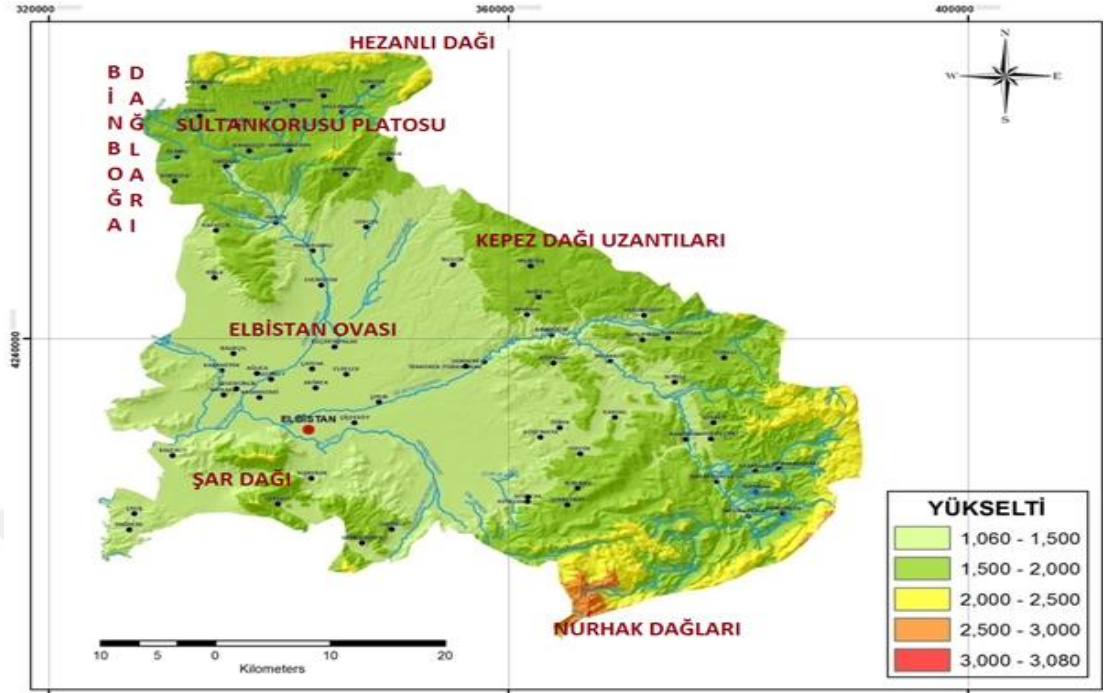
Yörük, Doğan,*XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*,Konya 2005

Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Yücel, Yaşar ve Sevim, Ali, *Türkiye Tarihi*, C. 1, T.T.K. Yayını, Ankara, 1989.

EKLER

HARİTA 1:

HARİTA 2: Akçaderbent, Gölbaşı kuzey Elbistan ve Nurhak arasındadır. Bu alanın adı Kalfa Çayırı diye de geçmektedir.

FOTOĞRAF 1

FOTOĞRAF 2

FOTOĞRAF 3: Nurhak Dağları

FOTOĞRAF 4

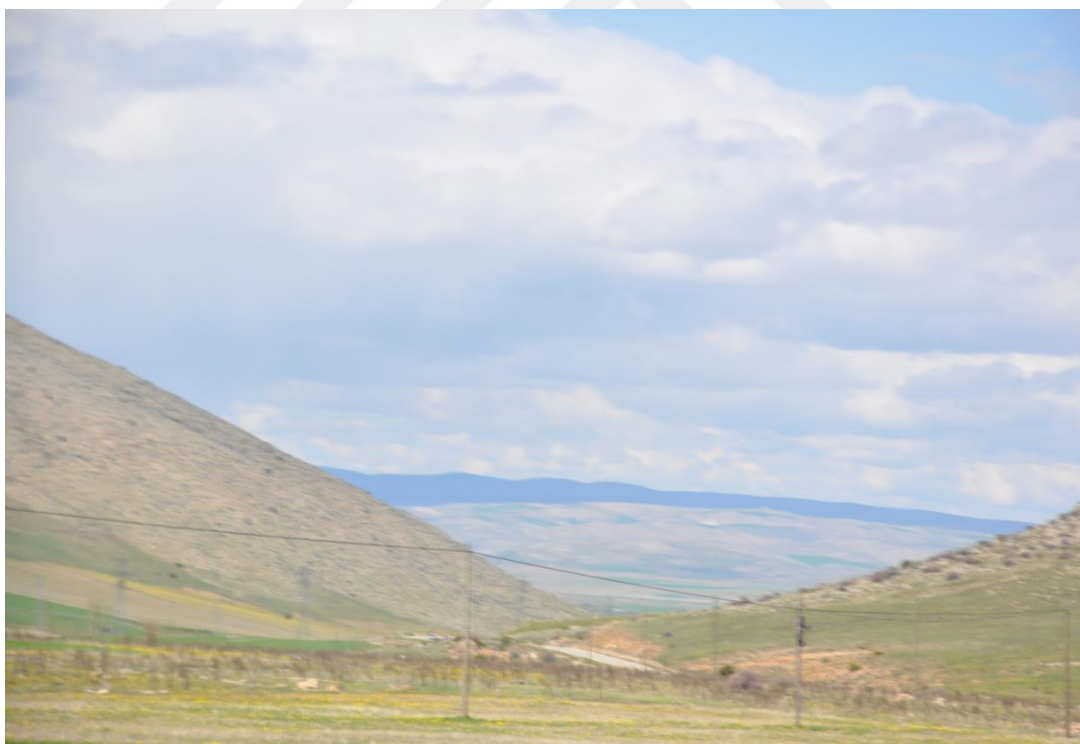
**FOTOĞRAF 5: Yol üzerinde Nurhak kasabasının kuzeybatı yakınında bir
Derbend köyü ile onun kuzey- kuzeydoğu yakınında yolun biraz ilerisinde
bir Ağcaşar (Akça şehir) köyü**

FOTOĞRAF 6

FOTOGRAFI 7

FOTOGRAFI 8

FOTOĞRAF 9

FOTOĞRAF 10

FOTOĞRAF 11

FOTOĞRAF 12

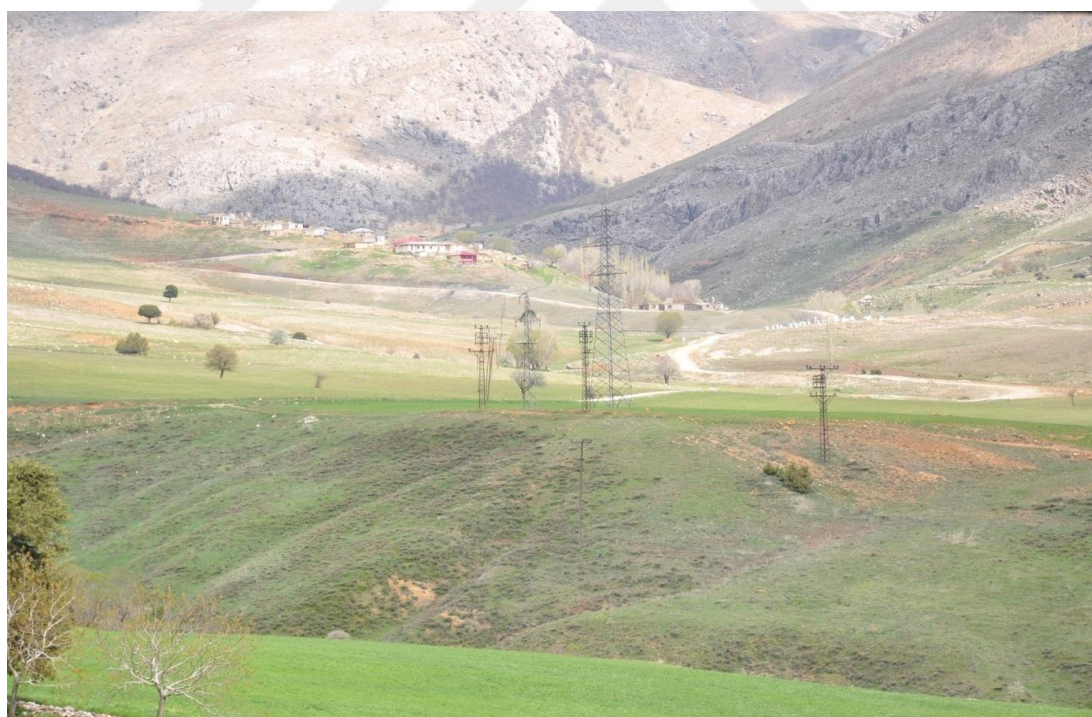
FOTOĞRAF 13

FOTOĞRAF 14

FOTOĞRAF 15

FOTOĞRAF 16

FOTOĞRAF 17

FOTOĞRAF 18